

315.2,015.5(015),
К 64

Р. В. Кондратенко
В. Ф. Олійник
І. В. Онищенко

**ДІАГНОСТИЧНИЙ СУПРОВІД
РОЗВИТКУ ТА ВИХОВАННЯ
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ**

373.2.015.3(075)
К64

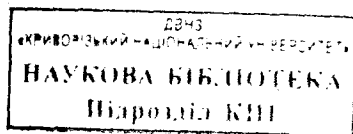
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
Криворізький педагогічний інститут

Р. В. Кондратенко
В. Ф. Олійник
І. В. Онищенко

11800841
11800841
11800841
11800841

ДІАГНОСТИЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ТА ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Навчально-методичний посібник

Кривий Ріг
2015

УДК 372.2.015.3:159.98 (075.8)

ББК 74.1:88.8

К 73

За загальною редакцією В. Ф. Олійник

Рецензенти:

Москальова Л. Ю. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Пріма Р. М. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Козлова Г. О. – практичний психолог комбінованого дошкільного навчального закладу № 238 м. Кривого Рогу

Друкується за рішенням вченої ради Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» (протокол № 7 від 19 лютого 2015 року)

Кондратенко Р. В.

К 73 **Діагностичний супровід розвитку та виховання старших дошкільників** : навчально-методичний посібник / Р. В. Кондратенко, В. Ф. Олійник, І. В. Онищенко ; за заг. ред. В. Ф. Олійник. – Кривий Ріг : КПІ, 2015. – 224 с.

У навчально-методичному посібнику подано психолого-педагогічну характеристику старшого дошкільника, розкрито основні методи та методики здійснення діагностичного супроводу розвитку та виховання дитини старшого дошкільного віку, подано діагностичний комплекс методик за освітніми лініями («Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини»), висвітлено сутність готовності дитини до навчання в школі та запропоновано діагностичні методики визначення готовності дитини до шкільного навчання.

Посібник рекомендований для студентів спеціальностей «Дошкільна освіта», «Практична психологія», викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, педагогів-практиків.

УДК 372.2.015.3:159.98 (075.8)

ББК 74.1:88.8

© Р. В. Кондратенко, В. Ф. Олійник, І. В. Онищенко, 2015.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	5
ОСНОВНІ МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ЗДІЙСНЕННЯ ДІАГНОСТИЧНОГО СУПРОВОДУ РОЗВИТКУ ТА ВИХОВАННЯ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА.....	14
ДІАГНОСТИЧНИЙ КОМПЛЕКС МЕТОДИК ЗА ОСВІТНИМИ ЛІНІЯМИ.....	24
Особистість дитини.....	24
Дитина в соціумі.....	47
Дитина у природному довкіллі.....	84
Дитина у світі культури.....	91
Гра дитини.....	116
Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі.....	120
Мовлення дитини.....	141
ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	175
ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ.....	186
Мотиваційна готовність.....	186
Розумова (інтелектуальна) готовність.....	190
Емоційно-вольова готовність.....	199
Особистісно-соціальна готовність.....	205
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	214
Питання для самоконтролю.....	214
Тематика індивідуальних навчально-дослідницьких завдань.....	215
Практичні завдання.....	216
Тематика наукових робіт.....	217
ЛІТЕРАТУРА.....	219

ПЕРЕДМОВА

Необхідність прогресивних змін в організації національної системи освіти зумовлена, перш за все, останніми подіями: становленням України як демократичної держави, входженням її в єдиний європейський простір. Саме це стимулювало «модернізацію змісту дошкільної освіти, гуманізацію її цілей та принципів, переорієнтацію на розвиток особистості дитини як основний ресурс, що визначає поступальний рух суспільства» [6].

Результати психолого-педагогічних досліджень показують, що надання якісної дошкільної освіти можливе, якщо педагогічний процес буде побудований на основі сучасного наукового розуміння особливостей розвитку та виховання дітей. За таких умов важливим стає своєчасне виявлення проявів різних компетенцій особистості, зокрема старшого дошкільного віку. Психолого-педагогічна діагностика має на меті встановити рівень, ступінь або якість виконання завдань, які висуваються перед дитиною, з'ясувати стан сформованості особистісних якостей, здібностей, обдарувань тощо.

У пропонованому навчально-методичному посібнику представлено психолого-педагогічну характеристику особистості дитини старшого дошкільного віку, розкрито основні методи та методики здійснення діагностичного супроводу. Також подається діагностичний комплекс, який систематизовано за освітніми лініями Базового компонента дошкільної освіти («Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у природному доквіллі», «Дитина у світі культури», «Гра дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини»). Підібрані варіанти діагностичних методик мають наукове підґрунтя, технологічно опрацьовані та апробовані у процесі дослідно-експериментальної роботи сучасними вітчизняними науковцями.

Значне місце у книзі відведено питанню визначення компонентів готовності дітей до школи: фізіологічна та психолого-педагогічна (мотиваційна, розумова (інтелектуальна), емоційна, вольова, особистісно-соціальна) та підбір діагностик для їх визначення.

Навчально-методичний посібник дасть можливість майбутнім педагогам усвідомити необхідність проведення моніторингу якості дошкільної освіти, здійснення діагностичного супроводу розвитку та виховання старшого дошкільника. Пропоновані матеріали допоможуть студентам відповідного профілю при написанні різних видів науково-дослідницьких робіт (курскових, кваліфікаційних, магістерських), а також під час організації та проведення психолого-педагогічних досліджень.

Посібник рекомендований для студентів спеціальностей «Дошкільна освіта», «Практична психологія», викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, педагогів-практиків.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Розвиток дитини в дошкільному віці. Рольова гра

Психічний розвиток дошкільника пов'язаний з прогресивними змінами вищої нервової діяльності: швидкість орієнтованих реакцій, що є необхідною умовою появи нових часових нервових зв'язків. Створюються складні умовні рефлекси, у яких провідну роль відіграє слово (друга сигнальна система). Розвивається умовне гальмування, хоча іррадіація (розповсюдження процесу збудження або гальмування в ЦНС) є частим явищем у поведінці дитини. Посилюється регулятивний вплив кори великих півкуль на функціонування підкорки, що зумовлює фізіологічну основу цілеспрямованості і організованості поведінки. Ці функціональні зміни в роботі ЦНС пов'язані з подальшими морфологічними змінами в будові головного мозку. Збільшується його вага: у 3 роки – 100 г., у 6 років – 1300 г. Удосконалюються структура і функція мозку. На 5-му році життя дещо уповільнюється збільшення росту. У кінці дошкільного дитинства цей процес знову прискорюється. У 5 років зріст дитини в середньому 100 см, а в 7 – 115 см. Кожний рік вага дитини збільшується на 1,5–2 кг. Змінюються пропорції тіла. Подовжується тулуб і, особливо, ноги. Для кісткової системи характерне недостатнє окостеніння, значна гнучкість і еластичність хребта.

Загальний розвиток опорно-рухового апарату позначається на зростанні координації і точності рухів. Формуються такі якості, як сила, швидкість, витривалість, уміння у внутрішньому плані програвати елементи руху. Розвиваються тонкі рухи кисті і пальців рук. Завдяки цьому з'являється можливість виконувати дітьми продуктивні види діяльності. Вони навчаються володіти простими інструментами (ножицями, голкою, молотком і т.д.) олівцем і пензлем. Удосконалюється діяльність серцево-судинної системи. Подальше дозрівання організму дошкільника є передумовою його психічного розвитку. Процес психічного розвитку перш за все спрямований на засвоєння суспільного досвіду. Провідним видом діяльності і школою соціального розвитку для дітей цього віку залишається ігрова діяльність [16].

Неправомірним є розуміння вченими дитячої гри як інстинктивної за своєю природою, ігнорування якісної різниці між грою тварин і дитини. К. Ушинський, П. Лесгафт намагалися показати значення суспільного середовища в розвитку дитячих ігор, зокрема важливу роль праці в становленні їх змісту. П. Блонський Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, розглядаючи гру як провідну діяльність дошкільника, виходячи з визначення соціальної зумовленості її розвитку. Гра соціальна за своїм походженням і змістом. Вона пов'язана з історичним розвитком суспільства, його культури.

Як зазначає В. Мухіна, гра – особлива форма життя в суспільстві. Це діяльність, у якій дитина виконує роль дорослого. Через гру дошкільники задовольняють свої потреби в спілкуванні з дорослими і загальному житті з ними. Дитина відкриває для себе світ дорослих і намагається в ньому жити. Але дитина не може ще водити машину, пекти пиріжки та ін. Це протиріччя між намаганням дитини брати участь в житті і діяльності дорослих вирішується в грі. У грі дошкільника головним є не предмети, а людина, її дії і стосунки з іншими людьми. Гра дошкільника має рольову форму.

Сюжети для своїх ігор дитина бере з життя суспільства, у якому живе. Гра виникає не за обов'язком, а за безпосереднім спонуканням, потребою і інтересів дитини. Своєрідність гри і полягає перш за все в тому, що виконані в ній дії цікаві дитині самі по собі (дитина будує будиночок з піску, щоб потім зруйнувати його). Таким чином, на відміну від праці, гра – не продуктивна діяльність [59].

Мотив гри лежить у змісті самої дії. Але помилково вважати гру не результативною, а тільки процесуальною. Як і будь-яка цілеспрямована діяльність, яка є сукупністю осмислених дій, вона має свої результати. Результативність гри визначається не тільки матеріальним її продуктом (малюнок, будиночок), а й тими пізнавальними, емоційними та іншими придбаннями, які формуються у дитини в ході ігрової діяльності. Відтворюючи близькі її розумінню сторони життя і діяльності людей, їхні стосунки, вона набуває досвід спілкування, оволодіває правилами людського співжиття.

За О. Шаграєвою, зміст ігрових дій відповідає тим практичним цілям, які виконують люди для досягнення певної мети. Разом з тим ігрова дія вільна від багатьох обов'язкових операцій, які існують у реальності [79].

Граючись, діти перейменовують предмети, з якими оперують. Це стає можливим завдяки тому, що ігрова дія завжди узагальнена. Узагальнена ігрова дія є одночасно і скорченою в порівнянні з предметною дією. За будь-яких змін умов гри незмінними залишаються зміст і порядок гри. Цікавим є те, що діти повністю віддаються грі і одночасно відділяють гру від дійсності. Дитина в процесі гри може виходити із своєї ролі і на деякий час ставати самою собою. Таким чином, ігрова дія – це цілком реальна дія. Від неігрової вона відрізняється своєю мотивацією: мотив ігрової дії – у реалізації самої дії.

Розвиток гри

Головною рушійною дією в розвитку ігрової дії є прагнення дитини до нових стосунків з дорослими. Дитина, наприклад, не просто веде потяг, а вступає в стосунки з начальником станції, провідником, пасажирами. Так виникає сюжетно-рольова гра. Творча рольова гра в дошкільному віці стає основною формою гри. Зміни в грі стосуються, перш за все, сюжету і змісту гри. Сюжет – це та сфера оточуючої дійсності, яка відображається в грі. Зміст гри – це те, що саме дитина відображає в ній із життя і діяльності дорослих. Зміст гри розкривається шляхом виконання дитиною взятій на себе ролі і додержання правил гри. Окрему групу складають дидактичні ігри, ігри-драматизації, ігри-фантазування. Їх мотив все більше переходить на результат, а не на процес.

Гра є важливим засобом розвитку дитини, підготовки її до школи. Без гри трудова і навчальна діяльність були б неможливими.

Зв'язок гри і трудової діяльності

Першу підготовку до праці дитина проходить у грі. Потреба щось зробити самій вперше виникає в грі і диктується її вимогами. У грі розвивається вміння доводити почату дію до кінця, формується цілеспрямованість і готовність долати труднощі. Але гра не може замінити працю дошкільника і не знімає питання про власне трудову діяльність.

Трудові дії дитини формуються в умовах певного трудового виховання. Основна її межа – ознайомлення дітей з працею дорослих, її результатами і участь дітей у доступній їм трудовій діяльності. У молодшому дошкільному віці відсутня диференціація

гри і праці. Виконуючи прості доручення, малеча нерідко перетворює їх в гру. Поступово діти усвідомлюють обов'язковість трудових завдань і вчать їх виконувати, керуючись не тільки інтересом до них, а й усвідомленням важливості їх для інших людей. Спрямованість трудових дій дітей цілком залежить від того, як вони організуються і мотивуються дорослими. Якщо діти бачать, що дорослі цінують результати їх роботи і використовують їх у своїх справах, вони проявляють більше зусиль, наполегливості, відповідальності. На основі засвоєння змісту і засобів роботи, що виконується у дошкільників, формується позитивне внутрішнє ставлення до своїх обов'язків. Особливості трудової діяльності дітей залежать від її виду і ступеня складності завдань. Самостійність праці дітей залежить від сформованості умінь і навичок, якими дитина володіє.

На думку О. Скрипченка, трудові уміння і навички формуються в дітей у процесі такої діяльності, яка є для дитини ні як щось епізодичне, а як система завдань. Діти вчать оцінювати свою роботу, порівнювати її з роботою дорослих, товаришів. Оцінка і самооцінка роботи формується у дошкільників під впливом не тільки дорослих, а залежить від характеру трудової діяльності. У процесі правильно організованої колективної роботи дітей формуються важливі морально-вольові якості (відповідальність, ініціативність, наполегливість) [17].

Трудова діяльність – важливий фактор розвитку фізичних і психічних процесів у дошкільника, а саме: відчуття і сприймання уваги, пам'яті, мислення, мовлення, емоцій; формування спостережливості, допитливості, кмітливості та ін.

Навчання

Дошкільник кожний день вчиться в процесі дійового ознайомлення з оточуючою дійсністю. Але цими скороминучими формами процес навчання не обмежується. Він починає набувати і форми учбової діяльності, спеціально спрямованої дорослими на засвоєння дітьми суспільного досвіду. Вікові можливості сучасних дітей засвоювати суспільний досвід значно вищий за досвід дітей попереднього покоління. Це пояснюється загальним прискоренням фізичного і психічного розвитку дітей, який відбувається в умовах соціального і науково-технічного прогресу.

Джерелом знань для дошкільників під час занять є досвід сприйняття різних об'єктів, слухання розповідей вихователя, його пояснень, вказівок, виконання різних розумових, мовленнєвих, практичних дій. Однією з особливостей учбової діяльності дітей в умовах дитячого садка є її груповий характер. Групові заняття створюють можливість активного впливу дітей одне на одного. Загальні завдання об'єднують зусилля його учасників, завдяки чому виникають загальні переживання, нові стимули до активності. Навчальній діяльності дошкільників притаманні індивідуальні відмінності. Вони проявляються в тому, як діти включаються у виконання учбових завдань і як справляються з ними. У молодших дошкільників навчання спочатку є неусвідомленим процесом і мало відрізняється від ігрових, або практичних дій. Але в умовах відповідної організації їх роботи у дітей починає формуватися пізнавальне ставлення до завдань навчального характеру, готовність їх виконувати. У 5–6 років в учбовій діяльності дітей все виразніше виступають її елементарні пізнавально-навчальні мотиви. У середньому дошкільному віці діти переживають успіхи і невдачі в своєму навчанні. Для старших дошкільників хороший результат стає не тільки бажаним, але і внутрішнім

обов'язковим. У зв'язку з цим відбувається і переорієнтування їх свідомості з кінцевого результату на засоби його досягнення. Формується здатність аналізувати свої дії, виділяти у них суттєве, міняти їх в разі необхідності [17].

Навчання має дисциплінуючий вплив на дошкільників. Діти привчаються усвідомлювати і сприймати завдання, бути вимогливими до себе, уважно працювати на заняттях, контролювати свою поведінку та ін.

Формування навичок, умінь і звичок

Основна особливість учбової діяльності та, що її мета – психічний розвиток особистості шляхом засвоєння нових знань, формування умінь і навичок, а не одержання зовнішнього результату. Якщо дитина малює, захоплюючись процесом малювання або намагаючись отримати красивий малюнок, вона зайнята грою або продуктивною діяльністю. Але коли на занятті малювання вона ставить перед собою особливу мету – навчитися малювати краще, обдумує, як це зробити – її дії набувають навчального характеру. Більшу частину знань і навичок діти засвоюють, спілкуючись з дорослим, виконуючи їх вимоги поради і вказівки, а також в іграх, малюванні, конструюванні. В умовах суспільного дошкільного виховання діти навчаються на заняттях, які проводяться відповідно за програмою. Таке навчання має важливе значення для початкового оволодіння елементами навчальної діяльності. Оволодіння елементами навчальної діяльності включає формування пізнавальних інтересів і засвоєння вмій вчитися.

Уміння – це підготовленість до практичних і теоретичних дій що виконуються швидко і свідомо, на основі засвоєних знань і життєвого досвіду. У свою чергу, набуті уміння сприяють поглибленню і подальшому накопиченню знань. Утворення умінь є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності мозку, у ході якого створюються і закріплюються асоціації між завданнями і застосуванням знань на практиці. Повторення дії закріплює ці асоціації, варіювання завдань робить їх все більш точними. Таким чином формуються риси і ознаки умінь: гнучкість (здатність раціонально діяти в різних ситуаціях), стійкість (збереження точності темпу, не дивлячись на деякі побочні впливи), міцність (здатність не втрачати їх в той період, коли вони практично не застосовуються). Формування умінь проходить декілька стадій: 1. Ознайомлення з умінням, усвідомлення його смислу; 2. Початкове оволодіння ним – копіювальні і недосконалі дії; 3. Самостійне і все більш точне виконання практичних задач.

Уміння вчитися передбачає, перш за все, розуміння змісту учбового завдання як такого, яке виконується для того, щоб навчитися, вміння відрізнити навчальні завдання від практичних, життєвих ситуацій. Дитина повинна розуміти, що ситуація, описана в задачі, важлива не сама по собі, а як матеріал, який слугує для того, щоб навчитися вирішувати задачі взагалі (правильно визначати необхідні математичні дії і вміти користуватися цим вмінням у подальшому) [4].

Навички – дії, набуті в результаті багаторазового виконання. Мають автоматизований характер. Навички виробляються у всіх видах діяльності. Володіння міцними навичками різного виду необхідні у всьому процесі навчання. Навички належать не до прийомів виконання дії, а до мети і умов. Навички звільняють, таким чином, свідомість від контролю за виконанням дії і переносять її на мету і умови дії. Але навички людини знаходяться під постійною «охороною» свідомості, яка підключається в тих випадках, коли змінюється ситуація, у якій формувалися навички.

Процес утворення навичок полягає у тому, що прийоми виконання дії від вправлення до вправляння все більше стандартизуються, відсіюються зайві рухи, пов'язані рухи зливаються в один. Між умінням і навичками існує тісний зв'язок. Уміння – це підготовленість до свідомих і досконалих дій, а навички – це автоматизована ланка цієї діяльності.

Звички – автоматизовані дії, виконання яких у певних умовах стають потребою. Навички ж не можуть розглядатися як потреба. Слід розрізняти корисні і шкідливі звички. Особливо важливе місце серед усієї багатогранності звичок займає звичка до праці. Утворення звичок починається з раннього дитинства, при цьому первинну роль у виникненні звичок відіграє наслідування дорослим. Формування вмій, навичок і звичок має першочергове значення в навчанні дітей у дитячому садочку і у готовності їх до навчання в школі.

На тому, що *пізнавальна діяльність* старших дошкільників набуває складних форм, наголошував М. Басов. Сприймання стає цілеспрямованим, точним, узагальненим. У результаті розширення світогляду і систематичного навчання дітей на заняттях і в повсякденному житті розвивається спостережливість. За умов керівництва розвитком сприймання до кінця дошкільного періоду формуються важливі сенсорні здібності: діти можуть враховувати різні параметри величини предметів (довжину, ширину, висоту і товщину), правильно оцінювати абсолютні і відносні розміри; розрізняти пропорції предметів, особливості складної форми, помічати перспективу в малюнку [9].

Достатньо високим рівнем розвитку характеризується і *мисленнєва діяльність*. Діти легко визначають властивості і якості предметів, міжпредметні зв'язки і залежності, але виникають значні труднощі в об'єднанні цих сторін в цілісне уявлення.

У пізнанні навколишнього середовища провідну роль починає відігравати конкретно-образне мислення. Розширюється коло інтересів. У нього входять причини різних явищ, мотиви людських вчинків і т.д. Засвоюючи від дорослих найпростіші форми логічного мислення, спираючись на особистий практичний досвід, старший дошкільник робить складні умовиводи. Формуються первісні поняття. Це свідчить про перехід дитини на більш високий ступінь розумового розвитку.

Величезну роль у розвитку мислення дитини має мовлення. Накопичення словника, засвоєння простих, а потім і досить складних граматичних структур, вміння слухати інших, розуміти і самому будувати речення – необхідні умови для розвитку логічних умов мислення.

Включаючись у практичну діяльність дитини, мовлення як би зсередини перебудовує процес її мислення, перетворюючи практичну дію в складну за структурою розумову дію. Відбувається подальше формування внутрішнього мовлення. Воно реалізує функцію планування, випереджує висловлювання вголос [16].

Таким чином, у дошкільному віці дитина може вирішувати життєві задачі 3-ма способами: наочно-дійовим, наочно-образним і шляхом логічних роздумів, що опираються на поняття. В основі розвитку мислення дошкільника лежить формування розумових дій. Вихідним пунктом цього формування є реальна дія з матеріальним предметом. Від такої дії дитина переходить до внутрішніх згорнутих дій з реально уявленими матеріальними предметами і в кінці-кінців до дій, виконаних цілком у

внутрішньому плані, де реальні предмети заміщені уявленням або поняттями. На вищому етапі розвитку мислення – у його логічних формах – розумової дії відбуваються в плані внутрішнього мовлення, використовуються різні знакові системи. Але мислення дошкільника оперує не стільки знаками, скільки образами.

Розвиток словесних форм мислення в дошкільному дитинстві зв'язане із зміною співвідношення мовлення і практичних дій. У молодших дошкільників висловлювання слідує за відповідними діями. На наступному етапі мовлення починає передувати діям [16, с. 69].

Вирішальна роль у становленні **мовлення** дошкільника належить навчанню, у процесі якого виникають не тільки практичні, але й особливі пізнавальні задачі, спрямовані на одержання знань. Удосконалення усіх видів пізнавальних дій стимулює розвиток мовлення дитини. До кінця дошкільного віку удосконалюється граматична будова мовлення, відбудовується перехід від ситуативної до контекстної форми мовлення, зрозумілою поза ситуацією, формується внутрішнє мовлення, яке стає основою мовленнєвого мислення.

Змінюється за своїм характером і **пам'ять**. Вона зберігає своє значення мимовільного запам'ятовування. Воно стає особливо продуктивним за умов, коли матеріал, що запам'ятовується, є змістом активної діяльності дитини. До кінця дошкільного періоду у дітей переважає запам'ятовування наочного матеріалу.

Підвищується довільний рівень психічних процесів. Дитина може вільно використовувати образи пам'яті, уяви в різних видах діяльності і в різних ситуаціях. Уява поступово набуває творчого характеру.

Старші дошкільники вже в змозі керувати своєю уявою. Розширюється її об'єм, стійкість і формуються її довільні форми. Це, в свою чергу, свідчить про збільшення працездатності нервових клітин, зниження стомлюваності дітей при виконанні розумової роботи. Менш за все стомлює дітей вільна творча гра. Найбільш напруженими є заняття з математики, бесіди про прослухане, відповіді на питання.

Емоційно-вольова сфера, формування характеру

Вже в дошкільному віці починає реально формуватися особистість дошкільника, що тісно пов'язано з формуванням емоційно-вольової сфери, інтересів і мотивів поведінки.

В емоціях дитини поступово зменшуються елементи наслідування. Значно розширюється сфера стимулів, які викликають емоції дітей. Атмосфера життя сім'ї, стосунки між членами сім'ї стають джерелом і прикладом, який діти після 2-х років швидко переймають. У дітей, які виростають у неспрямованому середовищі, затримується формування позитивних соціальних емоцій. Важливу роль у розвитку емоцій відіграють слова-оцінки дорослих. Багаточисленні питання, що виникають у переддошкільному віці, свідчать про появу інтелектуальних емоцій. Соціальна зумовленість дитячих емоцій особливо яскраво виявляється в такому складному почутті, як самолюбство. Воно проявляється в перших переживаннях гордості за свої досягнення, які позитивно оцінюються батьками і вихователями, в емоціях сорому (бажання бути хорощим хлопчиком, дівчинкою).

У дошкільному віці почуття продовжують переважати над усіма сторонами життя дитини. У дитини здебільшого присутній радісний, бадьорий настрій. Емоційне

благополуччя, за словами О. Скрипченко, сприяє нормальному розвитку особистості, виробляє в неї позитивні якості, доброзичливе ставлення до інших людей. Ці почуття легко переносяться дитиною на персонажів художніх творів, тварин, рослин та ін. [17].

Особливе місце серед дитячих почуттів займають бурхливі переживання страху (неправильна поведінка дорослих: зайва опіка). Одне з головних спрямувань розвитку почуттів у дошкільному дитинстві – збільшення їх «розумності», пов'язане з розумовим розвитком дитини. Аналогічний шлях розвитку проходить і почуття красивого, викликане предметами, явищами природи, творами мистецтва. Дитина починає бачити красу у ритмічності гармонії фарб і ліній, у пластичності танцю та ін. Суттєво змінюється і форма виявлення почуттів: дитина вчиться керувати почуттями.

Воля

Вольові дії співіснують з діями невимушеними, імпульсивними. У старшому дошкільному віці дитина стає здатною до порівняно довгочасних вольових зусиль. Розвиток волі пов'язаний зі змінами мотивів поведінки дошкільника, формуванням супідрядності мотивів. У розвитку вольових дій дошкільника можна відмітити 3 взаємопов'язані сторони: 1. Розвиток цілеспрямованості; 2. Установлення зв'язку між метою дій і їх мотивом; 3. Посилення регулюючої ролі мовлення у виконанні дії. Велике значення для формування цілеспрямованості дій мають успіхи і невдачі дошкільника при виконанні завдань.

Для багатьох дітей дошкільного віку, як і переддошкільного, характерне співпадіння мети і мотиву діяльності. Поява дій нового типу, мета яких не співпадає з мотивом, зумовлена можливістю дошкільника керувати своєю поведінкою.

Виконання вольових дій залежить від мовленнєвого планування і регуляції. Саме в словесній формі дитина формулює для себе, що вона має робити, обговорює сама з собою можливі рішення, наказує собі добиватися досягнення мети. Старші дошкільники набувають вмінь виконувати досить складні мовленнєві інструкції дорослих; у більшості випадків вони можуть не вживати голосне мовлення, а складати план і керувати своїми діями про себе.

Важливу роль у формуванні довільних дій відіграє наслідування дій дорослих людей, повторення їх за зразком. Використання слова разом з дією сприяє узагальненню цієї дії, створює умови її для переносу в іншу ситуацію, у якій необхідно використати аналогічну дію. Така дія стає усвідомленою. Виконуючи вимоги, прохання дорослих, діти в кінці 3-го року здатні визначати мету своїх дій, свої наміри. Спочатку слова виступають як акомпанемент дій, пізніше починають випереджувати їх, стаючи засобом саморегуляції. Але не слід переоцінювати здатність дитини цього віку контролювати свою поведінку. Треба враховувати те, що дитині 2–3 років важче виконувати наказ, утриматися від дії, ніж зробити щось.

Початок соціальної поведінки і розвиток самосвідомості

З розвитком активності і самостійності все різноманітнішими стають зв'язки дітей з дорослими. Розвиваються стосунки між самими дітьми, виникають загальні ігри. Дитина все точніше локалізує свій фізичний і психічний стан у собі самій. У результаті цього поступово створюються її уявлення про себе, виникають перші прояви її самосвідомості. На 3-му році, відділяючи себе від дорослого, диференціюючи себе як самостійну

людську істоту, дитина починає виділяти свою діяльність і діяльність дорослого як дещо різне. Фактичне утворення особистості пов'язане з розвитком супідрядності мотивів.

З розвитком самосвідомості дитина все більше починає розуміти і передбачати наслідки своїх вчинків. Найбільш яскраво самосвідомість проявляється в самооцінці. Усвідомлення своїх позитивних якостей і недоліків, врахування ставлення з боку оточуючих має велике значення для засвоєння норм поведінки.

Протягом дошкільного дитинства мотиви діяльності і поведінки дитини суттєво змінюються. У ранньому дитинстві і в молодшому дошкільному віці дитина діє під впливом ситуаційних почуттів і бажань, які виникли в даний момент. Вчинки старших дошкільників стають більш усвідомленими. Один і той же вчинок дітей різного віку часто має абсолютно різні спонукальні причини (крихти, які кидає птахам 3-річна і 6-річна дитина). Але можна відмітити деякі види мотивів для дітей дошкільного віку в цілому: інтерес до світу дорослих, намагання діяти як дорослі; ігрові мотиви, пов'язані з інтересом до самого процесу гри. Ці мотиви з'являються в ході оволодіння ігровою діяльністю і переплітаються в ній з намаганням діяти як дорослі. Велике значення в поведінці дошкільника має мотив встановлення і зберігання позитивних взаємостосунків з дорослими і однолітками. Бажання заслужити ласку, схвалення дорослих є одним із основних важелів його поведінки. Все більш важливим для дитини стає ставлення до неї однолітків. Особливо діти намагаються завоювати симпатії тих однолітків, які подобаються і які користуються популярністю в групі.

У дошкільному дитинстві розвиваються мотиви самолюбства, самоствердження. Їх вихідний пункт – відокремлення себе від інших людей, ставлення до дорослого як до зразка поведінки, що виникає на межі раннього дитинства і дошкільного віку. Один з виявлень прагнення до самоствердження – домагання дітей на виконання головних ролей в іграх. У молодших і середніх дошкільників самоствердження виявляється і в тому, що вони приписують собі відомі їм позитивні якості, не турбуючись про відповідність їх дійсності, перебільшуючи сміливість, силу та ін. Прагнення до самоствердження за певних умов може привести до негативних проявів у формі впертості, капризів.

У період дошкільного дитинства відбувається формування нових видів мотивів, пов'язаних з ускладненням діяльності дітей: пізнавальних і змагальних.

Між різними видами мотивів утворюються ієрархія і супідрядність мотивів. Супідрядність мотивів є найважливішим новоутворенням у розвитку особистості дошкільника.

Особливе значення в розвитку поведінкових мотивів мають моральні мотиви, що виявляють відношення дитини до інших людей. Серед моральних мотивів все більше місце починають займати суспільні мотиви – бажання зробити щось для інших людей.

Моральні почуття у цей період стають більш багатими за змістом, дівішішими. Слід мати на увазі, що керувати своїми почуттями дітям ще досить важко. Для них характерні нестійкість спонукань, відсутність витримки. Тому поведінка дітей вимагає постійної уваги з боку дорослих.

Спілкування з ровесниками стає більш складним, багатоплановим, емоційно-виразним. Вибір партнера визначається не тільки діловими якостями, а й дружніми взаємостосунками. Діти турбуються один про одного, нудьгують без друзів, готові допомагати товаришу.

Великого значення набуває самооцінка, що склалася на основі оціночного ставлення дорослих не тільки до окремих дій і поведінки, а й до особистості в цілому.

Розвиток уявлень дитини про саму себе сприяє формуванню моральних мотивів поведінки. Це готує підґрунтя для виявлення початку колективізму. У цей період зростає інтерес до колективних форм діяльності і окремих доручень, що мають суспільну спрямованість.

У колективі діти вчаться підкорити особисту мету груповим, узгоджувати свої зусилля для досягнення загальних результатів. Позитивні взаємовідносини впливають на розвиток таких якостей, як: доброта, чуйність, ініціативність, організованість. У результаті колективних дій у дітей розвивається цінна здатність стримувати безпосередні спонукання, підпорядковувати свої вчинки поставленим вимогам.

На цій основі формується дисциплінованість і самостійність.

ОСНОВНІ МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ ЗДІЙСНЕННЯ ДІАГНОСТИЧНОГО СУПРОВОДУ РОЗВИТКУ ТА ВИХОВАННЯ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА

Для проведення психолого-педагогічного дослідження використовується система методів. Загальна мета всіх діагностичних методів полягає в точній фіксації, реєстрації, виявленні психолого-педагогічних фактів, в нагромадженні емпіричних, дослідних даних для наступного теоретичного аналізу [80].

Ефективне виявлення рівня сформованості того чи іншого показника компетентності старшого дошкільника залежить від обраних методів дослідження, тобто тих шляхів, засобів і способів, з допомогою яких добуваються наукові факти. З перебігу психолого-педагогічного дослідження використовуються (відповідно до стратегії) такі основні методи, як спостереження, експеримент, бесіда, аналіз продуктів діяльності дітей, тести і соціально-психологічні методи, частіше всього в конкретних дослідженнях використовується декілька методів, які взаємодоповнюють і контролюють один одного. При цьому, виходячи з особливостей об'єкту, предмета та задач дослідження розробляються варіанти основних методів – методика вивчення тих чи інших сторін розвитку психіки дитини (методика – сукупність прийомів практичного виконання дослідження).

Метод спостереження – це цілеспрямоване і систематичне сприймання явищ і процесів за допомогою органів чуття [70]. Про необхідність проведення педагогом планомірних систематичних спостережень за розвитком і поведінкою з метою «здійснення контролю досягнень успіхів дітей у різних сферах і виявлення проблем до того, коли вони візьмуть серйозний оборот», – наголошувала Д. Лешлі [49, с. 15].

Спостереження як один з основних емпіричних методів психолого-педагогічного дослідження будується на тому, що будь-які психічні явища так чи інакше проявляються у зовнішній поведінці: діях, жестах, позах, мовних реакціях тощо. Наукове спостереження відрізняється від життєвого. Будучи спеціально організованим, воно, як правило, ведеться цілеспрямовано, планомірно, дозволяє досліднику звертати увагу лише на певні прояви поведінки, а не фіксувати безсистемно. Цілеспрямованість виявляється у формулюванні мети і завдань дослідження, визначенні параметрів і способів фіксації досліджуваних явищ, доцільних способів обробки даних та ін.

Важливою стороною спостереження є його систематичність, яка дає змогу зробити обґрунтовані висновки щодо внутрішніх особливостей учня. Велику роль у систематизації спостережень відіграють щоденникові записи, що ведуться дослідником. Класифікацію спостережень за видами можна провести на основі способу і тривалості спостереження. У відповідності з першим показником розрізняють спостереження безпосередні і опосередковані. *Безпосередні*, як правило, проводить сам дослідник. При цьому важливий сам характер, відношення спостерігача до тих явищ, за яким він спостерігає – спостереження може бути явним (відкритим) або скритим, причетним, включеним або непричетним. Частіше використовується безпосереднє відкрите спостереження. Але інколи для досягнення більш об'єктивних даних необхідно спостерігати не з позицій зовнішнього спостерігача, а немовби зсередини (причетне спостереження). Дослідник вступає в тісний контакт з колективом дітей, включається в життя навчально-виховного закладу. Але при цьому він не відкриває свою справжню роль і свою дослідницьку мету.

Опосередковане спостереження проводиться за допомогою скритої камери, стіни, яка пропускає світло тільки в одному напрямку. Такий метод дає можливість забезпечити хід навчально-виховного процесу без порушення природної ситуації, його нормального перебігу у присутності спостерігача. Про опосередковане спостереження можна говорити тоді, коли педагог використовує вже готові результати спостереження, підготовлені другими особами. Це можуть бути повідомлення вихователем, завідувачем, методистом, педагогічні характеристики дошкільників, записи на магнітофоні, кінофільми та ін. Перевага опосередкованого спостереження в тому, що один і той же педагог або різні люди зможуть декілька разів проглянути будь-яку варту уваги ситуацію і глибше її проаналізувати.

У залежності від тривалості спостереження розрізняються *довгочасні* і *короткочасні* спостереження. Довгочасні спостереження, як правило, використовуються при вивченні розвитку соціальних стосунків у групі дітей, в колективі впродовж декількох років. Основними умовами правильного застосування методу спостереження є:

- визначення мети і завдання;
- вибір об'єкта спостереження, предмета та ситуації;
- вибір часу і способів спостереження, що максимально усувають впливи на об'єкт і дозволяють найточніше проводити збір необхідної інформації;
- вибір способу фіксації даних;
- вибір способу обробки та аналізу результатів [70].

Велике значення має ретельна розробка схеми спостереження, яка складається після попереднього вивчення об'єкту і предмету дослідження. В ній важливо передбачити основні акти поведінки, можливі дії піддослідних, словесні реакції. Наприклад, схема спостереження при вивченні поведінки дітей у сумісній діяльності (за Р. Бейлзом) [65]:

<ol style="list-style-type: none"> 1. Проявляє солідарність, підтримує інших, допомагає, заохочує. 2. Відчуває себе, вільно, шуткує, сміється, задоволений. 3. Погоджується, пасивно підкорюється, поступається іншим. 	Соціально-емоційна сфера: позитивна
<ol style="list-style-type: none"> 4. Радить, керує, але при цьому враховує думку інших. 5. Висловлює думку, оцінює, аналізує, проявляє свої почуття і бажання. 6. Орієнтує, інформує, повторює, пояснює, підтверджує. 7. Просить зорієнтувати, інформувати, повторити, підтвердити. 8. Запитує про чужу думку, цікавиться оцінкою своїх дій, виражає почуття з приводу своєї поведінки. 9. Орієнтується на пропозиції, просить допомогти про можливі шляхи дії. 10. Не погоджується, саботує, не надає допомоги, діє формально. 	Сфера: нейтральна
<ol style="list-style-type: none"> 11. Проявляє напруженість, дратівливість, просить про допомогу, ухилиється від спільних дій. 12. Проявляє антагонізм, принижує інших, захищаючи себе. 	Соціально-емоційна сфера: негативна

На основі схеми-таблиці розробляється форма протоколу, в яку заноситься тільки факт виявлення тієї чи іншої реакції або поведінки. Наприклад, фрагмент протоколу тестування інтелектуального компоненту пізнавальних здібностей:

Протокол № 20

Дата: 26.03.2002 р.

Фахове завдання: опитування за методикою «Рівень психосоціальної зрілості»

1.

Прізвище, ім'я, по-батькові досл. дитина В.Г. (№ С 45)

Стать дівчинка Вік 5 років Дата, рік народження 12.11.1997р.

Група підготовча

Дитячий заклад спеціалізований центр дитячого розвитку

Адреса постійного чи тимчасового проживання: приватна інформація

2.

Регулятивна характеристика:

Тип психосоціальної зрілості: високий

3.

Умови експерименту:

Експериментальні умови: опитування проводиться в ігровій індивідуальній формі «дитина-психолог»

Експериментальний метод: ігровий, «запитання-відповідь»

Час вирішення завдання: необмежений

Початок виконання: 11.15

Закінчення виконання: 11.50

4.

Протокол опитування:

Дії експериментатора: (ставлення запитання: «Як тебе звати, назви свою домашню адресу?»)

Відповідь досліджуваного: «Мене звати Валя, я мешкаю у місті Києві».

Дії експериментатора: (ставлення додаткового запитання: «Пригадай вулицю, на якій ти мешкаєш?»)

Відповідь досліджуваного: «Я мешкаю на вулиці Баумана у п'ятиповерховому будинку на четвертому поверсі».

Дії експериментатора: (ставлення запитання: «Як звати твою маму, тата, ким вони працюють, що роблять на роботі? Як звати твоїх сестричку, братика?»)

Відповідь досліджуваного: «У мене немає сестрички, в мене є братик, його звати Сашко, я у мами і тата перша дитина, потім з'явився Сашко, я його дуже люблю. Мою маму звати Світлана, а батько Олексій. Тато працює лікарем у лікарні, він лікує людей, робить операції, мати моя теж лікар, але вона зараз не працює».

Дії експериментатора: (ставлення запитання: «Ти дівчинка, чи хлопчик? Ким ти будеш, коли виростеш: дядею чи тьотею? Що ти знаєш про дорослих людей (за віком, професіями) ?»)

Відповідь досліджуваного: «Я дівчинка, коли я виросту, я піду вчитися на лікаря та буду лікувати людей, тільки я хочу бути дантистом».

Дії експериментатора: (ставлення запитання: «Зараз ранок чи вечір? День чи вечір?»)

Відповідь досліджуваного: «Зараз ранок».

Дії експериментатора: (ставлення запитання: «Ти любиш малювати? Якого кольору цей олівець? Які у тебе улюблені книжки, музика, вірші, казки, оповідання, письменники, художники, композитори?»)

Відповідь досліджуваного: «Так, я дуже люблю малювати, у мене дома багато різних, красивих малюнків, мама каже, що я добре малюю... (Пауза)... Цей олівець червоного кольору. Я люблю слухати мої улюблені казки, які мені читає бабуся і мама, наприклад, це пригоди Нільса, Віні Пуха, Буратіно, ще у мене є мультики «Коник-горбунок», «Казка про царівну-жабу»...(Пауза)... У мене багато мультиків. Я люблю співати пісні, слухати музику, я знаю багато віршів напам'ять... (Пауза)...(Питання) «Можна я розповім вірш?»...(Розповідає дитячий віршик про весну О. Пушкіна).

Дії експериментатора: (ставлення запитання: «Скільки у тебе пальців на руці? Покажи два пальчики, три, чотири?»)

Відповідь досліджуваного: «У мене п'ять пальців на цій ручці... (Показує ліву руку) На цій руці теж п'ять пальців... (Показує праву руку)...(Пауза)... (Показує спочатку два пальці, потім три, чотири)... (Питання)... Можна я порухую?»... (Рахує) [77].

Для уточнення результатів спостереження використовується і шкала, на якій відмічається інтенсивність протікання того чи іншого психічного явища: сильно, середнє, слабо та ін. Для розробки шкал заздалегідь використовуються різні методи (опитування, інтерв'ю та ін.). Це необхідно тому, що при застосуванні шкал вся інша інформація в процесі спостереження не фіксується.

Поряд з *прямим* використовується й *непряме* спостереження, різновидністю якого є оціночне шкалерування (рейтинг). Суть рейтингу в тому, що вивчається явище через його оцінку людиною, яка безпосередньо його спостерігала (іноді на протязі багатьох років.). Об'єктивність оцінки в значній мірі зумовлена тим, наскільки людина, яка виступає в ролі «судді», компетентна. Окремим випадком рейтингу є метод *самооцінки*. Одна із різновидностей методу спостереження – самоспостереження – це вивчення психіки на основі спостереження за особистими психічними явищами. Самоспостереження – один з додаткових методів психології. Воно використовується як компонент інших методів у вигляді словесного звіту піддослідного.

Експеримент – це метод дослідження, в процесі якого дослідник сам викликає психічні явища, які його цікавлять, і створює умови, необхідні і достатні для виявлення і виміру їх зв'язків між собою і обставинами життя [45; 52]. Найбільш суттєвою характерною особливістю експерименту, яка визначає і всі інші, є активна позиція самого дослідника. Він може викликати необхідне явище стільки разів, скільки це необхідно для доказу або перевірки висунутої гіпотези. В експерименті спеціально відтворюються умови, за якими відкривається закономірний зв'язок між психічними явищами і психологічними і не психологічними умовами їх виникнення і перебігу. Експеримент має можливість варіювати так звані незалежні змінні (наприклад, різні умови середовища, яке оточує дитину), впливаючи на досліджуваного з метою викликати певні явища, тобто залежну змінну (ті явища, які змінюються під впливом зміни незалежної змінної (досліджувані психічні явища). Такий навмисний вплив дає можливість чітко фіксувати, попередньо розроблені параметри. Можливість математичної обробки даних, стандартизація, контрольованість

результатів експерименту з боку інших дослідників роблять його найпрогресивнішим методом педагогічної психології. У ході експерименту виникає можливість відокремлювати явища, які безпосередньо вивчаються, від інших, які супроводжують їх. Така аналітичність дозволяє виявити найприхованіші властивості, встановити закономірності та зв'язки різних за характером явищ.

Процедура проведення експерименту передбачає: 1) визначення предмета дослідження та вибір чітко фіксованих показників прояву психічного явища; 2) побудову та формулювання однієї чи кількох гіпотез дослідження; 3) організацію системи спеціальних умов діяльності, яка відповідає гіпотетично наміченій системі компонентів об'єктивної діяльності; 4) активний вплив на, явище, що вивчається за допомогою факторів, які вибрані незалежною змінною; 5) вибір параметрів незалежної змінної; 6) реєстрацію реакції на вплив шляхом фіксації залежної змінної; 7) вибір системи обробки одержаних даних та інтерпретацію результатів [52].

Залежно від умов, в яких проводяться експериментальні дослідження, за характером здійснення вони поділяються на 2 види: лабораторний і природний. Найбільш точним і доказовим вважається *лабораторний експеримент*. Впродовж довгого часу лабораторний експеримент використовувався як єдиний експериментальний метод. Дослідження психічних процесів відбувається в штучних умовах, у лабораторіях. Лабораторний експеримент може проводитися як із використанням апаратури, так і без неї, але з застосуванням спеціально розроблених експериментальних матеріалів. Особливо широко лабораторний експеримент використовується при дослідженні фізіологічних механізмів тих чи інших психічних явищ, а також для вивчення окремих пізнавальних процесів; у лабораторних експериментах досліджуються особливості відчуття і сприймання, швидкість реакції на різні подразники, обсяг уваги та ін. Недолік цього виду експерименту: відсутність природності і життєвості. В незвичних умовах лабораторії дитина може показати на такі результати, як в природних умовах, і одержані дані будуть мати дещо обмежений характер. Для того, щоб надати лабораторним дослідженням природності, використовується один із головних методичних прийомів дитячої психології – ігрове моделювання експериментальних і життєвих ситуацій.

Найбільш продуктивним і поширеним у дитячій психології є *природний експеримент*. В цьому експерименті зберігається зміст звичайної діяльності людини, але створюються умови, за якими обов'язково викликається те психічне явище, яке вивчається. Природний експеримент використовується з метою дослідження всіх психічних процесів і якостей особистості, а також міжособистісних стосунків і спілкування між дітьми, водночас природний експеримент за деякими особливостями поступається лабораторному: у питанні про вилучення явища, яке підлягає вивченню; неможливістю усунення всіх випадкових факторів, неможливістю контролю; у складності вибору природних умов для проведення контрольного експерименту [45].

Майже завжди в психолого-педагогічних дослідженнях з дітьми, які володіють мовленням, використовується *бесіда*, яка дає змогу встановити, як сама дитина розуміє ту чи іншу ситуацію, що вона про неї думає, як становиться до певних подій. При цьому відповіді дітей розглядаються не як кінцевий результат, а скоріше як матеріал, який потребує подальшого аналізу. Отримання інформації під час бесіди ґрунту-

ється на вербальній комунікації дослідника і респондента, на прямій соціальній взаємодії, що визначає великі можливості цього методу. Особистісний контакт допомагає глибше зрозуміти мотиви респондента, його позицію. Дослідник не просто отримує інформацію, але й враховує реакцію того, хто відповідає. Звідси – можливість корекції в ході роботи. Під час бесіди дослідник може виявити нові проблеми, що раніше не були помічені, змінити характер запитань або й саму стратегію дослідження.

Безпосередній контакт дослідника і респондента вимагає від першого певних якостей особистості, вміння завоювати довіру того, з ким він веде бесіду. Якщо вдається створити атмосферу довіри, метод бесіди дозволить одержати таку інформацію, яку неможливо одержати ніяким іншим методом. При цьому необхідно слідкувати за тим, щоб відповіді респондентів були вільними від впливу особистих стосунків, від способу постановки питання.

У залежності від характеру дослідження бесіда може бути більш стандартизована, коли попередньо фіксуються питання, що підлягають висвітленню, або менш стандартизованою (вільною, пошуковою), коли бесіда є першим етапом комплексного дослідження, і саме в ній уточнюються план і технологія майбутнього дослідження. У залежності від того, скільки людей бере участь в бесіді, розрізняють бесіди *індивідуальні* (дослідник веде бесіду з однією дитиною) і *групові* (одночасна робота з декількома респондентами). За структурою питань розрізняють стандартизовані (структуровані) і нестандартизовані (неструктуровані) бесіди. *Стандартизована бесіда* передбачає попереднє формулювання питань і визначення їх порядку (легше опрацювати інформацію, але глибина пізнання зменшується. Не виключена можливість одержання неточних і неповних даних). Стандартизована бесіда найчастіше використовується тоді, коли необхідно вяснити певні тенденції явищ, які вивчаються. *Нестандартизована бесіда* проходить більш вільно. Дослідник готує питання теж заздалегідь, але їх зміст, порядок і формулювання визначаються ситуацією бесіди. Недоліком цієї форми роботи є складність обробки одержаної інформації. Специфічною ознакою бесіди, як методу педагогічної психології, є те, що вона, як правило, проводиться за певною метою і метою дослідження. Мету дослідження в бесіді не завжди слід реалізовувати через прямі питання. Інколи слід віддати перевагу непрямым питанням.

Важливим етапом проведення бесіди є її підготовка. Визначається проблема, коло респондентів, тип бесіди, розробляється план. Починати бесіду слід з більш загальних питань, які знайомлять респондента з проблемою – предметом дослідження. Поступово дослідник переходить до спеціальних питань і тільки в середині розмови ставить питання, яке і є метою бесіди. Важливо, щоб у ході бесіди дослідник зацікавив респондента в співробітництві. Він повинен виявити інтерес до розповіді респондента, вести розмову тактовно, ненав'язливо. Необхідно стимулювати того, хто відповідає, з метою одержання від нього більш повної інформації.

Дослідник може сам записувати відповіді в ході бесіди (звичайним або стенографічним способом), а також використовувати технічні засоби, (магнітофон), що особливо важливо, коли необхідно точно фіксувати відповіді. Якщо відповіді записуються, для полегшення цього процесу, необхідно заздалегідь підготувати певну схему запису. Наприклад, методика, розроблена О.Смирноюю та В.Холмогоровою, на виявлення орієнтації дитини в соціальній дійсності та її соціального інтелекту [72].

Недолік бесіди як методу: діти, які змушені відповідати на «незручні» питання або негативно ставляться до самої процедури опитування, або часто дають нещирі відповіді.

Інтерв'ю – можна розглядати як вид бесіди. Відмінним є те, що з інтерв'ю, досить строго запрограмовується, чітко формулюються запитання, строго фіксується їхня кількість. Процедура інтерв'ю будується за принципом «питання-відповідь», тоді, як під час бесіди можуть бути монологи. При проведенні інтерв'ю найчастіше користуються технічними засобами, наприклад, диктофонами, це дозволяє охопити велику кількість досліджуваних і зібрати значну кількість даних з найрізноманітніших питань, інтересів, ставлення до широкого впровадження педагогічних заходів та ін.

Вивчення продуктів діяльності дитини допомагає виявити цінну інформацію про внутрішній світ дитини, її відношення до оточуючого середовища, про особливості його сприймання і інші сторони психіки. Використання цього методу ґрунтується на методологічному принципі єдності свідомості і діяльності, відповідно до якого психіка дитини не тільки формується, а й виявляється в діяльності. Аналіз результатів дитячого конструювання, навчання, праці, малювання та ін. значно збагачують наші знання про дитину. Особливо, важливим діагностичним показником, слід вважати колір, який використовується дитиною не тільки як зображувальний засіб, а й як засіб вираження свого ставлення до зображеного. За змістом «красиве» – в зображенні дітей – це орнаменти, вразливі явища природи, тварини, вчинки, які схвалюються оточуючими. Неприємне зображується темними кольорами. Це різні негативні персонажі казок, соціальні типи, які осуджуються (ледарі, злюки, плакси). Для вивчення ставлення дітей до різних сторін дійсності можна використати модифікований варіант тесту Люшера. Кожному досліджуваному пропонується набір кольорового паперу і з'ясовується, який з 8 кольорів більш всього подобається дитині. Потім через деякий час дітям знову даються ці ж набори і пропонується сюжет малюнка. При аналізі робіт фіксується час виконання, зміст малюнка, використання фарби і кольорового фону, вибраного для втілення певної сторони оточуючого. При цьому фон порівнюється з еталонним рядом переваги кольорів і робиться висновок про емоційне ставлення до явища, відображеного на малюнку [80].

Тест (від англ. test – дослід, проба) – метод психологічної діагностики, який використовує стандартизовані питання і завдання (тести), які мають певну шкалу значень. Таким чином, тест – це випробування, завдання, ідентичне для всіх людей, хто приймає участь в обстеженні, з точно визначеними засобами оцінки результатів і їх числового вираження. Використовується для стандартизованого вимірювання індивідуальних відмінностей. Тест дає змогу з певною імовірністю визначити актуальний рівень розвитку у індивіда необхідних навичок, знань, особистісних характеристик та ін.

Процес тестування можна поділити на три етапи: 1) вибір тесту (визначається метою, і ступенем достовірності і надійності тесту), 2) його проведення (визначається інструкцією до тесту); 3) інтерпретація результатів. Тести можна характеризувати такими ознаками: а) об'єктивність (виключення впливу випадкових факторів). Об'єктивність тестів гарантується, головним чином, єдністю завдань, єдиною інструкцією, однаковістю умов рішення завдань (задач), єдністю принципів реєстрації результатів тестування і оцінки їх; б) модульність (у випробування за допомогою тестів входять завдання, які складають комплексне ціле). Наприклад, при проведенні тестування на інтелектуальну

обдарованість композиція задач, які пропонуються досліджуванним, забезпечує можливість зробити висновок про загальну здатність особистості орієнтуватися в проблемних ситуаціях. Тобто, результати, показані в тесті окремою людиною, дають інформацію не тільки про неї, а й дають можливість оцінити її з точки зору певної норми.

Тести повинні відповідати таким вимогам: точність, надійність і, головне, валідність (англ. – дійсний, придатний) – означає адекватність тесту досліджуваному явищу; це – найважливіший критерій його доброякісності, який характеризує точність виміру певної якості (наприклад, тест інтелекту не можна використати для темпераменту).

Тести можна, розподілити за різними категоріями. Прийнято класифікувати тести за їх спрямованістю:

– *тести успішності* (досягнень) – різновид психологічних тестів для визначення рівня знань або умінь, фактично здобутих тим чи іншим індивідом у певній галузі навчальної діяльності. Застосовуються для виявлення конкретних рівнів навчання, як правило, з розрахунком на групове проведення (у певній віковій групі);

– *тести інтелекту* використовуються для визначення рівня інтелектуальних здібностей і темпу їх розвитку у дитини. Охоплюють головним чином, словесно-логічного мислення, але деякі з них спрямовані і на оцінку розвитку наочно-образного і наочно-дійового мислення. Крім того, завдання тестів дозволяють характеризувати пам'ять, увагу, просторову орієнтацію, вербальний розвиток та ін.;

– *тести здібностей* використовуються для оцінювання певних здібностей дитини, а також можна було судити про загальні передумови індивіда до засвоєння, виконання завдань даного типу (наприклад, вирішувати математичні задачі). Тести здібностей мають за мету прогнозування того рівня знань або умінь, досягнення якого є імовірним для досліджуваного за певних умов навчання. (такі тести називають ще тестами розумової обдарованості);

– *особистісні тести*. мають на увазі не результати діяльності, а таку реакцію на завдання тесту, за якою можна судити про особливості темпераменту, спрямованості мотивації, рисах характеру, емоційно-вольових компонентів психічної діяльності, стосунків (у т. ч. міжособистісних), а також особливостей поведінки індивіда в заданих соціальних ситуаціях.

Таким чином, у тестах, призначених для вимірювання інтелектуальних здібностей, досліджуваній отримує ряд окремих оцінок, кожна з яких характеризує рівень розвитку якоїсь певної інтелектуальної здібності, наприклад, здатності до логічного мислення, просторової уяви, гнучкості думки, тощо. В тестах «темпу інтелектуального розвитку» оцінкою служить коефіцієнт інтелектуальності. Серед тестів цієї категорії найбільш відомі тести Біне-Сімона, Векслера, Равена [21].

Тести можуть зробити великий внесок у виявлення певних особливостей, здібностей, позиції і мотивації особистості.

Соціометрія як науковий метод дослідження дає змогу через опитування і фіксацію поведінки виявити структуру взаємостосунків. Суть його полягає у тому, що залежно від мети досліджуваному пропонують вибрати серед своїх друзів або колективу одного або кількох товаришів, з якими б хотілося піти у похід, сидіти за столом, гратися тощо. Важливою позитивною особливістю цього методу є те, що можна досить глибоко визначити структуру стосунків у дитячому колективі, не задаючи прямих

питань. Соціометрія дає важливу інформацію про соціально-психологічний клімат у віковій групі, задоволеність дитини своїм становищем у колективі. Недоліком традиційних форм використання соціометрії є переоцінка емоційної сторони взаємостосунків між людьми, яка виявляється у взаємних симпатіях або антипатіях, у відмові від спілкування. Але в комплексі з іншими методами (спостереженням, експериментом та ін.) соціометрія може дати досліднику дуже цінні дані. Для дітей 4–7 років пропонуються такі методики, як: «Капітан корабля», «Два будинки» [72].

Соціометричні дані, як правило в своїй безпосередній формі не є наочними. Необхідно опрацювати їх таким чином, щоб стала очевидною частота їх показників. Для цього використовується соціометрична матриця.

Розрізнять упорядковану і неупорядковану матрицю. Порядок дій при складанні неупорядкованої матриці такий:

1. Членів групи позначають буквами алфавіту або порядковими числами, які розставляються в горизонтальному або вертикальному рядах в однаковій послідовності. Проводиться діагональ, яка перекреслює ті квадрати, де той, хто вибирає, міг би відмітити самого себе.

2. У рядках знаком (+) позначаються позитивні вибори, знаком (-) негативні. Відповідний знак у рядку індивіда, якого обирають, повинен співпадати з позначенням у стовпчику того члена групи, якого він вибрав. Таким чином, по рядках ми можемо прочитати, хто, скільки разів і як вибрав, а в стовпчиках – хто, скільки раз і як був вибраний. На краях матриці робимо підсумки, тобто обчислюємо співвідношення позитивних і негативних виборів. Наприклад, для вивчення вибіркового взаємин дітей старшого дошкільного віку пропонується соціометрична методика «вибір в дії», відома як «Секрет» (Я. Коломінський, Т. Репіною) [38]:

Соціометрична матриця (неупорядкована)

№	Прізвище, ім'я	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Настя Б.					3	5				
2.	Вероніка Б.	4									3
3.	Вероніка В.							5			4
4.	Влад Ч.						3				
5.	Андрій К.						5				
6.	Андрій К.										
7.	Діана К.										10
8.	Настя К.							5			
9.	Таня О.							4			3
...											
21	Аня О.							8			
	Загальна кількість виборів / кількість взаємних виборів	2/0	1/1	0	2/1	2/0	10/2	8/3	1/0	1/0	7/2
	Сума виборів (бали)	8	10	0	10	7	53	41	5	4	40
	Індекс соціометричного статусу	0,05	0,07	0	0,07	0,05	0,38	0,29	0,04	0,03	0,28
	Коефіцієнт взаємності виборів	0	1	0	0,5	0	0,2	0,38	0	0	0,29

Матриці можуть бути оброблені і більш точно. Для цього у відповідних клітинах матриці кружечком обводяться взаємні двосторонні вибори; позначаються різним кольором позитивні і негативні вибори, виділяються перші і подальші вибори і т. д. Неупорядкована матриця може бути трансформована в упорядковану, для цього взаємні, тобто повторені вибори зосереджуються по головній діагоналі так, щоб було видно, які індивідууми за результатами виборів є внутрішніми інтегрованими підгрупами. Принцип складання упорядкованої матриці в кожному конкретному випадку визначається цільовою спрямованістю дослідження. Дослідник сам вибирає спосіб оптимальної упорядкованості даних.

Серед проєктивних методик дослідження особистості дитини можна виділити графічні методики (самостійне зображення предметів, людей, тварин та ін.), серед яких є: «Папір і олівець», «Малюнок сім'ї», «Дім – дерево – людина», «Неіснуюча тварина», «Автопортрет» [21].

Під час здійснення емпіричного дослідження з'ясовуються показники розвитку (сформованості, вихованості) певного явища, якості; критерії, за якими визначаються рівні прояву даного показника, підбираються методи та відповідно до них методики реалізації, ставиться мета; готується діагностичний інструментарій (матеріал, обладнання), подається інструкція до виконання та інтерпретація результатів діагностування.

ОСОБИСТІТЬ ДИТИНИ

Сформованість позитивного ставлення до занять фізичною культурою (за О. Потужнім) [63]

Компоненти сформованості позитивного ставлення до занять фізичною культурою з критеріями та показниками:

когнітивний (усвідомлення старшими дошкільниками необхідності занять фізичною культурою); критерії: обізнаність дітей щодо значення фізичної культури в житті людини, основ здорового способу життя та його цінностей; показники: знання про сутність і значущість фізичної культури; основні засади фізичного виховання та складові компоненти здорового способу життя;

емоційно-ціннісний (емоційні переживання дітей, що виникають у процесі фізичного виховання); критерії: інтерес до рухової діяльності, особливості поведінки старших дошкільників, що виявлялась у наявності прагнень, бажань і позитивного емоційного ставлення до занять фізичною культурою в процесі різних форм роботи в дошкільному навчальному закладі та родині; показники: відчуття та емоційний настрій дитини під час різних форм роботи з фізичного виховання залежно від ситуації та оточення;

поведінковий (уміння, назвички та самостійність виконання фізичних вправ і вимог здорового способу життя); критерії: ініціативність та активність в організованих формах роботи з фізичного виховання в дошкільному навчальному закладі, родині; дотримання вимог здорового способу життя в повсякденні; показники: виконання навчальних завдань за власною ініціативою; за спонуканням вихователя чи членів родини; з їхньою допомогою; під контролем вихователя; участь у святах, розвагах; самостійні заняття фізичною культурою та ведення здорового способу життя.

Рівні та групи сформованості позитивного ставлення до занять фізичною культурою:

високий (з позитивним ставленням до занять фізичною культурою);

середній (з байдужим ставленням до занять фізичною культурою);

низький (з негативним ставленням до занять фізичною культурою).

Діагностичні методики:

Опитування дітей:

1. Чи любите ви займатися фізкультурою?

- систематично;
- рідко;
- окремими видами вправ, іграми (які люблю);
- ні.

2. З якої причини не займаєтесь фізкультурою?
  - немає часу;
  - немає умов;
  - не бажаю;
  - не можу через стан здоров'я;
  - займаюсь іншими цікавими справами.
3. Якими видами рухової діяльності ви любите займатись?
  - ранковою гімнастикою;
  - рухливими іграми;
  - плаванням;
  - іграми з м'ячем;
  - велосипедним спортом;
  - кататися на лижах, ковзанах, санях;
  - брати участь у змаганнях, естафетах;
  - інші.
4. Чи загартовуєте ви свій організм? Як?
  - сонце, повітря;
  - вода;
  - ходьба босоніж;
  - інші.
5. Чи маєте спортивний куточок вдома?
  - так;
  - хочу мати;
  - не маю.
6. Чи є спортивне обладнання, інвентар, форма?
  - деяке;
  - так;
  - ні.
7. Чи дотримуєтесь режиму дня та особистої гігієни?
  - систематично;
  - рідко (вказівки батьків);
  - не дотримуюсь.
8. Хто займається фізкультурою з тобою вдома?
  - мама;
  - тато;
  - бабуся;
  - дідусь;
  - сестра;
  - брат;
  - ще хто.
9. Чи хотів би ти займатись фізкультурою у спортивному залі?

10. Що викликає у тебе інтерес до занять?

- приклад когось із родини;
- телебачення (радіо);
- особистий інтерес;
- друзі;
- наявність умов, форми, інвентарю.

Сформованість безпечної поведінки в соціальному середовищі (за Л. Карнаух) [37]

Критерії сформованості безпечної поведінки з показниками:

когнітивний з показниками: орієнтація у соціальному середовищі та здатність виділяти небезпечні чинники в ньому; здатність оцінювати небезпечні ситуації, їх наслідки та шляхи уникнення; уявлення про дії щодо подолання небезпечних ситуацій;

емоційно-почуттєвий з показниками: усвідомлення необхідності співпереживання до людей в небезпечних ситуаціях; розуміння почуттів та здатність їх пов'язувати з намірами та поведінкою; усвідомлення емоційно-почуттєвої єдності з рідними та емоційний відгук на соціальне оточення;

мотиваційно-ціннісний з показниками: ціннісне ставлення до себе, свого життя і здоров'я; здатність диференціювати людей за ознаками спорідненості й прихильності; розуміння соціальної позиції «Я у світі»;

діяльнично-поведінковий з показниками: уміння дотримуватися правил збереження життя й здоров'я; уміння самостійно знаходити безконфліктні форми спілкування; уміння чинити опір негативним впливам соціального середовища в межах своїх вікових можливостей.

Рівні сформованості безпечної поведінки:

достатній – діти, які орієнтуються та позитивно сприймають соціальний світ, характеризуються повними й усвідомленими знаннями про норми й правила безпечної поведінки в соціумі, які узгоджуються із вчинками, мають аргументовані уявлення про способи попередження й уникнення, подолання небезпечної ситуації з урахуванням своїх вікових можливостей, виявляють розуміння емоційної єдності з рідними й емоційний відгук на соціальне оточення, розуміють почуття та встановлюють зв'язок між намірами та поведінкою людини, характеризуються відносною сформованістю ціннісних орієнтацій щодо збереження власного життя і здоров'я, здатні диференціювати людей за ознакою спорідненості й прихильності, характеризуються позитивним самоставленням та об'єктивно оцінюють себе як рівноправного члена соціума. Основу активності особистості складають її переконання, цінності і установки. Такі діти розуміють необхідність дотримуватися правил збереження життя і здоров'я, вміють знаходити безконфліктні форми спілкування з людьми, запобігають конфліктам і конструктивно вирішують їх у разі виникнення, ввічливо, але обережно спілкуються з незнайомцями з дозволу дорослих, стримуються в ситуаціях спокушування однолітків і дорослих. Виявляють

рішучість у протидії негативним впливам соціального середовища, відстоюючи власну гідність і право на захист свого життя і здоров'я. Володіють елементарними засобами самопомоги та підтримки в складних ситуаціях з урахуванням своїх вікових можливостей, вміють звертатися за допомогою в непередбачуваних ситуаціях;

задовільний – діти, які сприймають соціальний світ невизначено, неусталено, залежно від багатьох чинників (настрою, бажань), можуть виділити обмежену кількість складових докільця, що загрожують життю і здоров'ю, визначають доцільність дотримання норм безпечної поведінки, проте аргументують необхідність дотримання цих норм прикладом дорослих. Достатньо орієнтуються в основних емоціях, ідентифікують себе з потерпілою людиною, проте не завжди ініціюють допомогу іншим. Добре орієнтуються в емоціях і почуттях людей, проте відчувають певні труднощі у встановленні залежності між проявом емоцій, намірами та мотивацією поведінки людини. Сформовані ціннісні орієнтації, що спрямовані на самозбереження, однак у ситуаціях вибору не завжди реалізуються в поведінці. Можуть диференціювати людей за ознакою прихильності з тенденцією прояву недовіри щодо інших. Такі вихованці не завжди правильно можуть оцінити свою соціальну позицію в соціальному середовищі. Мають розходження між вербальною й реальною поведінкою. Конфліктні ситуації вирішують частково адекватно. Мотивом дотримання норм поведінки виступає бажання завоювати авторитет у дорослих. Хоча й володіють знаннями про засоби самопомоги у складних ситуаціях, але не завжди можуть чинити опір негативним впливам докільця;

низький – у дітей, які негативно сприймають соціальний світ та мають поверхневі знання норм і правил безпечної поведінки в соціумі й не керуються ними в поведінці. Виявляють низьку здатність до співпереживання й емпатії щодо оточуючих, характеризуються низьким рівнем розуміння емоційно-почуттєвої єдності з рідними та емоційного відгуку на соціальне середовище. У таких дітей недостатньо сформована здатність диференціювати людей з позиції «безпечно – небезпечно». Для них характерна егоцентрична позиція у світі. У взаємодії з іншими орієнтовані на задоволення власних потреб та інтересів, що виявляється в довірливому ставленні до людей, які задовольняють їхні гедоністичні потреби. Недостатньо розуміють специфіку прояву емоцій і почуттів людей у різних життєвих ситуаціях та не можуть встановити взаємозалежність між ними та намірами, поведінкою. У таких вихованців переважають практично-утилітарні цінності й недостатньо сформовані здоров'язберігаючі ціннісні орієнтації. Мотивом поведінки виступає бажання задовольнити власні потреби й інтереси. Такі діти характеризуються конфліктністю, нездатністю знаходити конструктивний вихід з конфліктної ситуації, яку вирішують переважно за допомогою сили, прояву агресії. У складних ситуаціях діють неконструктивно, іноді ризиковано, переоцінюючи свої вікові можливості та виявляючи надмірну незалежність від опіки й контролю дорослих.

Діагностичні методики:

І. Діагностичні методики за когнітивним критерієм.

Завдання № 1. Дидактична вправа «Світ людей» (за методикою Л. Варяниці)

Мета: виявити рівень орієнтації дитини в соціальному світі та джерела небезпеки в ньому.

Процедура виконання.

Перша серія: дитині пропонується намалювати картину під назвою: «Світ людей», яким вона його уявляє. У процесі виконання малюнка дорослим фіксується розуміння того, що вкладає дитина в значення слова «світ», яке місце відводить собі в ньому. При цьому в дитини запитують: «Світ – це хто, що? Який світ: добрий чи злий? Де ти в ньому? Де твої батьки? Де знаходяться твої друзі, чужі люди?».

В другій серії дитині пропонується відібрати і відкласти в бік картинки, на яких зображено речі чи люди, які можуть становити небезпеку для життя чи здоров'я в цьому світі.

Завдання № 2. Ситуація вибору на тему «Безпечно / небезпечно».

Мета: виявити здатність оцінювати та аналізувати небезпечні ситуації. *Процедура виконання.* Дитині пропонується розглянути картинки із зображенням ситуацій (підлітки пропонують хлопчику цигарку, діти граються на будівництві, дорослий пропонує покататися на машині, дитина їсть брудне яблуко, діти граються дружно). Дорослий пропонує розкласти картинки так, щоб, з одного боку, лежали ті, на яких зображені позитивні (безпечні) вчинки, з другого, – негативні (небезпечні). Після їх розгляду експериментатор проводить бесіду з дитиною: «Що тут намальовано? Чи безпечно так себе поводити? Чому така ситуація трапилася? До чого це може призвести? Як потрібно поводитися, щоб цього не сталося?»

Завдання № 3. Бесіда «Як би ти вчинив»

Мета: з'ясувати уявлення дітей про способи захисту та дії з подолання небезпечних ситуацій у довіллі з урахуванням своїх вікових можливостей.

Процедура виконання. Дорослий пропонує послухати історії про Незнайку, який потрапив у небезпечні ситуації та порадити, як йому треба вчинити самому чи до кого звернутися за допомогою в ситуаціях, якщо: 1) в оселю лізуть злодії, а вдома нікого немає з дорослих? Кому і за яким номером потрібно телефонувати?; 2) один незнайомиць пропонує Незнайці покататися на автомобілі «Опель», інший – на «Вольво». На якій машині поїхати?; 3) Незнайко загубився в зоопарку. Як йому діяти?; 4) Незнайко залишився вдома. У двері подзвонив незнайомий дорослий і просить води; 5) Незнайко гуляє на вулиці. До нього підходить незнайомиць і тягне з собою. Як потрібно діяти?

Розподіл дітей за показниками когнітивного критерію

Орієнтація в соціальному середовищі	Уявлення про шляхи уникнення небезпечної ситуації	Уявлення про дії в небезпечних ситуаціях	Рівні сформованості когнітивного критерію
позитивного спрямування	грунтовні, аргументовані	грунтовні, аргументовані	достатній
невизначеного спрямування	поверхневі, частково аргументовані	суперечливі, спрямовані на допомогу з боку дорослих	задовільний
негативного спрямування	відсутні або неаргументовані	поверхневі	низький
всього	всього	всього	всього

II. Діагностичні методики за емоційно-почуттєвим критерієм.

Завдання № 1. «Поспівчуваємо зайченятам»

Мета: виявити ступінь усвідомлення досліджуваним необхідності прояву почуттів співпереживання до тих, що потрапили в небезпечну ситуацію, та шляхи її попередження.

Процедура виконання. Дослідник пропонує спспівчувати зайченятам, у яких піднялася температура, тому що вони наїлися немитої моркви (ролі зайченят виконують дві дитини) та проаналізувати, як потрібно діяти, щоб більше такого не сталося.

Завдання № 2. Дидактична вправа «Вгадай настрої»

Мета: виявити ступінь орієнтації в основних емоціях і почуттях людей та розуміння їх зв'язку з життєвими обставинами, намірами й поведінкою.

Процедура виконання.

Перша серія: Експериментатор пропонує дитині розглянути серію зображень з обличчями людей у різних емоційних станах і дати характеристику емоції людини за виразом обличчя.

Друга серія: Дитині демонструються картинки із зображенням веселих обличчя казкових героїв (Лисиці із казки «Колобок», Зайця з казки «Рукавичка», Вовка із казки «Червона шапочка» і пропонується характеризувати їх за параметрами безпечний – небезпечний).

– Чи може усміхнений герой спричинити зло?

Завдання № 3. Настільна вправа «Рідні-чужі люди»

Мета: виявити ступінь розуміння емоційно-почуттєвої єдності з близькими людьми та емоційний відгук на соціальне оточення.

Процедура виконання. Для проведення вправи готуються фотокартки із зображенням батьків, однолітків, чужих людей, вихователів, а також самої дитини. Експериментатор пропонує дитині розглянути фотокартки, біля яких потрібно поставити на вибір відповідні різнокольорові фішки. Дитина має покласти зелену фішку біля добрих людей, яких вона любить і яким можна довіряти, жовту фішку біля людей, які можуть бути як добрими, так і злими, тому з ними потрібно бути обережними, червону фішку біля людей, що можуть бути небезпечними і з якими потрібно уникати спілкування.

Розподіл дітей за показниками емоційно-почуттєвого критерію

Ступінь та характер участі у розв'язанні ситуації	Зв'язок між емоціями та намірами поведінки	Рівень розуміння емоційно-почуттєвої єдності з близькими людьми та емоційний відгук на соціальне оточення	Рівні сформованості емоційно-почуттєвої сфери
ідентифікує себе з потерпілим, вказує на шляхи попередження ситуації, пропонує допомогу у виході з неї	достатньо орієнтується в основних емоціях, установлює зв'язок між почуттями і намірами поведінки	достатній	достатній

ідентифікує себе з потерпілим, проте не пропонує допомогу у виході з ситуації	задовільно орієнтується в основних емоціях, проте не завжди може розкрити мотивацію прояву певних емоцій	задовільний	задовільний
байдуже ставлення до ситуації	не розуміє зв'язку між емоціями, намірами та поведінкою людини	низький	низький
Всього			

III. Діагностичні методики за мотиваційно-ціннісним критерієм.

Завдання № 1. Ігрова ситуація «Золота рибка»

Мета: виявити рівень сформованості ціннісних орієнтацій, спрямованих на збереження власного життя і здоров'я, що реалізуються у діях та вчинках.

Процедура виконання. Перша серія: Дитині показують іграшкову золоту рибку й повідомляють, що це золота рибка, яка може виконати одне із бажань. Але перед цим дитині потрібно виконати її завдання. Біля картинок, на яких зображені предмети, що можуть бути шкідливими для здоров'я (цигарки, жуйки, цукерки, алкоголь) потрібно покласти хмаринку, біля картинок, що зображують корисні для збереження здоров'я предмети (сік, фрукти, зубна щітка, мило) – сонечко.

Друга серія: Дитині повідомляють, що золота рибка може виконати одне із бажань дитини, яке знаходиться в одному із чарівних мішечків. У першому мішечку захований предмет, що корисний для здоров'я (яблуко), у другому мішечку – дуже гарна іграшка, у третьому – смачна цукерка. Запитання до дитини: «Щоб ти попросив у неї? Який предмет для тебе найбажаніший?».

Завдання № 2. «Незнайомиць»

(за методикою А. Сидоренкова, М. Вишневіної)

Мета: виявити здатність диференціювати людей за ознаками спорідненості і прихильності та оцінювати ситуацію взаємодії з незнайомцями.

Процедура виконання. Перша серія: Дитині пропонують три картинки-малюнки, на яких зображені можливі типові ситуації короточасної взаємодії дитини з незнайомими людьми на вулиці: дитина гуляє, до неї підходить незнайома людина. Дитині по чергово демонструють три картинки: з незнайомим чоловіком, жінкою, незнайомими чоловіком і жінкою. До кожного малюнка давалася інструкція: «Ти гуляєш на вулиці недалеко від будинку. До тебе підходить незнайома людина. Що вона тобі говорить? Що ти їй відповідаєш?»

Друга серія: До малюнка дається інструкція. Наприклад: «Ти гуляєш поряд з будинком. До тебе підходять незнайомі люди. Вони запитують: «Як тебе звати?» Говорять, що у тебе гарне вбрання. Вони живуть недалеко і пропонують піти з ними додому погратися іграшками. Чи підеш ти з ними? Що ти зробиш, якщо вони будуть тебе тягнути силоміць?» Після розгляду картинок проводиться бесіда, чи сподобалися ці люди, чи можуть вони бути небезпечними, чи схожі вони на батьків.

Завдання № 3. Дидактична вправа «Сходинки»

Мета: виявити міру орієнтації дитини щодо соціальної позиції «Я у світі»: рівноправний член соціуму, що має рівні з іншими людьми права на захист життя.

Процедура виконання. Перша серія: Експериментатор пропонує дитині розглянути полотно «Сходинки» і силуетні зображення дорослої людини і дитини. Потім дитині пояснюють: «Можливо, ти бачив колись, як спортсмени-переможці піднімаються на сходинки. Ті, хто досягли найбільших результатів у спорті, ставали на найвищу сходинку, хто поступався досягненням, мав право стати на другу сходинку, хто мав найгірший результат – ставав на найнижчу сходинку. Але наша сходинка не спортивна, а правова. На верхній сходинці знаходяться люди, що мають найбільше прав у світі, на нижній, ті – що мають найменше прав серед людей. Як ти знаєш права дитини? Чи рівні вони з правами дорослих? Розмісти себе і дорослого на сходинках людських прав».

Розподіл дітей за показниками мотиваційно-ціннісного критерію

Ціннісне ставлення до життя і здоров'я	Диференціація людей за ознакою спорідненості й прихильності	Соціальна позиція «Я у світі»	Рівні сформованості мотиваційно-ціннісного критерію
сформовані здоров'язберігаючі ціннісні орієнтації, що реалізуються в діях та вчинках	ввічливе, але обережне ставлення до незнайомих	достатній рівень	достатній
достатньо сформовані здоров'язберігаючі ціннісні орієнтації, що не завжди реалізуються в діях та вчинках	недовірливе ставлення до незнайомих	задовільний рівень	задовільний
недостатньо сформовані здоров'язберігаючі ціннісні орієнтації	довірливе ставлення до незнайомих	низький рівень	низький
Всього			

IV. Діагностичні методики за діяльнісно-поведінковим критерієм.

Завдання № 1. «Характер взаємин та поведінки дитини протягом дня»

Мета: виявити рівень дотримання норм поведінки щодо збереження власного життя і здоров'я.

Процедура виконання. Перша серія: Дитині пропонується закінчити речення: «Для того, щоб зберегти здоров'я, потрібно..».

У другій серії проводиться спостереження за кожною дитиною протягом дня, яке дає змогу визначити міру реалізації норм поведінки в реальні дії та вчинки, спрямовані на збереження життя й здоров'я: вміння дотримуватися навичок здорового способу життя, обережності під час рухливих ігор, перебувати у безпечному середовищі, виявляти врівноваженість емоцій протягом дня, володіти здатністю зберігати врівноваженість емоцій.

Завдання № 2. Ігрова ситуація «Запропонуй свій вихід»

Мета: виявити вміння самостійно знаходити адекватні шляхи уникнення та розв'язання конфліктних ситуацій з однолітками.

Процедура виконання. Дитині пропонується розв'язати конфліктну ситуацію «Запропонуй свій вихід». Кожна дитина перебуває в ситуації вибору зрозумілої і знайомої ситуації (їй розвалили будівлю із піску, забрали іграшку). Вихованець повинен розв'язати цю ситуацію з позиції ображеного суб'єкта спілкування. При цьому враховується здатність дитини знаходити компроміс, вміння поступатися своїми інтересами, уникати конфліктів, а в разі їх виникнення вирішувати в словесній формі, здатність користуватися своєю силою, не проявляючи агресії.

Завдання № 3. Гра-вистава «Колобок у місті»

Мета: виявити вміння чинити опір можливим негативним впливам соціального середовища: коректно припиняти спілкування з неприємною людиною, за необхідністю кликати на допомогу, телефонувати в екстрені служби, стримуватися від імпульсивних дій у ситуаціях спокушання.

Процедура виконання: Гра-вистава «Колобок у місті». Дитині пропонується зіграти роль Колобка в ігровій ситуації зустрічі з незнайомцями в місті. У ролі незнайомців виступають Вовк, Ведмідь, Лисичка, які хочуть ошукати Колобка і спокусити його подарунками, поїздкою на автомобілі або украсти силоміць. Дитина повинна знайти вихід з такої ситуації.

Розподіл дітей за показниками діяльнісно-поведінкового критерію

Рівні сформованості здоров'язберігаючої поведінки	Вирішення конфліктної ситуації	Здатність чинити опір негативним впливам соціуму	Рівні сформованості діяльнісно-поведінкового критерію
дії відповідають усвідомленим нормам і правилам поведінки	пошук компромісного рішення	достатньо володіє адекватними засобами допомоги й підтримки себе у складних ситуаціях	достатній рівень
дії частково відповідають нормам поведінки й залежать від спонукання дорослого	скарга дорослому	задовільно володіє адекватними засобами допомоги й підтримки себе у складних ситуаціях	задовільний рівень
дії суперечать правилам безпечної поведінки	вплив силою	неконструктивно діє в складних ситуаціях	низький рівень
Всього			

Сформованість ціннісного ставлення до власного здоров'я (за Т. Андрющенко) [5]

Компоненти та критерії сформованості ціннісного ставлення до власного здоров'я:

когнітивно-інтелектуальний компонент – критерій: *знання про основи здоров'я* з показниками: *фізична сфера* – усвідомлення здоров'я як найвищої цінності. Знання будови і функцій органів і систем організму людини, чинників, що сприяють збереженню здоров'я; *психічна сфера* – усвідомлення власного розвитку. Прагнення до здобуття нової інформації про здоров'я. Знання емоційних станів людини. Уміння передбачати наслідки дій; *соціальна сфера* – усвідомлення залежності стану здоров'я від умов і способу життя. Знання правил поведінки в суспільстві;

емоційно-мотиваційний компонент – критерій: *емоційна реакція на оздоровчі дії* з показниками: *фізична сфера* – уміння мотивувати вибір засобів підтримання здоров'я. Позитивне ставлення до оздоровчих процедур; *психічна сфера* – здатність зрозуміти і розділити стан і почуття оточуючих. Наявність потреб та інтересу до підтримки власного здоров'я; *соціальна сфера* – прагнення до безконфліктних стосунків. Володіння вербальними і невербальними засобами спілкування;

поведінково-діяльнісний компонент – критерій: *здоров'ятворча діяльність* з показниками: *фізична сфера* – використання знань про функції органів тіла в різних видах діяльності. Сформованість навичок піклування про власне здоров'я; *психічна сфера* – уміння стримувати негативні емоції, контролювати поведінку. Ініціативність, наполегливість при виконанні оздоровчих процедур, *соціальна сфера* – дотримання правил культурної та здоров'язберігаючої поведінки. Уміння піклуватися про хворих, розрізняти вчинки, що шкодять здоров'ю.

Рівні сформованості ціннісного ставлення до власного здоров'я:

високий – діти усвідомлюють, що здоров'я є найвищою цінністю. Мають знання про будову і функції органів тіла, про чинники, що сприяють збереженню здоров'я. Розрізняють емоції, уміють їх контролювати, ініціативні і наполегливі при виконанні оздоровчих процедур, мотивують їхню доцільність. Усвідомлюють залежність стану здоров'я від способу життя, уміють безконфліктно спілкуватися. Дотримуються правил дбайливого ставлення до організму і культурної поведінки;

достатній – діти усвідомлюють, що здоров'я важливе для людини. Знають назви органів тіла, мають уявлення про їх будову і функції. Мають загальні уявлення про засоби збереження здоров'я, чинники, що негативно на нього впливають. Розрізняють емоції, намагаються їх контролювати. Діти наполегливі при виконанні оздоровчих процедур, якщо їм цікаво, але з певними труднощами мотивують їхню доцільність. Усвідомлюють залежність стану здоров'я від способу життя. Прагнуть до безконфліктного спілкування. Намагаються дотримуватися правил дбайливого ставлення до організму і культурної поведінки;

середній – діти не замислюються над здоров'ям як цінністю, мають елементарне уявлення про функції, будову органів тіла, чинники, що сприяють збереженню і

зміцненню фізичного здоров'я. Розрізняють найпростіші емоції, не завжди їх контролюють. При можливості ігнорують виконання оздоровчих процедур, невпевнено мотивують їхню доцільність. Нечітко пов'язують стан здоров'я людини зі способом життя. При нагадуванні дотримуються правил дбайливого ставлення до організму і культурної поведінки. Часто є учасниками конфліктів;

низький – діти не вважають здоров'я цінністю, не знають назви, будову і функції органів тіла. Не визначають чинники, що сприяють збереженню і зміцненню здоров'я. Не називають емоції, не контролюють їх прояви. Уникають оздоровчих процедур, не пов'язують стан здоров'я людини зі способом життя. Провокують конфлікти, не дотримуються правил дбайливого ставлення до організму і культурної поведінки.

Діагностичні методики:

1. Діагностичні методики, спрямовані на виявлення уявлення про обізнаність дошкільників щодо сфер здоров'я і питань збереження і зміцнення власного здоров'я.

Цільове спостереження за діяльністю і поведінкою дитей

Запитання:

1. Чи вживає дитина в побуті слова-назви органів тіла і систем організму, визначення їхніх функцій?

2. Чи з бажанням дитина виконує завдання, спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я?

3. Чи володіє вона навичками самостійного догляду за тілом, комплексом умінь оздоровчої спрямованості?

4. Чи проявляє ініціативу щодо виконання оздоровчих процедур?

5. Чи прагне дитина до здобуття нової інформації, що стосується здоров'я?

6. Чи розуміє вона залежність емоційного стану людей від її поведінки, чи вміє розрізняти емоції?

7. Чи розуміє дитина призначення різних видів діяльності, спрямованих на оздоровлення організму?

8. Чи вміє дитина контролювати свою поведінку, будувати стосунки з однолітками на безконфліктній основі?

9. Чи використовує вона досвід здоров'язберігаючої поведінки в сюжетно-рольових іграх?

Індивідуальна бесіда «Що я знаю про здоров'я?»

План

1. Чому здоров'я називають цінністю?

2. Які органи тіла ви знаєте?

3. Чим ми бачимо, чуємо, відчуваємо?

4. Які ви знаєте предмети догляду за тілом?

5. Яку людину ви вважаєте здоровою?

6. Як визначити, що людина хвора?

7. Що шкодить здоров'ю людини?

8. За допомогою чого можна лікуватися від застуди?

9. Чим корисні для людини сонце, повітря, вода?
10. Які загартовувальні процедури ви знаєте?
11. Що ви знаєте про здоров'я членів родини?
12. Як піклуватися про хворих?
13. Чи потрібно піклуватися про здорових людей?
14. Які складові режиму дня ви знаєте?
15. Чому слід дотримуватися режиму дня?
16. Яка їжа корисна для здоров'я?
17. Чому людині необхідно спати?
18. Які емоції корисні для людини?
19. Як потрібно ставитися до людей?
20. Як можна помиритися з другом?

Критерії оцінювання (за 4-бальною системою):

Кількість балів	Якість відповіді дитини
3	Відповідь повна. Дитина самостійно наводить приклади, робить пояснення.
2	Відповідь непоширена. Пояснення дитиною надаються лише після додаткових запитань дорослого.
1	Відповідь коротка. Дитина не може дати жодних пояснень.
0	Відповідь відсутня.

Загальна сума балів за бесіду:

- 60 – 50 балів – В – високий рівень;
- 49 – 30 балів – Д – достатній рівень;
- 29 – 11 балів – С – середній рівень;
- 10 і менше балів – Н – низький рівень.

II. Діагностичні методики, спрямовані на визначення рівнів сформованості когнітивно-інтелектуального, емоційно-мотиваційного і поведінково-діяльнісного компонентів ціннісного ставлення до власного здоров'я.

1 серія завдань на виявлення рівня сформованості когнітивно-інтелектуального компонента ціннісного ставлення дошкільників до власного здоров'я.

1.1. Мета: виявити рейтинг здоров'я в уявленні дошкільників.

Завдання: дітям пропонується проранжирувати поняття: дружба, здоров'я, злість, доброта, життя. Проаналізувавши отримані дані, визначити, якій життєвій категорії діти віддають перевагу.

Протокол результатів відповідей дітей щодо розподілу життєвих цінностей:

Поняття	Відповіді (%)
Життя	
Дружба	
Здоров'я	
Доброта	
Злість	

1.2. **Мета:** виявити здатність дітей уявити себе в минулому і майбутньому. Розуміння послідовності вікових змін зовнішнього вигляду людини.

Завдання: дітям пропонується скласти міні-опис «Яким я був, яким я буду» (Зовнішній вигляд від віку немовляти до старості).

1.3. **Мета:** виявити знання дітьми правил поведінки в колективі, розуміння залежності стосунків від поведінки людей.

Завдання «Моделювання ситуацій». Дітям пропонується спрогнозувати ставлення до себе однолітків при таких моделях поведінки:

- а) вважати себе найкращим, ображати дітей;
- б) завжди бути готовим надати допомогу;
- в) вміти співчувати, жаліти дітей;
- г) хвалитися новими іграшками.

Критерії оцінювання:

Кожне завдання оцінюється від 0 до 3 балів. Максимальна кількість балів – 27.

Критерії оцінки завдань (когнітивно-інтелектуальний компонент):

Оцінка, бали	Якість виконання завдання
3	Завдання виконане самостійно. Дитина усвідомлює цінність здоров'я, володіє знаннями щодо фізичної, психічної і соціальної сфери. Розуміє залежність стосунків між людьми від поведінки. Має уявлення про власний розвиток.
2	Завдання виконане з підказкою. Дитина погоджується з думкою, що здоров'я є цінністю. Більше орієнтується у сфері фізичного і психічного здоров'я. Усвідомлює вплив поведінки людини на стосунки, але не мотивує його. Нечітко розкриває послідовність вікових змін.
1	Завдання виконане з допомогою. Дитина не має певної думки про цінність здоров'я. Розкриває ознаки лише фізичного здоров'я. Виявляє байдужість до стосунків з однолітками. Опис вікових змін викликає труднощі.
0	Завдання не виконане. Дитина відмовилася.

Загальна сума балів за серію:

9 – 8 балів – В – високий рівень;

7 – 6 балів – Д – достатній рівень;

5 – 4 балів – С – середній рівень;

3 і менше балів – Н – низький рівень.

2 серія завдань на визначення рівня сформованості емоційно-мотиваційного компонента ціннісного ставлення дошкільників до власного здоров'я.

2.1. **Мета:** виявити сформованість у старших дошкільників уміння мотивувати вибір засобів підтримання здоров'я.

Завдання: дітям пропонується продовжити речення мотивацією дії оздоровчого спрямування: «Я роблю зарядку, тому що... Я чищу зуби, тому що... Я сплю, тому що... Я їм фрукти й овочі, тому що...».

2.2. Мета: виявити в дітей наявність знань назв проявів емоцій, розуміння впливу наслідків дій на емоційний стан людей.

Завдання: дітям пропонується створити логічний ланцюжок: дія – емоція. До картинок із зображенням дії (зустріч дитини з мамою, сварка між подругами, діти в цирку та ін.) підібрати відповідну піктограму.

2.3. Мета: виявити сформованість уміння використовувати в процесі спілкування невербальні форми (міміку, жести).

Завдання. Дітям пропонується за допомогою пантоміми відтворити певні емоції, а саме:

- насуپитися, як сердита людина, зла чарівниця;
- посміхнутися, як кіт на сонці, як хитра лисиця, як весела дитина, як великий добрий ведмідь;
- здивуватися, наче побачили щось невідоме;
- зацікавитися, намагаючись узнати, що смачного купила мама;
- злякатися, як дитина, що загубилася в лісі, заєць, що побачив вовка, кошеня, на яке гавкає собака.

Критерії оцінки завдань (емоційно-мотиваційний компонент):

Оцінка, бали	Якість виконання завдання
3	Завдання виконане самостійно. Дитина мотивує вибір засобів підтримання здоров'я. Розрізняє, називає емоції. Розуміє вплив дій на емоції. Володіє як вербальними, так і невербальними засобами спілкування.
2	Завдання виконане з підказкою. Дитина невпевнено мотивує вибір засобів підтримання здоров'я. Називає не всі емоції. Не завжди пов'язує емоційний стан з діями. Віддає перевагу вербальним засобам спілкування.
1	Завдання виконане з допомогою. Дитина не спроможна мотивувати вибір засобів підтримання здоров'я. Називає не всі емоції. Не може пояснити зв'язок емоційного стану з діями людини. Невербальна сфера розвинута слабо.
0	Дитина відмовилася виконувати завдання.

3 серія завдань на визначення рівня сформованості поведінково-діяльнісного компонента ціннісного ставлення дошкільників до власного здоров'я.

3.1. Мета: визначити вміння дошкільників використовувати знання про функції органів тіла в різних видах діяльності.

Завдання: дітям пропонується взяти участь у дослідах з вилученням із діяльності певних органів тіла:

- із зав'язаними очима з допомогою рук вибрати предмети, які можна використовувати в оздоровчих процедурах (лід, жорстка рукавичка, вода, зубна щітка, килимок з нашитими гудзиками, масажер тощо);
- почистити зуби без участі рук;
- знайти за запахом (із закритими очима) лікувальні засоби: часник, лимон, м'яту;

- із закритими вухами назвати того, хто покликав та ін.;
- пройти східцями, не згинаючи колін;
- напиться води із закритим ротом.

3.2. Мета: виявити здатність вихованців розрізняти вчинки, які сприяють і які шкодять формуванню психічного здоров'я.

Завдання: Дітям пропонується взяти участь у гри-інсценізації «Добре – погано». Визначити здоров'язберігаючу спрямованість дій і відобразити їх. (Кричати на друзів; заспокоїти малюка; плакати; радіти приходу подруги; вимагати іграшку; допомогти до-рослим; пожаліти тварину; сумувати разом з другом, згадувати приємні події).

3.3. Мета: виявити уявлення дітей про різні види діяльності, які сприяють збе-реженню і зміцненню здоров'я.

Завдання: дошкільникам пропонується серед наявних картинок і фотографій із зображенням дітей, що катаються на санках, роблять ранкову гімнастику, їдять сніг, чіпси, морозиво, овочі, фрукти; надто закутані взимку, плавають у річці, сплять на ліжку, що прогинається, обливаються холодною водою та ін. вибрати ті, на яких зо-бражені діти, які займаються корисною для здоров'я діяльністю.

Критерії оцінки завдань (поведінково-діяльнісний компонент):

Оцінка, бали	Якість виконання завдання
3	Завдання виконане самостійно. Дитина використовує знання про функції органів тіла в різних видах діяльності. Розрізняє вчинки, які сприяють і які шкодять психічному здоров'ю. Надає перевагу здоров'язберігаючій діяльності.
2	Завдання виконане з підказкою. Дитина, виконуючи дії, не завжди може пояснити функції органів тіла. Викликає труднощі необхідність назвати вчинки, що сприяють зміцненню психічного здоров'я. Вагається під час вибору корисної для здоров'я діяльності.
1	Завдання виконане з допомогою. Дитина, виконуючи дії, не може пояснити функції органів тіла. Називає лише вчинки, які шкодять психічному здоров'ю. Не усвідомлює здоров'язберігаючої спрямованості діяльності.
0	Дитина відмовилася виконувати завдання.

Кількість балів відповідає критеріям їх визначення згідно з компонентами цін-нісного ставлення:

- 27 – 24 балів – В – високий рівень;
- 23 – 18 балів – Д – достатній рівень;
- 17 – 10 балів – С – середній рівень;
- 9 і менше балів – Н – низький рівень.

Загальна сума балів за бесіду і виконання завдань практичного блоку:

- 87 – 74 бали – В – високий рівень;
- 73 – 48 балів – Д – достатній рівень;
- 47 – 23 балів – С – середній рівень;
- 22 і менше балів – Н – низький рівень [4].

Критерії сформованості першооснов національної самосвідомості:

ставлення дітей старшого дошкільного віку до українських національних цінностей з показниками: наявність інтересу, комплексу знань та уявлень, поваги;

усвідомлення свого зв'язку з українськими національними цінностями, а також своєї приналежності до українського народу, гордості за це з показниками: зацікавленість дітей традиційною українською культурою, найелементарніші їх знання щодо української нації, її історичного минулого, культури українського народу, обізнаність з народними піснями, таночками, іграми, ставлення до них; ознайомлення дітей з традиційною українською символікою; на елементарному рівні усвідомлення себе представниками українського народу, наявність гордості за це, самоповаги до себе як українців.

Показники сформованості першооснов національної самосвідомості:

- зацікавленість дітей традиційною українською культурою;
- найелементарніші їх знання щодо української нації, її історичного минулого, культури українського народу;
- обізнаність з народними піснями, таночками, іграми, ставлення до них;
- ознайомлення дітей з традиційною українською символікою;
- на елементарному рівні усвідомлення себе представниками українського народу, наявність гордості за це, самоповаги до себе як українців.

Рівні розвитку першооснов національної самосвідомості:

високий – діти впевнено орієнтуються щодо назви своєї країни, її столиці, обізнані з основними державними символами (прапор, герб), можуть назвати чотири-шість річок та великих міст України. Вони володіють найелементарнішими знаннями з історії України (хто такі козаки, гетьмани, чим займалися їх предки), можуть назвати декілька відомих українських історичних постатей. Діти знайомі з народною музикою, можуть назвати до 10 відомих їм українських народних пісень, здатні більшу частину з них (7–8 пісень) проспівати. Діти добре знають українські народні казки та персонажів з них, вміють їх визначити з поміж інших, обізнані з елементами українського одягу, знають 4–5 українських народних ігор та їх правила проведення; серед інших можуть вибрати українських народні музичні інструменти. Загалом, у дітей сформоване позитивне ставлення до своєї національної приналежності, вони розмовляють українською мовою, яку вважають своєю рідною. Вони можуть вмотивовано пояснити причини гордості тим, що є українцями;

середній – діти дають вірну відповідь на більшу половину поставлених запитань. Вони орієнтуються щодо назви країни, в якій проживають, її столиці, можуть назвати декілька (2–3) українських річок, міст. Лише за допомогою дорослих здатні назвати когось з відомих українців. Діти в загальних рисах мають уяву про те, що таке українська народна музика, чому вона називається народною, можуть назвати 6–7 народних пісень, проте лише частину з них (3–4) можуть заспівати. Вони, загалом, добре обізнані з казками, проте у них виникають труднощі з визначенням з-поміж запропонованих саме українських казок, розпізнають українські народні костюми,

можуть назвати декілька українських народних ігор, проте не орієнтуються в правилах їх проведення, Діти можуть назвати 2–3 українських народних музичних інструменти. Вони загалом позитивно ставляться до того, що народилися українцями, проте у них виникають труднощі з поясненням причин радості й гордості за це. Вони позитивно ставляться до української мови, вважаючи її своєю;

низький – зі всіх поставлених запитань діти здатні дати вірну відповідь на 30, не активні, не проявляють ніякої зацікавленості щодо поставлених завдань. Лише за допомогою дорослих вони спроможні дати вірні відповіді щодо назви країни, її столиці, неспроможні назвати ріки і міста України. Не можуть назвати жодного з відомих діячів української історії. Діти не можуть дати визначення народної музики, їхні знання українських народних пісень обмежуються 2–3 творами, з яких вони жодної не здатні заспівати. У них виникають труднощі як з перерахуванням знайомих казок, так і з визначенням з-поміж них українських, виявляють повну необізнаність щодо українського національного одягу, не знають і ніколи не грають в народні ігри, не обізнані з українськими народними музичними інструментами, не мають назвати жодного українського народного танцю. Діти вагаються стосовно характеристики своїх відчуттів (радість, гордість) стосовно національної приналежності. У них яскраво виражене бажання покинути Україну в майбутньому (коли виросту). Проявляється більш позитивне ставлення до інших країн. Якщо і спілкуються українською мовою, то рідною вважають російську:

елементарний – діти взагалі не виявляють цікавості до запропонованих їм завдань. Їх відповіді зводяться до таких як «не знаю», «мене це не цікавить», не виявляють інтересу до народної музики, не можуть назвати жодного твору, не знають текстів пісень, переважно відмовляються відповідати на запитання. Вони не спроможні назвати українські казки, їм не знайомі елементи національного одягу, не орієнтуються в назвах та звучанні українських народних музичних інструментів. Загалом із запропонованих питань дають відповідь лише на 10–20 %, переважно за допомогою дорослих.

Діагностичні методики:

1. Діагностичні методики, спрямовані на з'ясування рівня знань дітей про країну, в якій вони живуть, її територію, столицю, великі міста, державну та національну символіку, рівень обізнаності дітей з найелементарнішими питаннями історії України, побуту та звичаїв українського народу.

Індивідуальна бесіда; виконання практичних завдань

Мета: з'ясувати рівень знань дітей про країну, в якій вони живуть, її територію, столицю, великі міста, державну та національну символіку, історію України.

Опитувальник:

1. Як називається країна, у якій ти живеш? Чому вона має таку назву?
2. Який народ проживає в нашій країні? Що об'єднує всіх українців?
3. Кого з відомих українців ти можеш назвати?
4. Чому Україну називають козацьким краєм? Хто такі козаки? Яке твоє особисте ставлення до козаків і чи маєш ти якийсь відношення до них?
5. Яке місто є столицею України?
6. Які великі міста України ти знаєш?

7. Які річки (моря, гори) є в Україні?
8. Назви предмети, які для тебе символізують Україну?
9. Вибери серед запропонованих малюнків зображення символів України.

10. Розфарбуй прапор України. Чому наш прапор має саме такі кольори?
11. Що б ти міг розповісти про Україну для свого зарубіжного друга (подруги)?

Рівні сформованості усвідомлення дітьми своєї приналежності до українського народу та їх знання найелементарніших понять, що стосуються держави України:

високий – діти дають правильні та впевнені відповіді на переважну більшість запитань (8–10). Вони знають назву своєї країни, її столицю, державні символи, предмети-символи що стосуються саме України. Вони знають до якої національності належать, а також люди ще яких національностей проживають на Україні, можуть назвати чотири-шість річок та великих міст України. Діти володіють знаннями з історичного минулого України, можуть назвати відомих (історичних постатей) представників українського народу. Крім цього, діти виявляли ініціативу, бажання виконувати завдання;

середній – вірну відповідь дають на 5–7 запитань (з одинадцяти). При цьому, відповіді дітей невпевнені або ж сформульовані за допомогою дорослих, діти довго розмірковують, вагаються;

низький – з 11 поставлених запитань дають вірну відповідь лише на 2–4 запитання, не можуть дати відповідь навіть за допомогою спрямовуючих запитань дорослих, не активні, не проявляють ніякої зацікавленості щодо цих знань;

зародковий – із 9 запитань діти спромоглися дати вірну відповідь лише на одне. Вони виявляють повну необізнаність щодо найелементарніших понять, що характеризують Україну.

II. Діагностичні методики, спрямовані на виявлення інтересу дітей до української народної музики.

Індивідуальна бесіда

Мета: визначення місця української народної музики та пісні в житті дітей старшого дошкільного віку.

Опитувальник:

1. Яка твоя найулюбленіша пісня? Чому вона тобі так подобається?
2. Які музичні аудіокасети, диски є у твоїй родині?
3. Яку музику любиш слухати ти?
4. Які ти знаєш українські народні пісні? Чому їх ми називаємо народними?
5. Чи співають народні пісні у твоїй родині? І як часто?
6. Чи співаєш ти пісні з мамою, татом, бабусею? Якщо так, то які?
7. Яку колискову пісню ти співаєш своїй ляльці? Хто навчив тебе цієї колискової?
8. Чи співала колискових пісень тобі мама? Якщо так, то яких?
9. Чи подобаються тобі українські народні пісні і чи хотів би ти дізнатись про них більше?

Мета: виявлення інтересу дітей до української народної музики та пісні **Завдання:** прослухати ряд українських народних пісень та музику традиційних українських таночків.

Музичні твори:

- 1) Українські народні танці: «Козачок», «Аркан», «Гопак», «Горлиця», «Метелиця»;
- 2) Українські народні пісні: «Пішли діти в поле», «Подоланочка», «Заграй мені», скрипалю», «Гарний танець гопачок», «Господарство», «Ой ходить сон».

Рівні обізнаності з українськими народними піснями, музикою, а також інтересу дітей до них:

високий – діти здатні сформулювати визначення народної музики та пісні, можуть назвати до 10 відомих їм українських народних пісень, здатні більшу частину з них (7–8 пісень) проспівати, можуть дати аналіз змістові пісні, визначити її характер, темп. Українські пісні культивуються в родині. У дитини є бажання надалі вивчати пісні, більше про них дізнаватися;

середній – діти в загальних рисах мають уяву про те, що таке українська народна пісня та музика, за допомогою дорослих можуть сформулювати визначення цих понять. Вони можуть назвати 6–7 народних пісень, проте лише частину з них (3–4) можуть заспівати. Діти за допомогою дорослих визначають характер і темп музики, проте можуть передати зміст пісні. Українська народна пісня та музика їм подобається;

низький – діти не можуть дати визначення народної музики та пісні. Їхні знання пісень обмежуються 3–4 творами, з яких 1–2 здатні заспівати. Діти не можуть пе-

редати зміст пісні та проаналізувати її характер. У той же час у них проявляється бажання вивчати українські народні пісні та мелодії;

зародковий – діти взагалі не виявляють інтересу до народної музики та пісні.

Вони не можуть назвати жодного твору, не знають текстів пісень, переважно відмовляються відповідати на запитання.

III. Діагностичні методики, спрямовані на виявлення обізнаності дітей з українськими народними казками, традиційним народним костюмом, музичними інструментами, іграми.

Мета: виявлення рівня обізнаності дітей старшого дошкільного віку з елементами української традиційної культури та визначення її місця в їхньому житті.

1) Українські народні казки

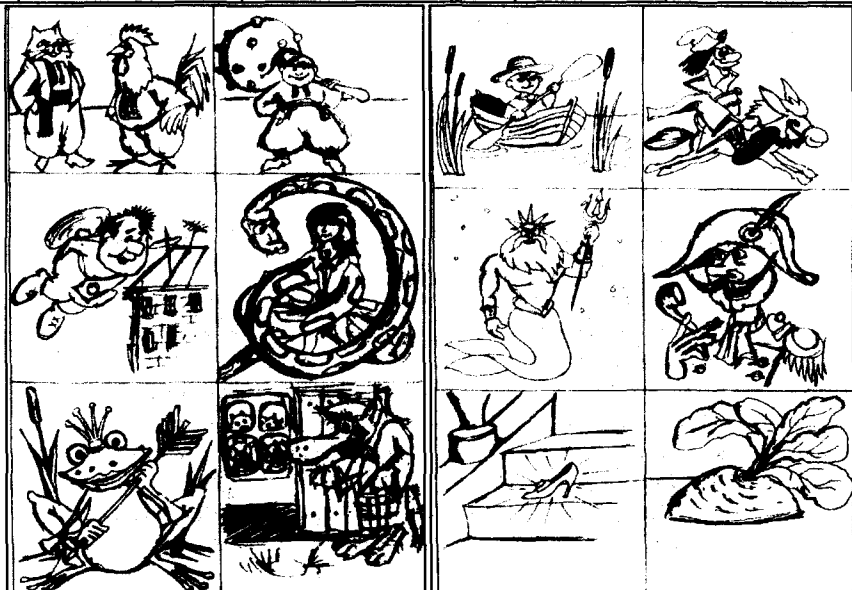
Мета: з'ясувати знання дітей українських народних казок.

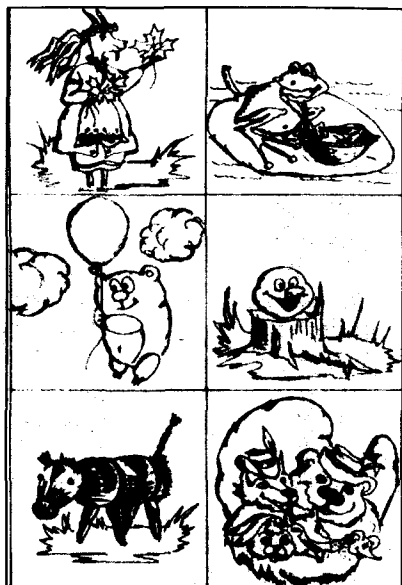
Обладнання: малюнки, на яких зображені персонажі казок: «Коза-дереза», «Колобок», «Івасик-Телесик», «Вовк і семеро козенят», «Котик і півник», «Ріпка», «Солом'яний бичок», «Рукавичка», «Коник-Горбоконик», «Мауглі», «Вовченятко», «Русалонька», «Вінні-Пух», «Попелюшка», «Дюймовочка», «Кресало».

Завдання: визначити, яким казкам відповідає той чи інший персонаж. Виділити серед запропонованих українські народні казки.

Відповіді дітей фіксуються в таблиці:

№	Ім'я та прізвище дитини	Кількість казок, які знає дитина	Знають	
			українська казка	українська народна казка
1.				

2) Український національний одяг

Мета: з'ясування знань дітей українського національного одягу, а також їх ставлення до традиційного вбрання українців.

Завдання: дітям надаються картки з зображенням чоловіків та жінок, одягнених в різні національні костюми (український, російський, польський та шотландський). Дітям пропонується обрати для себе костюм, який колись одягали їх бабусі і дідусі, а також той, який би вони самі хотіли одягти під час святкування дня національної культури. Свій вибір діти повинні аргументувати.

3) Українські народні ігри.

Мета: з'ясувати, які народні ігри знають діти.

Запитання, які можливо запропонувати дітям:

- В які ігри ти граєшся зі своїми друзями у дитячому садку?
- В які ігри ти граєшся з друзями в дворі, дома?
- Які українські народні ігри ти знаєш?

Відповіді дітей фіксуються в таблиці:

№ п/п	Ім'я та прізвище дитини	Назва гри	Граються	
			у дитячому садку	вдома
1.				

4) Українські народні музичні інструменти

Мета: з'ясувати рівень знань дітей про українські народні інструменти.

Обладнання: 6 карток, на яких зображено українські народні інструменти: бубон, сопілка, бандура, цимбали, кобза, ліра; 6 карток з музичними інструментами, що не мають українського походження: скрипка, баян, фортепіано, балалайка, горн, арфа.

Завдання 1. Якби ти був керівником – диригентом оркестру українських народних інструментів, які інструменти ти взяв би до складу свого оркестру. Серед всіх вибери саме українські народні музичні інструменти.

Завдання 2. На слух необхідно визначити, який з українських народних інструментів звучить.

Відповіді дітей фіксуються в таблиці:

№ п/п	Ім'я та прізвище дитини	Кількість відібраних карток	Правильно		Неправильно		Слухове сприйняття (к-сть правильних відповідей)
			Відібрано	Названо	Відібрано	Названо	
1.							

5) Українські народні танці

Мета: з'ясувати, які українські народні танці знають діти

Завдання. Дітям пропонується відповісти на запитання:

– Уяви собі, що на музичному занятті у садочку вчитель танців (хореограф) уважно спостерігав за тобою та всіма дітьми твоєї групи, коли ви танцювали. На його думку, ти танцював найкраще. Тому саме тобі він пропонує взяти участь у конкурсі українського народного танцю. Які два українські народні танці ти будеш готувати на конкурс?

– Які ще українські народні танці ти знаєш?

– Які із них ти танцюєш у дитячому садку?

Результати дослідження фіксуються в таблиці:

№ п/п	Ім'я та прізвище дитини	На конкурс (найулюбленіші)	Кількість танців	У садочку
1.				

Рівні ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з українськими народними казками, традиційним українським одягом, іграми, музичними інструментами й танцями:

високий – діти добре знають українські народні казки та персонажів з них, вміють їх визначити з-поміж інших, знати визначення української народної казки; обізнані з елементами українського одягу, можуть розпізнати їх з-поміж інших національних костюмів (російського, польського); знають 4–5 українських народних ігор та їх правила проведення; орієнтуються в українських народних інструментах, можуть назвати основні з них (5–6), впізнати за звучанням; можуть назвати 3–4 українських народних танців, вміють виконувати їх танцювальні фігури;

середній – діти добре обізнані з казками, проте у них виникають труднощі з визначенням з-поміж запропонованих українських народних казок; розпізнають українські народні костюми, проте не можуть вірно назвати всі їх елементи; можуть назвати декілька українських народних ігор, проте не орієнтуються в правилах їх проведення; знають 3–4 українських народних музичних інструменти, вагаючись, визначають їх за звучанням; знають 1–2 українських народних танців;

низький – у дітей виникають труднощі як з перерахуванням знайомих казок, так і з визначенням з-поміж них українських (плутають зміст та персонажі казок); виявляють повну необізнаність щодо українського національного одягу, не знають і ніколи не граються в народні ігри, не обізнані з українськими народними інструментами; відповідаючи на запитання, не спроможні назвати жодного з них, або плутають з ненародними музичними інструментами, не можуть назвати жодного українського народного танцю;

зародковий – діти взагалі не виявляють цікавості до запропонованих їм завдань. Їх відповіді зводяться до таких, як «не знаю», «мене це не цікавить»... Вони не спроможні назвати українські казки, їм не знайомі елементи національного одягу. Вони не орієнтуються в назвах та звучанні українських народних музичних інструментів.

IV. Діагностичні методики, спрямовані на виявлення наявності елементів національної самосвідомості.

Індивідуальна бесіда

Мета: визначити наявність елементів національної самосвідомості в дітей старшого дошкільного віку.

Опитувальник:

1. Хто за національністю ти є? Чому ти вважаєш себе українцем?
2. Чи відчуваєш ти радість за те, що народився в Україні? Що саме в тебе викликає радість?
3. Чи хотів би ти жити в іншій країні? Якій? Чому?
4. Чи пишаєшся тим, що ти є українцем? Що саме викликає в тебе гордість?
5. Якою мовою ти спілкуєшся з батьками, друзями? Чи потрібна тобі українська мова?
6. На кого з казкових героїв ти б хотів бути схожим?

Рівні розвитку елементів національної самосвідомості:

високий – у дітей сформоване позитивне ставлення до своєї національної приналежності, вони розмовляють українською мовою, яку вважають своєю рідною. Вони можуть вмотивовано пояснити причини гордості тим, що є українцями;

середній – діти загалом позитивно ставляться до того, що народилися українцями, проте виникають труднощі з поясненням причин радості й гордості за це. Вони позитивно ставляться до української мови, вважаючи її своєю;

низький – діти вагаються стосовно характеристики своїх відчуттів (радість, гордість) стосовно національної приналежності. У них яскраво виражене бажання покинути Україну в майбутньому (коли виросту). Проявляється більш позитивне ставлення до інших країн. Якщо і спілкуються українською мовою, то рідною вважають російську (пов'язано зі спілкуванням у сім'ї);

зародковий – діти взагалі не виявляють цікавості до запропонованих їм запитань. Їх відповіді зводяться до таких, як «не знаю», «мене це не цікавить».

ДИТИНА В СОЦІУМІ

Сформованість статевої ролі в соціалізації (за А. Аблітаровою) [1]

Компоненти сформованості статевої ролі в соціалізації з показниками:

когнітивний (сукупність уявлень і знань про статеві ролі, загальноприйнятні форми взаємин і взаємодії між представниками обох статей) з показниками: знання про статеві особливості та біологічні параметри; знання про власний організм (валеологічні знання); знання про незмінність статі;

діяльнісний (компетентне відтворювання статевої ролі у міжстатевій і міжгендерній взаємодії) з показниками: відповідність соціально схваленим статево-рольовим еталонам і стандартам, вдосконалення навичок спілкування, спрямованих на досягнення позитивного результату з дорослими і однолітками у сумісній діяльності;

емоційно-ціннісний (зацікавленість відтворення прийнятих статевої ролі, орієнтування на загальні моральні цінності) з показниками: усвідомлене та позитивне ставлення до представників обох статей, ініціатива у встановленні контактів з представниками обох статей.

Рівні сформованості статево-рольової соціалізації:

високий – відносяться діти, які мають збалансовану і стійку потребу виразити себе як представника певної статі, виявити своє ставлення та готовність самостійно здійснювати диференціацію за статевою ознакою. Дошкільник володіє належною системою знань про зміст заявленого, проявляючи інтерес, власну ініціативу, здатність встановлювати позитивний контакт з представниками обох статей; знаходить конструктивні та адекватні рішення у змінених нестандартних умовах. Дитина прагне реалізувати себе у різних ситуаціях спілкування з представниками обох статей, оцінює позитивні чи негативні дії однолітків. Передбачає взаємодію і подальший її розвиток з обраним партнером у сумісній діяльності, позитивно реагує на прояви ініціативи представників протилежної статі. Самостійно (без допомоги дорослого) вдається до конструктивних дій з представниками обох статей;

середній – віднесені досліджувані, які можуть прогнозувати взаємодію і подальший розвиток з обраними партнерами у сумісній діяльності. Оцінюють власну нормовідповідну статево-рольову поведінку та однолітків, можуть назвати окремі позитивні дії однолітків обох статей. У спілкуванні з представниками протилежної статі відчувають труднощі, у сумісній діяльності їх дії носять безсистемний характер;

низький (найбільш несприятливий) – характеризуються досліджувані, які не мають інтересу до виконання статевої ролі у сумісній ігровій та трудовій діяльності. Інтерес до виконання нормовідповідних статевої ролі у сумісній діяльності ситуативний, за умов виконання головної ролі. При оцінці власної статево-рольової поведінки та однолітків потребують допомоги дорослого, самостійно назвати якості чоловіка та жінок не можуть. В ігровій діяльності не завжди відображають реальні прагнення. Під час розподілу ролей та виконанні важливих завдань участі не приймають, стараються уникати відповідальності. На запрошення однолітків до сумісної діяльності реагують позитивно, але впродовж ігри відокремлюються.

Типи сформованості статево-рольової соціалізації:

I тип («гармонійний») – чітко ідентифікують та орієнтуються у статі за зовнішніми особливостями та біологічними характеристиками; володіють нормовідповідною поведінкою; віддають перевагу соціально-прийнятими статево-рольовим стандартам;

II тип («ситуативний») – ідентифікують та орієнтуються у статі за зовнішніми особливостями та біологічними параметрами; вміють самостійно встановлювати контакти та налагоджувати конструктивні дії з представниками за потребою дорослого у взаємокорисній ситуації;

III тип («індивідуалістично орієнтований») – ідентифікують та орієнтуються у статевої належності за зовнішніми особливостями та біологічними параметрами; встановлюють та налагоджують конструктивні дії з представниками обох статей з використанням різних засобів утвердження своєї індивідуальності, враховуючи тільки власні побажання;

IV тип («соціально орієнтований») – характеризуються вмінням ідентифікувати й орієнтуватися у статі за зовнішніми особливостями та біологічними параметрами; володіють нормовідповідною поведінкою; схильні підкорятися та жертвувати бажаннями власного «Я» заради прийняття дитячим колективом; надають перевагу соціальноприйнятим статеворольовим стандартам;

V тип («дисгармонійний») – не сформовані уявлення та знання про статево ідентифікацію за зовнішніми особливостями та біологічними параметрами; контакти та конструктивні дії з представниками обох статей ускладнені.

Діагностичні методики:

І. Діагностичні методики для вивчення статевої ідентифікації та стереотипів поведінки з урахуванням особистісного підходу:

Бесіди

Мета: визначити стереотип уявлень дітей про статево відмінності (загальні та національні групи); виявити співвідношення між реальною та уявленою поведінкою дитини.

Бесіда «Я – хлопчик / дівчинка. Статево відмінності»

Завдання: 1) визначити особливості уявлень хлопчиків і дівчат дошкільного віку (загальних та національних груп) ДНЗ регіону; 2) виявити співвідношення між реальною та уявленою поведінкою досліджуваних. *Процедура проведення.* Дитині пропонується відповісти на запитання експериментатора, що стосуються конкретних проявів статеворольової поведінки в сім'ї, ставлення до представників своєї та протилежної статі (гнучкість, сила та стійкість прояву). Кількість і спрямованість запитань дозволяє одержати інформацію про уявлення та ставлення досліджуваних до статево відмінностей, соціальних ролей чоловіків і жінок, національних особливостей та їх впливу на статеворольову поведінку старших дошкільників. Питання пропонуються у чіткій послідовності, доступні та лаконічні.

Форма проведення – індивідуальна, за відсутності сторонніх людей, однолітків.

Кількість запитань – 10, з яких відкритих – 5, закритих – 5.

Місце проведення: ігровий куточок, ігрові зони кімнати, прогулянки.

Запитальник:

1) Хто в твоїй сім'ї головний? Чому ти так думаєш, поясни?

2) Як ти визначаєш, що ти хлопчик (дівчинка)?

3) Чим схожі:

- хлопчик і дівчинка;
- хлопчик і чоловік;
- дівчинка і жінка;
- чоловік і жінка.

- 4) Чим відрізняються:
- хлопчик і дівчинка;
  - хлопчик і чоловік;
  - дівчинка і жінка;
  - чоловік і жінка.
- 5) Чим тобі подобаються:
- хлопчики;
  - дівчатка;
  - чоловіки;
  - жінки.
- 6) Що тобі не подобається в:
- хлопчиках;
  - дівчатках;
  - чоловіках;
  - жінках.
- 7) Ти дружиш з:
- дівчатками;
  - хлопчиками;
  - дівчатками і хлопчиками
- 8) Ким будуть, коли виростуть:
- хлопчики;
  - дівчатка?
- 9) Чим люблять займатися:
- чоловіки;
  - жінки;
  - хлопчики;
  - дівчатка.
- 10) Для чого на Землі потрібні чоловіки і жінки?

Експериментатор не обмежує час та характер відповіді дитини. Додаткову пояснюючу інформацію експериментатор під час бесіди дитині не дає, стимулюючи її самостійну відповідь. Якщо дошкільник запитує, що треба відповісти, то йому повторюють запитання ще раз. Виходячи з індивідуальних особливостей дітей, враховується такий варіант, як небажання відповідати або втомі. В такому випадку бесіда припиняється для уникнення негативного ставлення до неї.

Фіксація результатів бесіди здійснюється в протоколах, розрахованих на кожну дитину. В протоколах вказуються П.І. дитини, дата спостереження; відповіді на запитання щодо статевої відмінності людини; особливостей чоловічого або жіночого світу, несхожість та схожість між чоловіком і хлопчиком, жінкою і дівчинкою; характеристику чоловічих та жіночих якостей; вибору кола друзів.

Характеристика відповідей дошкільників на запитання бесіди «Статеві відмінності»

№ п/п	Параметри	Варіанти оцінок кожного параметру
1.	Головний член сім'ї. Поясни, чому?	Батько Мати Обидва Не знаю
2.	Як ти визначаєш, що ти хлопчик (дівчинка)?	За статевою (зовнішньою) ознакою Так казали батьки Відмова від відповіді Не знаю
3.	Схожість: - хлопчика і дівчинки; - хлопчика і чоловіка; - дівчинки і жінки; - чоловіка і жінки?	Зовнішність, одяг, улюблені іграшки, обов'язки та вік Не знаю Нічим Свій варіант
4.	Відмінності: - хлопчика і дівчинки; - хлопчика і чоловіка; - дівчинки і жінки; - чоловіка і жінки?	Зовнішність, одяг, улюблені іграшки, обов'язки та вік Не знаю Нічим Свій варіант
5.	Риси, які подобаються в: - хлопчиках; - дівчатках; - чоловіках; - жінках.	Позитивні, загальні Не знаю Негативні Свій варіант
6.	Риси, які не подобаються в: - хлопчиках; - дівчатках; - чоловіках; - жінках.	Позитивні, загальні Не знаю Негативні Свій варіант
7.	Коло друзів (одностатеве, різностатеве).	Представники певної статі Представники протилежної статі Представники обох статей
8.	Майбутнє хлопчиків та дівчат.	Чоловіки, батьки, захисники Жінки, матері, берегині Не знаю Свій варіант
9.	Улюблені справи та заняття хлопчиків, дівчат, чоловіків та жінок.	Спорт, машини, фізичні вправи Краса, зовнішність, діти та сім'я Ті ж самі, що й у дорослих Не знаю Свій варіант

Бесіда № 2. «Національні особливості»

Мета: визначити стан етнічної ідентифікації старших дошкільників, виявити ставлення дитини до представників свого та іншого етносу, уміння правильно орієнтуватися в національних відмінностях дорослої людини та однолітка.

Дитині пропонують відповісти на поставлені експериментатором запитання, що стосуються його національної належності, прояву його національного характеру, емоційного ставлення до представників свого та іншого етносу. Питання чітко сформульовані, доступно та лаконічно оформлені.

Форма проведення – індивідуальна.

Кількість запитань – 8, з них відкритих – 4, закритих – 4, завдяки чому були можливими дозовані та вільні варіанти відповідей.

«Дитина про національні особливості»

- 1) Хто ти за національністю?
- 2) Національність батьків:
  - тато: _____
  - мати: _____
- 3) Чим ти відрізняєшся від хлопчика (дівчатка) іншої національності?
- 4) Чим ти схожий на хлопчика (дівчинку) іншої національності?
- 5) Ти хотів би ходити в дитячий сад (групу), де тільки діти такої ж національності або різної? Чому?
- 6) Якої національності твої вихователі?
- 7) А якої національності вихователів ти б хотів? Чому?
- 8) Коли ти порівнюєш людей різної національності, на які особливості ти звертаєш увагу:
  - відмінності в мові (мови, тобто вони по-різному говорять);
  - зовнішність (інакше виглядає);
  - одяг;
  - убрання житла;
  - поведінку;
  - рід занять;
  - їжу;
  - свій варіант відповіді.

Якщо дитина запитує, що відповісти, то їй повторюють запитання ще раз. Враховуючи індивідуальні особливості дітей, береться до уваги такий варіант, як небажання відповідати або стомлення. В такому випадку бесіда припиняється для попередження негативного ставлення до неї.

Малюнок «Моя сім'я» (адапована методика «Кінетичний малюнок сім'ї»)

Мета: виявлення ставлення дитини до членів сім'ї, до себе.

Інструкція дитині. Намалюй, будь ласка, свою сім'ю.

Дошкільникам пропонується аркуш паперу з дитячого альбому для малювання, дванадцять кольорових олівців (червоний, малиновий, жовтий, зелений, фіолетовий, блакитний, салатний, рожевий, чорний, синій, коричневий, сірий).

Форма проведення – індивідуальна.

Значення слова «сім'я» дитині не пояснюється. Якщо вона запитує, що їй намалювати, повторюють інструкцію ще раз. Час виконання завдання дитиною не обмежується. Після малювання при розгляданні роботи разом з дитиною, їй пропонується відповісти на такі питання: «Скажи, хто тут намальований?», «Назви мені їх!», «Що вони роблять?», «Які вони: веселі чи сумні?», «Чому?», «Хто з намальованих людей щасливий, гарний, добрий?», «Чому?», «А хто нещасний, негарний, недобрый?», «Чому?».

Тест – малюнок на тему «Моя сім'я»

Вважають, що дитина, яка переживає емоційне благополуччя у своїй сім'ї, малюватиме повну родину. Діти свідомо зменшують її склад, «забуваючи» зобразити тих, до кого вони менш прихильні, з ким у них склалися й конфліктні стосунки. У такий спосіб дитина ніби відчуває від себе носіїв негативних емоцій. Найчастіше на малюнку відсутні брати або сестри, що викликане ситуаціями конкуренції з ними, боротьби за увагу батьків.

Відсутність на малюнку свого власного образу найбільш характерна для дошкільнят, які почуваються зайвими у сім'ї, позбавленими уваги і любові. Зображення тільки себе самого зі значною кількістю деталей, з прикрасами й занадто високим на зріст натякає на певну егоцентричність риси характеру малюка при відсутності згуртованості в родині. Коли ж дитина малює себе дуже схематично, фігурка маленька і переважають темні кольори, можна зробити припущення щодо наявності у неї почуття відокремленості, замкнутості.

Збільшення реального складу родини спостерігається у малюнках дітей-одинаків, що відбиває їхнє прагнення мати рівноправні, кооперативні зв'язки з іншими дітьми (зображення двоюрідного брата, сусідської дівчинки тощо). Малювання поряд з рідними сторонніх дорослих вказує на роз'єднаність сім'ї, на пошук людини, здатної задовольнити природну дитячу потребу у близьких емоційних контактах.

Коли члени сім'ї зображені купно, із з'єднаними руками або у спільній діяльності, це свідчить про психологічне благополуччя дитини, її включеність у сім'ю. Малюнки з протилежними характеристиками (персонажі роз'єднані) можуть вказувати на низький рівень емоційних контактів.

Трапляються малюнки, на яких частина близьких зображена в одній групі, а один або кілька – відокремлено. Якщо дитина малює віддаленою себе саму, то цілком імовірно є наявність у неї почуття відчуженості. Якщо на малюнку дещо віддалік від інших зображений хтось із членів сім'ї, так само ймовірним є негативне ставлення дитини до нього. Групування суб'єктів на малюнку сім'ї допомагає визначити її мікроструктуру не тільки за критеріями «хлопчики – дівчата» та «чоловіки – жінки».

Емоційно позитивні взаємини з окремими членами родини позначаються на характері процесу малювання і на самому зображенні: дитина малює охоче, з любов'ю, використовує різноманітні кольори, подає велику кількість деталей. І навпаки, негативне ставлення до певної особи зумовлює більшу схематичність, незавершеність малюнка. Іноді пропуск істотних частин тіла (голови, рук, ніг) може вказувати навіть на агресивні почуття щодо цієї людини.

Діти здебільшого найвищими і найбільшими за розміром малюють батька і матір, що відповідає реальності. Якщо ж чиясь інша фігура перебільшена, це може свідчити про домінантність, авторитетність цього члена сім'ї, його силу впливу (як і навпаки, коли фігура надто зменшена). Зображення себе однаковою за величиною з батьками чи навіть більшою – цілком припустима ознака егоцентричності дитини або її змагання за любов дорослих з братом чи сестрою (особою протилежної статі).

Значно меншими від інших членів сім'ї малюють себе ті, кому здається, що вони чужі серед своїх, зайві, або які потребують опіки, турботи з боку батьків. Великі, на весь аркуш фігури зображують, як правило, імпульсивні, впевнені у собі діти, схильні до домінування. Дуже маленькі фігурки пов'язані з тривожністю, невпевненістю, страхом малюка.

Аналізуючи малювання окремих частин тіла, особливу увагу слід звернути на руки як засіб впливу на світ, фізичного контролю за поведінкою інших людей. Якщо один із членів сім'ї зображений з довгими руками (часто з сумками чи з іншими предметами), з великими пальцями, то це вказує на сприймання дитиною його особливої ролі в родині. Аналогічне пояснення може мати зображення когось узагалі без рук – у такий спосіб символічно обмежується його активність. Якщо малий відтворює себе на малюнку з піднятими вгору руками й довгими пальцями, то це часто пов'язане з його власними агресивними бажаннями, які здебільшого пригнічені і в реальному житті не проявляються. Або ж таке зображення може вказувати на прагнення дитини компенсувати свою слабкість, бажання бути сильною, панувати над іншими.

Варто звернути увагу й на малювання голови – центру локалізації особистісного «я» й інтелектуальної діяльності. Якщо діти, кому вже понад п'ять років, малюють себе, випускають окремі частини обличчя (очі, рот), це може свідчити про серйозні порушення у сфері спілкування, про відлюдькуватість, замкнутість. Якщо при зображенні інших членів сім'ї дитина зовсім не малює голову, риси обличчя або штрихує все обличчя, ймовірно говорити про конфлікт із цією особою, негативне ставлення до неї.

Дівчатка приділяють більшу увагу, ніж хлопчики, відтворенню обличчя, подають у ньому більше деталей. Тому старанне вимальовування його вказує на успішну статеву ідентифікацію дівчинки. У малюнках хлопчиків це може бути пов'язане з відчуттям своєї фізичної привабливості або з прагненням компенсувати тілесні вади, з формуванням стереотипів жіночої поведінки. Зображення зубів і акцентування рота часто спостерігається у дітей, схильних до проявів агресії. Якщо вони малюють так не себе, а іншого члена сім'ї, це переважно викликане страхом, сприйманням ворожого ставлення до них з його боку.

Однакові деталі і кольори в зображенні двох фігур, наприклад, сина і батька, можна пояснити прагненням сина бути схожим на тата, отождоженням себе з ним, наявністю хороших емоційних контактів.

Дитина першою зображує найбільш значущу для неї, головну або найбільш емоційно близьку людину. Та й у традиції нашого народу ядром сім'ї найчастіше виступає мати. А зображення першою себе, ймовірно, пов'язане з егоцентризмом як віковою характеристикою. Коли останньою малюється мама, це є ознакою негативного ставлення до неї. Якщо перша намальована фігура водночас і найбільша, але подана

схематично, без прикрас, таке зображення свідчить про авторитетність цієї особи для дитини, її впливовість, але це не гарантує наявності позитивних почуттів до неї. Однак якщо фігура вимальована старанно, з прикрасами, можна вважати, що це улюблений член сім'ї, якого малий шанує і на якого прагне бути схожим.

Коли дитина починає малювати не з окремих осіб, а з інших об'єктів, такі дії слід розглядати як своєрідну захисну реакцію, за допомогою якої відтягується виконання неприємного завдання. Це, зокрема, спостерігається у дітей з неблагополучною сімейною ситуацією. Малювання ж одних і тих же членів сім'ї, об'єктів, деталей вказує на їх значущість для дитини.

Паузи перед зображенням певних деталей, осіб найчастіше пов'язані з конфліктним ставленням до цієї людини і виступають зовнішнім проявом боротьби мотивів. Дитина ніби вирішує, малювати їй чи ні те, що викликає негативні емоції.

Витирання намальованого і перемальованого може бути викликано як негативними, так і позитивними відчуттями щодо певного члена сім'ї. Якщо подібне втручання не поліпшило зображення, можна говорити про конфліктне ставлення до цієї особи.

Серія тематичних малюнків

Тест-малюнок «Я – хлопчик / дівчинка»

Мета: виявлення рівня знань досліджуваних та вміння зображати особливості статевої відмінності у малюнку.

Пропонувано однакові за розміром листки паперу (формат А 4, білий папір), кольорові олівці.

Дитині пропонується подумати, що можна намалювати на аркуші, пригадавши картинку чоловіка і жінки та спираючись на особистий досвід. Згідно інструкції дошкільник повинен намалювати себе як хлопчика/дівчинку. Значення слова дитині не пояснюється. Завдання виконується індивідуально, що допомагає уникнути ситуації неуспіху зв'язаної з технікою малювання. Якщо дитина вагається щодо вибору зображення, інструкція повторюється вдруге. Час виконання завдання не обмежується. Після малювання з кожним досліджуваним розглядається малюнок, пропонується відповісти на запитання: «Хто тут намальований?», «Чому ти себе намалював саме так?», «Ти подобаєшся собі?», «Чому?», «Тобі подобається бути хлопчиком/дівчинкою?», «Чому?»

Тест – малюнок на тему «Я – хлопчик / дівчинка»

І. Характеристика споруд у малюнку, їх наявність

Міський дім (багатоповерховий) – замкнена людина, схильність піклуватися тільки про свої проблеми, якими вона не ділиться.

Невеликий низький дім – почуття втомленості, любить згадувати про минуле.

Замок – легковажність, несерйозність. Людина, яка не справляється зі своїми обов'язками.

Простий сільський дім – необхідність розширення своєї квартири, потреба створити сім'ю, виростити дітей.

Непрístupний паркан – замкнутий характер.

Невеличкий паркан – довіра до оточуючих, схильність до спілкування.

Вікна великі – відкритість, гостинність.

Вікна з ґратами – замкненість, наявність комплексів, жадібність.

Двері посередині – привітність, гостинність.

Веранда, ганок – велика гостинність.

Відчинені двері – комунікабельність.

Зачинені двері – замкнутість.

Двері збоку – недостатнє спілкування, важко йде на контакт.

Двері закривають весь дім – легковажність, непередбаченість, проте і великодушність, іноді надмірна.

Димар з димом – великодушність.

Димар без диму – розчарованість у житті.

Дім без димаря – нечутливість.

Сходинок (порахувати скільки їх) – терплячість.

2. Техніка малювання

№ п/п	Ознаки	Особливості техніки малювання
1.	Сильна штриховка	несприятливий фізичний стан, напруга, скритність, стан тривоги
	а) сильна штриховка в кількох місцях малюнка	загальне напруження, хвилювання
	б) судомна штриховка	можливі вибухи гніву, проблеми з батьками, які акумулюють злість дитини, стимулюють тугу від того, що вона покинула
	в) штриховка, яка має вигляд петлі	залежність від дорослих, покірність, відчай
2.	Охайність виконання малюнка	
	охайно	спокій, врівноваженість
	неохайно	неспокій, невірноваженість, тривожність
3.	Загострені лінії	агресивність очевидна чи прихована
	Товсті лінії	відчуття перешкод діяльності
	Тонкі або слабкі лінії	страх самоствердження, податливість впливу інших
	Розірвані лінії або незакінчені	реактивний страх реальної травмуючої ситуації, стан, який нагадує параліч

2) Особливості змісту малюнка

№ п/п	Ознаки	Зміст виконаного малюнка
1.	Зміст дій або рухів людей:	
	побутові дії	нормальний психічний стан
	природні дії	адекватне зображення соціальної ситуації
	агресивні дії	страх агресії з боку інших
	захисні дії	почуття тривоги, незахищеності, страх

Малюнок «Я – дорослий»

Мета: уточнити уявлення про себе ймовірного майбутнього, вміння диференціювати зображувальні особливості дитини та дорослого, виділяти атрибутику для кожного.

У відповідності з інструкцією хлопчикам та дівчаткам пропонується намалювати себе дорослими.

Значення слова «дорослий» також не пояснюється. У разі виникнення непорозуміння щодо виконання завдання, запитань «що їй намалювати», інструкцію повторюють ще раз. Час виконання завдання не обмежується. Розглядаючи малюнок разом з дитиною, дорослий пропонує відповісти на запитання: «Кого ти тут намалював?», «Що ти робиш?», «Чому ти саме такий?», «Ти подобаєшся собі?», «Чому?», «Тобі подобається бути дорослим?», «Чому?», «Чим дорослий відрізняється від дитини (хлопчик – чоловік, дівчинка – жінка)?».

Малюнок «Я – святковий»

Мета: уточнити уявлення дітей про одяг як показник усвідомлення свого етнічного походження.

Дитині пропонується намалювати себе нарядною. Значення слова «святковий» не пояснюється. Якщо досліджуваний запитуює, що і як їй намалювати, інструкцію повторюють. Час виконання завдання не обмежується. Розглядаючи малюнок разом з дитиною, експериментатор пропонує відповісти на такі питання: «Хто це? Це ти?», «Що це за вбрання?», «Який ти: вродливий чи ні?», «Чому?», «Що тобі подобається в собі святковому, а що ні?», «Чому?»

У зв'язку з тим, що діти вже малюють себе у сімейних стосунках з рідними та деякими однолітками, здійснюється аналіз наявних дитячих робіт. Дошкільникам, на малюнках яких були відсутні автопортрети, давалось повторне завдання.

Характеристика тематичних малюнків старших дошкільників

Параметри (сюжет)	Характер параметру
Моя сім'я	
Будівля (дім, крамниця, замок)	Статичний
Загальне зображення людини (чоловік, жінка, хлопчик, дівчинка, діти)	Статичний
Казкові герої (принц, принцеса, чарівні істоти)	Статичний
Небесні тіла (сонце, зірки, веселка)	Статичний
Рослини (дерево, квіти, садок)	Статичний
Світ тварин (птахи, тварини)	Статичний
Транспорт (авто, літак)	Динамічний
Світ фантазій (роботи, космічні тіла)	Динамічний
Я – хлопчик / дівчинка	
Загальне зображення людини (чоловік, жінка, хлопчик, дівчинка, діти)	Статичний
Казкові герої (принц, принцеса, чарівні істоти)	Статичний
Військова тематика (техніка, обладнання солдати)	Динамічний
Прикраси (сережки, намисто, ланцюжки, кільця)	Статичний
Небесні тіла (сонце, зірки, веселка)	Статичний
Транспорт (авто, літак)	Динамічний
Світ фантазій (роботи, космічні тіла)	Статичний
Інструменти, професійна атрибутика	Динамічний

Я – дорослий (а)	
Загальне зображення людини (чоловік, жінка)	Статичний
Казкові герої (принц, принцеса, чарівні істоти)	Статичний
Транспорт (авто, літак)	Динамічний
Світ фантазій (роботи, космічні тіла)	Динамічний
Рослини (дерево, квіти, садок)	Статичний
Я – святковий (а)	
Прикраси (сережки, намисто, ланцюжки, кільця)	Статичний
Національний орнамент (елементи візерунків)	Статичний
Рослини (дерево, квіти)	Статичний
Небесні тіла (сонце, зірки, веселка)	Статичний
Танок (хоровод, танцюючі люди)	Динамічний
Свято (атрибутика-повітряні кулі, ірлянди, люди)	Динамічний

Педагогічне спостереження

Мета: як дитина ідентифікує себе з представником певної статі, як дотримується нормовідповідної поведінки, як орієнтується на еталон чоловічої чи жіночої ролі.

Завданнями спостереження: 1) визначити стереотип поведінки хлопчиків і дівчаток в змішаній та національній групах; 2) виявити мотивацію поведінки.

Місце спостереження: ігровий куточок, ігрові зони кімнати, куточок природи, прогулянки, екскурсії, дитячі свята і концерти.

Кількість спостережень: різні навчально-виховні ситуації, повсякденне спостереження, на основі яких виводиться середня підсумкова, що показує рівень сформованості компонентів статевої ролі соціалізації старших дошкільників.

Для встановлення рівня сформованості компонентів статевої ролі соціалізації старших дошкільників використано такі критерії та показники:

- орієнтація дитина на моральні якості партнера та соціально прийнятні норми взаємодії;
- позитивна емоційна налаштованість на однолітка своєї та протилежної статі, здатність цінувати його якості;
- дійове сприяння конструктивної взаємодії та діяльності в різностатевому та одностатевому угрупованні

У ході спостереження фіксуються прояви статевої поведінки дошкільників у різних видах діяльності; причину вибору партнерів у сумісній діяльності.

Сформованість гуманістичної спрямованості спілкування (за О. Козлюк) [38]

Критерії гуманістичної спрямованості спілкування з показниками:

гностичний з показниками: знання правил етикету в спілкуванні, уміння оцінювати ситуації спілкування і поведінку його учасників, запобігати конфліктним ситуаціям та вирішувати їх, розуміння вербальних і невербальних засобів спілкування;

поведінковий з показниками: уміння встановлювати контакт, чітко висловлювати свої думки, ініціювати та підтримувати бесіду, виявляти розуміння і реагувати на поведінку партнерів по спілкуванню, комунікабельність;

мотиваційний з показниками: інтерес до процесу та партнерів по спілкуванню,

прагнення гуманізувати процес спілкування, збалансованість мотивації для інших і для себе, широта мотивації;

емоційний з показниками: задоволеність спілкуванням, урахування емоційного стану учасників спілкування, культура вираження почуттів у спілкуванні, контроль емоцій під час спілкування, здатність до співчуття і співпереживання.

Рівні сформованості гуманістичної спрямованості спілкування:

високий – характеризується ґрунтовними знаннями щодо правил етикету в спілкуванні, умінням адекватно оцінювати ситуації спілкування і поведінку його учасників, попередженням та вирішенням конфліктних ситуацій у разі їх виникнення, умінням «читати» вербальні і невербальні засоби спілкування; умінням самостійно встановити контакт, ініціювати і підтримувати бесіду, розумінням партнерів по спілкуванню, комунікабельністю; інтересом до процесу та партнерів по спілкуванню, прагненням гуманізувати процес спілкування, мотивацією спілкування для інших та для себе, широтою мотивації; задоволеністю спілкуванням, умінням ураховувати емоційний стан учасників; виявленням високої культури вираження почуттів, умінням контролювати свої емоції в спілкуванні, здатністю до емпатії;

середній – характеризується знаннями правил етикету в спілкуванні, умінням оцінювати спілкування та поведінку його учасників залежно від ситуації, що склалася, і бажань, попередженням та вирішенням конфліктних ситуацій після нагадування дорослого, або з метою отримання похвали, ситуативним розумінням вербальних і невербальних засобів спілкування; умінням встановити контакт, ініціювати й підтримувати бесіду з допомогою інших, недостатньою чіткістю висловлювання, розуміння партнерів по спілкуванню, недостатньою комунікабельністю; ситуативним інтересом до процесу та партнерів по спілкуванню, прагненням гуманізувати процес спілкування після нагадування відповідної норми поведінки, правила спілкування, з метою отримання схвалення з боку значимих дорослих, більш авторитетних однолітків, однобічність та недостатньою широтою мотивації; умінням ураховувати емоційний стан учасників переважно в ситуаціях виявлення крайніх емоційних реакцій; непостійним дотриманням культури вираження почуттів, умінням контролювати свої емоції у спілкуванні, здатністю до емпатії залежно від бажання;

низький – характеризується поверховими знаннями правил етикету в спілкуванні, відсутністю вмінь оцінювати спілкування та поведінку його учасників, попереджувати й конструктивно вирішувати конфліктні ситуації та недостатнім розумінням вербальних і невербальних засобів спілкування; відсутністю вмінь самостійно встановлювати контакт, ініціювати і підтримувати бесіду, чітко висловлювати свої думки, розуміти партнерів по спілкуванню, некомунікабельністю; інтересом до процесу та партнерів по спілкуванню задля власної вигоди, відсутністю прагнення гуманізувати процес спілкування, збідненістю або відсутністю мотивації спілкування; відсутністю вміння дотримуватися культури вираження почуттів, невмінням контролювати свої емоції у спілкуванні, нездатністю до емпатії.

Діагностичні методики:

1. Діагностичні методики для з'ясування наявного у дітей рівня знань про правила спілкування у процесі взаємодії з однолітками та дорослими.

Індивідуальні бесіди

1 серія – запитання та ситуації, мета яких з'ясувати знання дітьми старшого дошкільного віку правил мовленнєвого етикету: «Як ти вітаєшся з дорослими, однолітками, незнайомими тобі людьми (вранці, вдень, увечері)?», «Які слова прощання ти знаєш?», «Тобі зробили щось приємне. Потрібно подякувати. Як ти це зробиш?».

2 серія – ситуації оцінного типу, мета яких – виявити знання та уявлення дітей про мовленнєву поведінку. Наприклад, «Розмовляють хлопчик і дівчинка. Хлопчик постійно озирається навкруги, неуважний. Як він себе поводить? Чому?»; «Дівчатка діляться враженнями про те, як вони провели вихідні дні, де були, що цікавого бачили, але при цьому постійно перебивають одна одну. Як вони поведуться? Чому?» та ін.

3 серія – проектувальні ситуації, мета яких виявити вміння дітей реалізовувати свої знання в уявних ситуаціях. Наприклад: «Вихователька розмовляє з своєю мамою, а тобі терміново необхідно до неї звернутися. Що ти робитимеш?»; «До однієї дівчинки додому прийшла подруга. Вони голосно розмовляли і сміялися, а в сусідній кімнаті лежала хвора бабуся. Як би ти поведився(лася) на їх місці?», «Ти почув(ла), що хтось із дітей називає негарними словами іншу дитину. Що ти робитимеш?», «Діти сміються із дівчинки, яка впала на ковзанці. Як ти будеш поводитися у цій ситуації?» та ін.

Запитання:

1. Як ти вітаєшся з дорослими, однолітками, незнайомими тобі людьми?
2. Які слова прощання ти знаєш?
3. Тобі зробили щось приємне. Потрібно подякувати. Як ти це зробиш?
4. Як ти думаєш, вітатися, прощатися, дякувати можна без слів? Покажи, будь ласка, як ти будеш це робити.
5. Чи вмієш ти уважно слухати, не перебиваючи свого друга?
6. Один хлопчик підходить до іншого і каже: «Гей ти...», смикаючи його за рукав. Можна так звертатися до людини? Як би ти звернувся(лася) до хлопчика?
7. Вихователька розмовляє з своєю мамою, а тобі терміново необхідно до неї звернутися. Що ти робитимеш?
8. Уяви, що тобі потрібно звернутися із проханням до знайомої людини. Як ти це зробиш?
9. Уяви, що тобі потрібно звернутися до незнайомої людини на вулиці з проханням. Наприклад, запитати дорогу до магазину. Як ти звернешся до неї?
10. Товариша з твоєї групи образили. Він ходить засмучений. Що ти йому скажеш або зробиш, щоб він не засмучувався?
11. Йдучи в дитячий садок, я побачила, як два хлопчики сперечалися і називали один одного досить грубо – Сашка, Пашка. Як вони зверталися один до одного? Як правильно було звернутися до них?
12. До однієї дівчинки додому прийшла подруга. Вони голосно розмовляли і сміялися, а в сусідній кімнаті лежала хвора бабуся. Як вони себе поводити? Як би ти вчинив(ла) на їх місці?

13. Мама запитує свого сина, як він провів день у дитячому садку. Син дуже швидко розповідає, при цьому граючись машинкою. Як він себе поводить? Чому? Як потрібно було себе поводити?

14. Що таке прізвиська? В тебе є прізвисько? Ти когось називаєш на прізвисько? Чи гарно називати людину на прізвисько, а не на ім'я?

15. Ти почув(ла), що хтось із дітей називає негарними словами іншу дитину. Що ти робитимеш?

16. Діти сміються із дівчинки, яка послизнулася на ковзанці та впала. Як ти будеш поводитися у цій ситуації?

17. Розмовляють хлопчик і дівчинка. Хлопчик постійно озирається навкруги, неуважний. Як він себе поводить? Як би ти поведівся(лася) на його місці?

18. Дівчатка діляться враженнями про те, як вони провели вихідні дні, де були, що цікавого бачили, але при цьому постійно перебивають одна одну. Як вони поведуться? Чому?

19. Хлопчик приніс гарну машинку в дитячий садок. Його другу вона дуже сподобалася. Однак другові він сказав, що це погана машинка і в нього є набагато краща, він тільки забув дома. Як вчинив хлопчик? Що б ти сказав або робив на його місці?

20. Дівчинка прийшла до дитячого садка у новій гарній сукні. Що ти їй скажеш?

21. У сім'ї однієї дитини трапилася неприємність, вона засмучена. Ніхто цього не помічає. Що ти будеш робити?

22. Розмовляють дві пари дітей. Діти з однієї пари сидять на килимку і розмовляють, а з другої пари – одна дитина сидить на стільці, а інша стоїть. Як ти вважаєш, якій парі дітей зручніше спілкуватися? Чому?

23. Ти посварився(лася) зі своїм другом (подругою). Як ти будеш з ним(нею) миритися? Що ти йому(їй) скажеш?

24. Ти зустрів(ла) людину, яка одягнута дуже дивно, кумедно. Тобі не подобається її зовнішність. Як ти будеш себе поводити?

II. Діагностичні методики для з'ясування особливостей уявлень старших дошкільників про спілкування як особливу форму взаємодії між людьми, сформованість потреби у спілкуванні з однолітками та дорослими, причини з яких вони вступають і відмовляються від спілкування з однолітками.

Бесіда з дітьми

1. Що таке спілкування?
2. Чи любиш ти спілкуватися?
3. З ким тобі найбільше подобається спілкуватися?
4. З ким і чому не подобається спілкуватися?
5. Для чого ти спілкуєшся з однолітками?
6. Що тобі подобається у спілкуванні?

III. Діагностичні методики для вивчення сформованості умінь міжособистісного спілкування.

Довготривале включене спостереження (2 тижні) за спілкуванням дітей у різних ситуаціях.

По ходу розповіді задаються уточнюючі запитання, при цьому не перебивати.

IV. Діагностичні методики для вивчення вибірових взаємин дітей старшого дошкільного віку.

Соціометрична методика «вибір в дії» «Секрет» (автори Я. Коломинський, Т. Репіна)

Перед початком гри кожній дитині надається інструкція: «Сьогодні діти нашої групи будуть грати в нову гру, яка називається «Секрет», – по секрету, щоб ніхто не знав, будуть дарувати один одному гарні листівки. Ти також будеш дарувати їх дітям, а вони, напевно, подарують тобі. Зараз дам тобі три листівки, і ти можеш їх подарувати кому захочеш, навіть і тим дітям, яких немає сьогодні в групі» Дитині давали три листівки і запитували: «Яка листівка тобі подобається найбільше?», «А з двох, що залишилися, яка тобі більше подобається?». На звороті листівки відмічається вибір дитини і умовними знаками: А (перший вибір), Б (другий вибір), В (третій вибір). Дитині пропонується подумати, кому з дітей вона хоче подарувати листівки, а потім покласти їх у дитячі шафики у роздягальні. Якщо якась дитина відчувала труднощі у виборі, їй пояснювали: «Можеш зробити подарунок тим дітям, які тобі найбільше подобаються, або з якими ти любиш гратися». Після того як дитина виконала завдання – розклала всі листівки у шафи, дитину запитували: «Скажи, будь ласка, чому найгарнішу листівку ти вирішив(ла) подарувати... (називалось ім'я дитини)?». Насамкінець експериментатор запитує: «А як ти думаєш, хто з дітей групи може подарувати тобі листівки». Всі відповіді фіксуються у протоколі.

У кінці бесіди дитина йде на прогулянку, щоб не зустрітися з дітьми, які ще не брали участі в експерименті. Після завершення експерименту, експериментатор підраховує кількість листівок у кожній шафі, а також фіксує усі умовні позначення на зворотному боці, підраховуючи загальну кількість виборів, отриманих конкретною дитиною. Дітям, які зовсім не отримали листівок, експериментатор сам кладе одну-дві, щоб дитина не почувала себе ображеною і непотрібною іншим.

Оцінювання результатів. Показники, що характеризують статус дитини в групі, а саме: загальна кількість виборів, ступінь (А, Б, В) і сумарна кількість балів, при нарахуванні яких бралася до уваги як міра вибору, так і їх взаємність.

При відсутності взаємності вибір першого ступеня (А) оцінюється в 5 балів, другий (Б) – 4 бали, третій (В) – 3. При взаємних виборах кількість балів подвоюється.

Крім того фіксувався індекс соціометричного статусу дитини в групі – маргінальне значення отриманої кількості балів (λ), яке вираховувалося за формулою:

$$\lambda = \frac{m}{5(N+2)},$$

де m – сумарна оцінка отриманих виборів, а N – кількість дітей в групі.

За величиною індексу соціометричного статусу – маргінальним значенням – дітей було поділено на 4 групи.

Перша група – особливо авторитетні діти («лідери»), які отримали 6 і більше виборів, індекс соціометричного статусу вище 0,22.

Друга група – діти, яким надають перевагу («прийняті»). Отримали 3–5 виборів. Індекс соціометричного статусу знаходиться в межах 0,22–0,10.

Третя група – малоавторитетні («не прийняті») діти, що отримали 1–2 вибору, з індексом нижче 0,10.

Четверта група – діти, що не отримали жодного вибору, (непопулярні ізольовані) діти.

V. Діагностичні методики, спрямовані на виявлення особливостей мотивації спілкування з однолітками.

Методика мотиваційних переваг «Чарівна паличка».

Дослідження за даною методикою проводиться індивідуально з кожною дитиною. Дитині дається інструкцію: «Уяви собі, що це чарівна паличка (показати маленьку паличку або олівець). Ти можеш за її допомогою виконати три свої найзаповітніші мрії. Скажи мені, які це бажання?».

Оскільки методика орієнтує дітей, перш за все, на актуалізацію власних бажань, важливо побачити, чи може дитина вийти за межі свого досвіду, своїх бажань, тобто виділення бажань «для інших», тим самим продемонструвати широту своєї мотивації і формування потреби у створенні комфорту для інших людей. Для даного дослідження це важливо з огляду на те, що гуманістична спрямованість особистості виключає егоїстичні прояви.

Рівні розвитку гуманістичної спрямованості спілкування

Уміння гуманістично спрямованого спілкування	Показники сформованості	Рівень розвитку уміння	Кількісна шкала рівнів (%)
Використовувати мовленнєвий етикет	з власної ініціативи	високий	
	після нагадування	середній	
	не використовує і після нагадування	низький	
Встановлювати контакт	звертається на ім'я	високий	
	звертається на прізвище	середній	
	встановлює контакт за допомогою інших слів («Гей, ти...», прізвиська) та немовних засобів спілкування	низький	
	дивиться співрозмовнику в очі	високий	
	відсутній тривалий зоровий контакт (відводить очі)	середній	
Чітко висловлювати думки	повернутий спиною до співбесідника	низький	
	завжди чітко формулює свої думки	високий	
	говорить зв'язно, однак не завжди зрозуміло	середній	
	говорить незв'язними, незрозумілими фразами	низький	
Контролювати свої емоції під час спілкування	адекватно виявляє емоції	високий	
	не завжди адекватно виявляє емоції	середній	
	не вміє стримувати емоції	низький	
Співчувати і співпереживати	підтримує однолітків	високий	
	неуважний до проблем однолітка	середній	
	виявляє цілковиту байдужість	низький	
Поважати думку інших дітей	уважно слухає те, з чим не погоджується	високий	
	поважає думку іншого, якщо вона співпадає з власною	середній	
	перебиває і не хоче слухати те, з чим не погоджується	низький	

Виразати свої почуття	за допомогою слів	високий	
	за допомогою міміки та жестів	середній	
	застосує крайні емоційні прояви (незадоволений – плаче, подобається – сміється)	низький	
Поводити себе у конфліктних ситуація	самостійно вирішує, не ображає, спокійно вислуховує	високий	
	звертається за допомогою до дорослого, можлива неадекватна реакція (плач)	середній	
	ображає, може застосувати фізичну силу	низький	
Уважно слухати, не перебиваючи	уважний, не перебиває	високий	
	перебиває співрозмовника	середній	
	неуважно слухає	низький	
Адекватно оцінювати мовну поведінку однолітків	помічає та вказує на недоліки мовної поведінки (вживання образливих слів, невикористання слів ввічливості тощо)	високий	
	помічає лише в тому випадку, коли це стосується її	середній	
	не звертає уваги, оскільки і сам може так поводитися	низький	
Демонструвати своє розуміння і співчуття одноліткам у спілкуванні	співпереживає	високий	
	помічає лише полярні емоційні стани (плач, сміх)	середній	
	байдужий	низький	

Розвиток гуманних взаємин (за А. Гончаренко) [23]

Критерії розвитку гуманних взаємин:

орієнтація дитини на чесноти партнера та соціально схвалювані норми взаємодії з показниками: обізнаність щодо якостей однолітка і своїх власних; адекватна оцінка вчинків однолітка, власних, способу взаємодії; збалансованість поваги до іншого і самоповаги; прогнозування взаємодії з конкретним партнером;

позитивна емоційна налаштованість на однолітка та взаємодію з ним з показниками: емоційна сприйнятливність ровесника; прояв позитивних форм ставлення до однолітка; врахування емоційних проявів партнера по спілкуванню; емоційна орієнтація на співвідношення власних дій, вчинків та прийняття їх іншими; прагнення до гуманістичних дій і вчинків, які б викликали емоційний комфорт; прояви емоційної непримирненості до антигуманного у взаєминах;

дійове сприяння дитини створенню конструктивної спільності з показниками: прояв елементарних форм саморегуляції; бажання і здатність підтримувати конструктивні дії з однолітком; застосування доступних способів узгодження спільної взаємодії з ровесником; дотримання загальноприйнятих правил спілкування з опорою на гуманістичні норми; встановлення і підтримання контактів з ровесниками різних рівнів прихильності; видозмінення спілкування, його варіативності в залежності від рівня прихильності до партнера, індивідуальної та статевої ознак; прояви дійової непримирненості до антигуманного у взаєминах, переведення гуманної поведінки з площини односторонності до інтерактивності.

Рівні розвитку гуманних взаємин:

високий – дошкільники самостійно і адекватно визначають способи взаємодії, прогнозуючи розвиток спілкування. Добре орієнтуються у чеснотах і вадах однолітка та своїх власних. Стейкі, щирі й віддані у своїх прихильностях до однолітка, збалансують самоповагу й повагу до іншого. Виявляють щире зацікавлення у спілкуванні з приємними їм однолітками, терплячі, здатні не вдаватися до образ – з неприємними. Постійно враховують емоційні реакції однолітка на використані засоби комунікації, проявляють елементарні форми саморегуляції. Здатні самостійно узгоджувати свої дії з партнером по спільній діяльності, домовлятися, переконливо доводити доцільність тих чи інших дій, в разі необхідності, поступатися, визнавати свої помилки. Незалежно від впливу дорослого, не ухиляються від контактів з однолітками різних рівнів прихильності та протилежної статі, зберігають обраний спосіб взаємодії. Особистісно значущим для них є емоційний комфорт, задоволення від взаємодії з ровесниками;

достатній – досліджувані самостійно добирають способи взаємодії, прогнозують розвиток подальшого спілкування. Орієнтуються у вадах і чеснотах однолітка, свої вади дещо занижують. Відносно стійкі у дружніх проявах; байдужість по відношенню до інших ситуативна. Щирі в стосунках з приємними їм однолітками, терплячі стосовно неприємних, проте це коштує їм значних зусиль. Намагаються враховувати реакції партнера на засоби комунікації та у відповідності з ними видозмінити свою лінію поведінки, надають перевагу позитивній взаємодії. Болісним для них є процес визнання своїх помилок та необхідність поступитися власними інтересами. Охоче будують взаємодію з ровесниками спільної статі, до яких ставляться прихильно. Не відмовляються від контактів з індивідуальними однолітками та представниками протилежної статі, проте уникають тих, до кого ставляться неприязно. Виникнення угруповань, узгодження взаємодії з партнерами базується на основі захоплюючої діяльності;

середній – уявлення про способи взаємодії дошкільників розмиті, позбавлені чіткості, стійкості, що утруднює прогнозування розвитку спілкування з партнером. Дошкільники можуть назвати окремі його чесноти і вади, з якими обізнані краще. Самоповага значно переважає повагу до ровесника. Симпатію і прихильність виявляють стосовно незначної кількості однолітків спільної статі, до решти ставляться з недовірою. При розбіжності позицій відсторонюються від партнера або намагаються його підкорити. Узгодження взаємодії наявні за ініціативи дорослого. Домінують і контакти з кількома друзями, і ситуативно з тими, до кого ставлення неприязне. Спілкуються виключно на вимогу авторитетного дорослого, в разі зняття зовнішнього контролю легко відмовляються від контакту. Реакції партнера на засоби спілкування ігнорують, періодично не утримуються від образ, виявляють нетерпіння, інколи – елементи агресивності. Конкурентні тенденції переважають над кооперативними, деструктивні – над конструктивними. Виникнення угруповань ймовірне на основі дружньої прихильності, та навіть за такої умови дівчатка схильні демонструвати конкурентно-змагальну взаємодію, позбавлену терпимості до ровесниць, що пояснюється прагненням відповідати очікуванням дорослих та соціально схвалюваним нормам взаємодії;

низький – віднесені до нього діти мають приблизні уявлення про чесноти і вади однолітків та своїх власних. Прояви інтересу та прихильності до однолітків ситуативні,

епізодичні. Реакцію партнера на засоби комунікації відверто ігнорують, якщо вона стає на перешкоді власним інтересам. До узгодження взаємодії вдаються зрідка, вибірково, переважно під впливом дорослого. Як правило, не ініціюють контактів з однолітками, очікують запрошення інших. На пропозиції залучитися до спільноти реагують позитивно, проте перебувають в ньому короткочасно, виявляють нетерплячість, не вміють цінувати ровесників та підтримувати взаємини з ним.

Діагностичні методики:

I. Діагностичні методики для визначення реального стану спілкування дітей з дорослими та однолітками.

Педагогічне спостереження

Спостереження проводиться за діяльністю та поведінкою дітей у грі, спілкуванні, охоплює багато взаємопов'язаних явищ, безперервні за часом, модифікуються в ході діяльності. Протокол-облік дає можливість з оптимальною точністю підрахувати, класифікувати засоби спілкування, кількість, характер контактів, види діяльності, в яких вони здійснювалися, коло спілкування кожного досліджуваного, ставлення до однолітків. Таким чином, спостереження дає змогу зафіксувати: прояви та характеристики спілкування дошкільників у різних видах діяльності; комунікативні якості дітей; вибір партнера по спілкуванню та ініціювання такої діяльності, прояви взаємин між дітьми за статевою ознакою та за ознакою прихильності.

Спостереження за спілкуванням, взаєминами, які виникають на його фоні, дає можливість визначити основні видимі характеристики контактів дошкільників. Зокрема, угруповання за власним вибором, які найчастіше обумовлюються метою ігрової діяльності, характеризуються показником тривалості існування та статевою ознакою.

Характеристика проявів ініціативи дітей

Статева характеристика дітей	Якісні параметри комунікативної активності		
	беруть на себе ініціативу, керують діями партнерів	приймають ініціативу інших, вносять пропозиції щодо ходу діяльності	майже ніколи не проявляють ініціативи, підкоряються волі партнерів
хлопчики			
дівчатка			

II. Діагностичні методики для конкретизації, поглиблення одержаних матеріалів щодо особливостей та проявів спілкування.

Бесіди

Мета: по-перше, встановити тісніший контакт з дошкільниками, а, по-друге, співставити матеріали спостережень реальної поведінки і уявлень дітей про неї.

Бесіда проводиться наодинці з дитиною в окремому знайомому приміщенні (спальня кімната), за відсутності сторонніх людей, предметів. Експериментатор повинен дотримуватися обов'язкових вимог щодо організації бесіди, які слугували запорукою об'єктивності результатів [23].

Питання бесіди «Рівні прихильності»:

Параметри	Варіанти оцінок кожного параметру	Кількість досліджуваних		
		всього	з них:	
			хлопчики	дівчатка
Наявність друзів	Так			
	Ні			
	Спільної статі			
	Протилежної статі			
	Обох статей			
	Не знаю			
Використання позитивних засобів у спілкуванні	Мовленнєві			
	Немовленнєві			
	Різні			
	Ніякі			
	Не знаю			
Наслідки їх використання	Власне задоволення			
	Задоволення партнера			
	Спільна діяльність			
	Одержання презенту			
Наявність неприяників	Так			
	Ні			
	Спільної статі			
	Протилежної статі			
	Обох статей			
	Не знаю			
Використання негативних засобів у спілкуванні	Мовленнєві			
	Немовленнєві			
	Різні			
	Ніякі			
	Не знаю			
Наслідки їх використання	Виникнення конфліктів			
	Ігнорування контактів			
Наявність байдужих	Так			
	Ні			
	Спільної статі			
	Протилежної статі			
	Обох статей			
	Не знаю			

Критерії сформованості соціально-комунікативної компетентності з показниками:

поведінковий з показниками: уміння дітей поводити себе в колективі, будувати безконфліктні взаємини, контролювати свої емоції та настрої; перевага позитивного настрою, готовність до розв'язання проблемних ситуацій, а також адекватна самооцінка; позитивне сприймання себе й оточуючих, усвідомлення свого місця в соціумі;

пізнавально-інтелектуальний з показниками: обізнаність про елементарні соціальні норми; вміння використовувати набуті знання в життєвих ситуаціях; здатність до аналізу ситуацій та багатоваріантного розв'язання проблемних завдань; рівні розвитку уяви та мислення, а також наявність елементарних знань про себе; здатність визначати власні позитивні та негативні риси;

комунікативний з показниками: уміння вибирати адекватні способи спілкування з оточуючими, використовувати мовленнєві кліше в різних ситуаціях буття; володіння соціально прийнятими способами вираження емоцій, а також наявність у словнику характерологічної лексики; вміння використовувати влучні образні вирази;

гумористичний з показниками: наявність почуття гумору, що виявлялося у здатності до розуміння смішного та спроможності створювати смішне.

Рівні сформованості соціально-комунікативної компетентності:

високий – діти позитивно сприймають соціум, вміють будувати безконфліктні взаємини, контролюють прояв емоцій і настрою, мають адекватну самооцінку; обізнані з соціальними нормами та вміють використовувати набуті знання в життєвих обставинах, аналізують ситуацію, знаходять різні способи розв'язання проблеми; наявний високий рівень розвитку уяви і мислення; мають у словнику лексику позитивного забарвлення, вміють вибирати адекватні способи спілкування з оточуючими, творчо використовують мовленнєві кліше в різних ситуаціях буття; володіють соціально прийнятими способами вираження емоцій; виявляють почуття гумору, здатні розуміти та створювати смішне;

достатній – діти характеризуються позитивним світосприйманням, перевагою гарного настрою, мають адекватну самооцінку; обізнані з соціальними нормами, але не завжди можуть використовувати набуті знання в життєвих ситуаціях, не завжди можуть будувати безконфліктні стосунки. Вони можуть аналізувати ситуацію, проте діями переважно відомими, стандартними способами розв'язання проблеми; діти мають достатній рівень розвитку уяви та мислення; застосування мовленнєвих кліше не завжди адекватне. Діти не досить вдало володіють способами вираження емоцій, їхнє мовлення не виразне, образне;

середній – властивий шестиліткам, у яких ставлення до соціуму не було ustalеним, залежало від багатьох чинників, настроїв – мінливим. Ці діти характеризуються неадекватною самооцінкою (завищеною, рідше заниженою). Вони не виявляють здатності трансформувати здобуті знання про соціальні норми у практику стосунків з однолітками і дорослими. Не завжди ці діти можуть аналізувати проблемне завдання,

що пояснюється середнім рівнем розвитку уяви та мислення. Викликає труднощі об'єктивна оцінка себе й оточуючих. Контроль за проявом емоцій не стабільний. Не завжди адекватно реагують на смішне, не здатні створювати смішне.

задовільний – мають діти, які з недоволю ставляться до соціуму, не прагнуть ініціювати свої дії, намагаються уникнути контактів з однолітками і дорослими, діють переважно за вказівками. Ці діти мають низький рівень обізнаності з соціальними нормами. До аналізу ситуацій, до міркування за змістом і суттю подій не готові, інтересу не виявляють. Діти, оцінені за задовільним рівнем, мають переважно занижену самооцінку, бідний запас мовленнєвих кліше, що ускладнюють їхню комунікативну діяльність. Вони виявляються також не здатними до розуміння та створення смішного;

низький – характеризується переважно негативним, іноді агресивним ставленням до соціуму, неусталеним настроєм, який діти контролювати та адекватно виражати не можуть. Низький рівень розвитку уяви та мислення ускладнює аналітичні дії; діти виявляють також недостатню обізнаність з соціальними нормами. Самооцінка в них не розвинена. Ці дошкільнята мають низький рівень мовленнєвого розвитку, що утруднює комунікативну діяльність. Вони не здатні жартувати та розуміти смішне, проте їм подобаються веселі люди, вони охоче спостерігають за веселоцями інших, швидко заряджаються чужою радістю.

Діагностичні методики:

І. Діагностичні методики, спрямовані на виявлення особливостей ставлення дітей до соціуму, рівня самооцінки, об'єктивної оцінки себе та інших.

Методика: *дидактична вправа «Сходинки»*

Мета: з'ясувати рівень розвитку самооцінки дітей шести – семи років.

Матеріал: дидактичне полотно із зображенням сходинок.

Інструкція до виконання: «Можливо, ти бачив, як спортсмени-переможці піднімаються на сходинки? Хто переміг, стає на вищу сходинку, а той, хто показав гірший результат, стає на нижчу. У нас тут теж є сходинки. Діти, які мають дуже гарні показники, можуть стати на верхню сходинку і навпаки. На яку б сходинку ти себе поставив? На верхню? На нижню? Чому?»

Методичний коментар: при виконанні дітьми цього завдання звертається увага на адекватність самооцінки шестиліток за запропонованими критеріями: здоров'я, слухняність, розумність, доброта, чемність, вміння дружити.

Методика: *дидактична вправа «Який ти?»*

Мета: виявити вміння дітей шести – семи років об'єктивно визначати свої позитивні риси, чесноти.

Матеріал: люстерко.

Інструкція до виконання: експериментатор пропонує дитині: «Подивись у люстерко. Ти собі подобаєшся? Чому? Як би ти розповів про того, хто в люстерку, чужий дорослій людині, дитині? Скажи про себе так, щоб і тому, іншому, ти теж сподобався».

Методичний коментар: зраховується відповідь, в якій дитина могла назвати не менше трьох своїх особистісних рис.

Методика: дидактична вправа «Що ти знаєш про себе?»

Мета: з'ясувати наявність у дітей знань про себе.

Інструкція до виконання: експериментатор пропонує дитині відповісти на низку запитань:

- Ти хлопчик чи дівчинка?
- Де більше пальців у тебе: на руках чи на ногах?
- Коліна знаходяться вище, ніж борода?
- Як ти дізнаєшся, що хочеш їсти?
- Назви чого в тебе багато? двоє? один?
- Що ти можеш зробити, щоб тебе зрозуміли?

Методичний коментар: відповіді дітей фіксуються в протоколі. За кожну правильну відповідь дитина одержує 1 бал. Максимально можлива сума балів дорівнює 6.

Методика: дидактична вправа «Гарний чи поганий»

Мета: виявити вміння дітей об'єктивно оцінювати себе, визначити власні позитивні та негативні риси.

Інструкція до виконання: експериментатор пропонує дитині продовжити речення: «Я гарний, тому що в мене ... Я поганий, тому що ...»

Методичний коментар: якщо дитині важко було виконати завдання, експериментатор спочатку пропонує оцінити іншу людину, наводить приклади про себе: «Які люди тобі подобаються, чому? Чому інші люди не приємні для тебе?». Дитина має назвати не менше трьох позитивних та негативних якостей.

Методика: дидактична вправа «Три головних слова про себе»

Мета: визначити наявність характерологічної лексики.

Інструкція до виконання: експериментатор звертається до дитини: «Якщо б ми хотіли розповісти про тебе та інших дітей, багато слів було б схожих, адже у тебе є те, що і в інших дітей. Проте ти відрізняєшся від інших, не схожий на них. Скажи про себе три головних слова, чим ти не схожий на інших».

Методичний коментар: дитині необхідно було відповісти на запитання: «Який я?» Якщо дитина вгадала, не могла самостійно виконати завдання, експериментатор наводить приклади.

Методика: дидактична вправа «Похвали»

Мета: виявити вміння дітей добирати влучні порівняння.

Інструкція до виконання: експериментатор звертається до дитини з проханням: «Уяви себе на конкурсі самих хвалькуватих людей світу. Як би ти себе похвалив? Похвали себе. Можеш почати зі слів: я такий красивий, як..., такий сильний, як ..., такий сміливий, як...».

Методичний коментар: у разі, коли дитині важко виконати завдання, експериментатор пропонує пригадати казку про зайця – хвалька. Після чого допомагає дитині підібрати потрібні слова.

II. Діагностичні методики, спрямовані на визначення рівня соціальної обізнаності, тобто знань про соціальні норми, ролі, з'ясування особливостей світосприймання, визначення дитячої картини світу, обізнаності щодо елементарних соціальних норм.

Методика: дидактична вправа «Світ очима дитини»

Мета: виявити уявлення дитини про світ, її власне бачення світу та свого місця в ньому.

Матеріал: кольорові олівці, аркуші паперу.

Інструкція до виконання: дитина малює картину, яку можна б було назвати словом «світ». По ходу виконання та обговорення малюнка експериментатор виявляє розуміння того, що кладеє дитина у значення цього слова, запропонувавши відповісти на низку запитань: «Світ – це що? Світ – це хто? А ти в цьому світі є? Де ти? Хто ти такий? Як себе намалювати?»

Методичний коментар: у протоколі відзначається, які доповнення з'явилися в малюнку дитини, а також відповіді. Відповіді дітей та малюнки оцінюються за такими параметрами: композиційні особливості, предметно-тематичний склад малюнків, вибір форми малюнку та кольорів для передачі зображення.

Методика: ситуація вибору з використанням картинок

Мета: виявити здатність дітей шести-семи років аналізувати ситуацію, передбачати можливі варіанти розгортання подій.

Матеріал: сюжетні картинки із зображенням складних ситуацій (розбито вазу; порвано штани; забруднено одяг).

Інструкція до виконання: експериментатор звертається до дітей: «Подивись уважно на цю картинку. Що тут намальовано? Визнач, якою буде реакція мами? Що вона скаже, коли побачить, що донька розбила її улюблену вазу?»

Методичний коментар: Якщо дитина не відповідає, експериментатор пропонує варіанти відповідей сам, пропонуючи зробити вибір із запропонованих варіантів. Відповіді дітей фіксуються в протоколі.

Методика: дидактична вправа «Друзі, товариші, чужі»

Мета: визначення особливостей соціальних передбачень дітей, вміння встановлювати стосунки з однолітками.

Матеріал: схема розташування дітей групи в навчальній зоні, кружечки червоного, рожевого та зеленого кольору.

Інструкція до виконання: експериментатор звертається до дітей: «Перед тобою лежать кружечки. Поклади червоні кружечки біля тих дітей, яких ти дуже любиш, рожеві для тих, хто тобі подобається; зелені – тим, з ким би ти не хотів дружити. А як ти гадаєш, чи є діти, які б тобі поклали зелений кружечок? А вихователі та батьки який би кружечок тобі дали? Чому ти так вважаєш?»

Методичний коментар: педагог спочатку обговорює з дитиною відповідність певного кольору тій чи іншій оцінці.

Методика: дидактична вправа «Доручення»

Мета: з'ясувати соціальні та діяльнісні пріоритети дітей, виявити вміння дітей 6–7 років адаптуватися до умов, що змінюються, будувати стосунки з однолітками.

Матеріал: картки зі схематичним зображенням різних доручень (сходити в іншу групу і запросити на виставу, організувати рухливу гру, полоти квіти, зібрати іграшки на прогулянку).

Інструкція до виконання: експериментатор пропонує дитині обрати будь-яку картку, розглянути, що на ній зображено. Потім звертається до дітей з проханням: «Виконай те, що зображено на картці: запроси малюків на виставу («дітей пограти», «полий квіти», «збери іграшки на прогулянку»)».

Методичний коментар: методика впроваджується у формі спостереження, під час якого звертається увага на такі аспекти: як дитина зрозуміла доручення; які доручення діти виконують більш охоче: чи то суто механічні (полити квіти, зібрати іграшки), чи доручення, що вимагають прояву певних організаторських та комунікативних умінь; обираючи доручення, дитина орієнтується на дорослого чи робить це самостійно. Всі дані відзначаються в протоколі.

Методика: дидактична вправа «Запропонуй свій вихід»

Мета: з'ясувати здатність шестирічок аналізувати ситуації.

Матеріал: картки з зображенням конфліктних ситуацій (Хлопчик забирає в однопітк машину. Дівчинка впала, а хлопці стоять і сміються).

Інструкція до виконання: експериментатор запрошує дітей розглянути картки, проаналізувати ситуацію та запропонувати свій вихід з неї. Звертається до дітей із пропозицією: «Людина може вчинити по-різному: по-доброму, тобто допомогти, підтримати; по-злому – образити, штовхнути. Можна поставитися до того, що трапилося, з посмішкою. Подумай, як би це сказав сердитий хлопчик? А якою б була смішна відповідь?».

Методичний коментар: під час оцінювання увага звертається на оригінальність запропонованого дитиною рішення, вміння орієнтуватися в ситуації, знаходити вірну відповідь.

III. Діагностичні методики, спрямовані на оцінення рівня розвитку уваги і мислення, здатність дітей до багатоваріантного розв'язання проблеми.

Методика: дидактична гра «Завдання для розумників» (модифікована методика О. М. Дяченко)

Мета: виявити здатність дітей до багатоваріантного розв'язання завдання.

Матеріал: контурне зображення фігур, іграшок, сюжетна картинка з небилицями.

Інструкція до виконання: завдання пропонується дітям у два етапи. Спочатку експериментатор звертається до дітей: «Уважно розглянь зображення фігур та іграшок. Визнач, на які фігури схожі іграшки». Після виконання першої частини завдання, педагог пропонує розглянути картинку: «Художник все зробив не так. Скільки таких неточностей ти зможеш знайти?».

Методичний коментар: сумарна оцінка складається з результатів виконання двох частин завдання. На виконання кожної частини завдання приділяється 2 хвилини.

Методика: дидактична гра «Домалюй»

Мета: з'ясувати рівень розвитку уяви та мислення шестиліток.

Матеріал: незакінчений малюнок зі стимульними знаками.

Інструкція до виконання: експериментатор просить дитину: «Подивись уважно на цей малюнок. Один художник намалював веселу картину, але пішов дощ і від картини залишилися тільки окремі деталі. Домалюй їх так, щоб знову вийшла весела картинка».

Методичний коментар: при оцінюванні враховуються самостійність, якість та темп виконання, оригінальність ідеї малюнка та вибір дитиною способів дії уяви (опредмечення, включення).

IV. Діагностичні методики, спрямовані на вивчення особливостей розвитку комунікативних умінь, емоційно-чуттєвої сфери.

Методика: дидактична гра «Як сказати по-іншому?»

Мета: виявити здатність дошкільнят до творчого використання мовленнєвих кліше в різних ситуаціях буття.

Інструкція до виконання: експериментатор звертається до дитини: «Зараз я тобі розповім декілька історій, що трапилися з іншими хлопчиками та дівчатками. Послухай про те, що з ними трапилось, та уяви, що ця історія про тебе. Щоб ти сказав?». Після прослуханої відповіді, вихователь запитує дитину: «А хочеш, я тобі скажу, що відповів хлопчик у цій ситуації?»

Методичний коментар: експериментатор нагадує дітям, що відповіді можна по-різному: сердито, смішно, весело, жартуючи.

Методика: дидактична гра «Передай радість»

Мета: виявити, як діти виражають емоції в спеціально створених ситуаціях.

Матеріал: твір «Переплутанка», малюнок, на якому все переплутано.

Інструкція до виконання: експериментатор читає дітям твір «Переплутанка». Далі звертається до дітей: «Як ви гадаєте, ця історія весела чи сумна? З чого це видно? А як ми можемо показати, що нам весело? Що ще ми робимо?».

Методичний коментар: під час обстеження звертається увага на реакцію дітей на несподівану картинку, дивовижні зображення, відзначається, які способи використовувала дитина для вираження свого стану, настрою.

V. Діагностичні методики, спрямовані на виявлення особливостей прояву почуття гумору, а саме: уміння розуміти смішне, адекватно реагувати на жарти та здатність створювати смішне.

Методика: дидактична гра «Веселі слова»

Мета: виявити наявність у словнику дитини лексики позитивного забарвлення.

Матеріал: коробка з круглими значками.

Інструкція до виконання: експериментатор пропонує дитині коробку з круглими значками, пояснюючи: «Це слова – смішинки. Якщо ти хочеш покращити свій настрій, можеш взяти собі стільки смішинок, скільки веселих слів ти знаєш».

Методичний коментар: названі дітьми слова фіксуються в протоколі, звертається увага на відповідність слів поставленому завданню та кількість підібраних слів.

Методика: дидактична вправа «Посміхнись»

Мета: виявити вміння дітей розуміти смішне, наявність почуття гумору.

Матеріал: жартівливі історії.

Інструкція до виконання: експериментатор звертається до дитини: «Послухай, друже, зараз я тобі розповім декілька дуже смішних історій, а ти скажеш, які з них здалися тобі найсмішнішими. Поясни чому? А з тобою така історія траплялась?».

Методичний коментар: при виконанні завдання звертається увага на вміння визначати кумедне, розуміти гумор, наводити подібні ситуації з особистого життя.

Методика: дидактична вправа «Смішний малюнок»

Мета: з'ясувати здатність дітей розуміти смішне в зображенні.

Матеріал: смішні малюнки.

Інструкція до виконання: експериментатор пропонує дитині уважно розглянути малюнок: «Давай з тобою розповімо удвох жартівливу історію про хлопчика та його друзів: kota, собаку та віслюка. Одного разу...

Чому ж хлопчик так і не зміг дістати яблуко? Розкажи так, щоб було смішно».

Методичний коментар: увага звертається на вміння дитини визначати смішне в малюнку, за допомогою експериментатора розповідати жартівливі історії, використовувати різні засоби для передачі смішного.

Методика: дидактична вправа «Намалюй смішне»

Мета: з'ясувати вміння дітей шести – семи років створювати смішне в малюнку.

Матеріал: малюнок із зображенням лисенятка.

Інструкція до виконання: експериментатор звертається до дитини: «Намалюй лисеняткові щось найкумедніше на світі. Придумай і розкажи про нього будь-яку смішну історію».

Методичний коментар: при оцінюванні результатів виконання дітьми цього завдання увага звертається на вміння визначати, що саме і як малювали, щоб було смішно, та їх вміння придумати смішну історію.

Вихованість толерантних взаємостосунків (за Н. Скрипник) [71]

Компоненти вихованості толерантних взаємостосунків, критерії з показниками:

пізнавально-когнітивний:

знання з показниками: знання про етичні норми терпимості, доброзичливої взаємодії між людьми для мирного співіснування, про різні емоції, почуття та поведінку людей;

розуміння з показниками: усвідомлення власної своєрідності та інших людей, важливості турботливого та чуйного ставлення до навколишніх;

емоційно-ціннісний:

ціннісні орієнтації з показниками: уміння оцінювати і розрізняти власні емоційні стани та прояви, співвідносити їх із вимогами у колективі;

ставлення з показниками: здатність до емпатії, емоційного сприйняття та оцінювання почуттів, вчинків і позицій інших людей, сформоване рівноправне, поступливе ставлення до навколишніх;

мотиваційно-поведінковий:

мотиви з показниками: мотивація щодо дотримання норм терпимих взаємостосунків, виявлення чуйності та безкорисливої турботи;

вміння з показниками: стримувати негативні емоції, терпеливо відстоювати свої позиції (асертивність), дієво відлукватися на неприємності та невдачі інших;

навички з показниками: сформованість навичок компромісної та конструктивної взаємодії з іншими у різних видах діяльності.

Рівні вихованості толерантних взаємостосунків:

оптимальний (конструктивна модель взаємодії) – ґрунтовні знання щодо моральних норм і правил взаємостосунків з навколишніми, способів їх прояву, розуміння того, що всі люди різні, усвідомлення сутності терпимих та доброзичливих взаємостосунків. Здатність до емпатії, вміння розрізняти емоційні стани самих себе та однолітків, сприймати та адекватно на них реагувати, виявляти емоційно та дієво позитивне ставлення до іншої людини, її емоційні переживання. Сформована мотивація на прояв доброзичливості, турботи і чуйності, вміння стримувати негативні емоції, конструктивно взаємодіяти з однолітками, домовлятися, узгоджувати свої дії з іншими;

деструктивний (деструктивна модель взаємодії) – виявляється у наявності *фрагментарних* знань щодо моральних норм і правил доброзичливих взаємостосунків, відсутності розуміння того, що всі люди різні, недостатньому усвідомленні сутності терпимої поведінки, турботливого й чуйного ставлення до оточуючих. Дітям притаманні егоїстична самооцінка, невміння ідентифікувати емоційні стани самих себе та однолітків; байдуже ставлення до інших, їх емоційних переживань, відсутність мотивації до вияву турботи і чуйності. Позитивне ставлення до ровесників демонструють лише до референтної групи, проте воно є короткочасним, нестійким. У них не сформовані вміння стримувати негативні емоції, а взаємодія з однолітками носить деструктивний характер, часто конфлікт завершується агресивними діями;

ситуативний (суперечливо-ситуативна модель взаємодії) – представникам цієї групи характерне часткове розуміння основних понять про загальнолюдські морально-етичні цінності, правила взаємостосунків з оточуючими. У них сформоване розуміння своїх і чужих емоцій, але емоційний відгук на почуття оточуючих, емпатія і позитивне ставлення до ровесників виявляються вибірково, згідно власних інтересів. Вони мотивовані на зовнішній прояв доброзичливості, турботи і чуйності, реагування на емоційні стани та поведінку однолітків, але визначається це більше вказівками дорослого, його контролем або вигодою для самої дитини. Їхні емоційні переживання та вчинки часто набувають прагматичний характер. Часто вони не хочуть конструктивно взаємодіяти з іншими, подекуди конфліктують з ними, проявляють категоричність у відстоюванні своїх позицій.

Діагностичні методики:

І. Діагностичні методики за критеріями та показниками пізнавально-когнітивного компоненту.

Показник: розуміння власної своєрідності та інших людей, їх емоцій, почуттів, учинків.

Завдання 1. «Давайте познайомимось»

Мета: виявлення здатності дітей до самопізнання та позитивного сприйняття себе.

Процедура обстеження складається з двох серій (малювання та бесіда): дітям пропонується на аркуші паперу намалювати свою сім'ю і все розповісти про себе. Для полегшення роботи вихователь спочатку малює сам і розповідає про себе. У розповіді акцентується увага на такі аспекти: стать, ім'я, прізвище, вік, позитивні і негативні якості, визначаються здібності, досягнення, чим подобається займатися, кого намалював поряд із собою.

Для виявлення внутрішніх переживань дитини, проєкції її глибинного ставлення до себе використовується метод проєктивного малюнку «Моя сім'я». Малюнки дітей оцінюються за такими критеріями: вибір кольору, розмір і місце дитини на малюнку, наявність всіх частин тіла та додаткових деталей (за основу взяті рекомендації та інтерпретації О. Смірнкової і В. Холмогорової). По завершенню роботи над малюнком проводиться друга серія дослідження: бесіда-знайомство з дітьми для того, щоб з'ясувати, що дитина знає про себе та навколишніх людей.

Інтерпретація оцінювання:

2 бали – позитивне ставлення до себе та усвідомлення власних якостей;

1 бал – часткове розуміння себе, своїх якостей і характеристик;

0 балів – несформоване позитивне ставлення до себе, відсутнє усвідомлення своїх якостей і характеристик.

Показник обізнаності про важливість турботливого та чуйного ставлення до тих, хто цього потребує.

Завдання 2. Продовж розповідь

Мета: виявити обізнаність дітей про важливість чуйності, турботи та милосердної поведінки людей.

Процедура обстеження: дорослий пропонує дитині закінчити розповіді так, як сам би вчинив: «Сергійко, Дениско та Миколка грали у перегонки на приз. Першим біг Миколка, другим – Сергійко, а останнім – Дениско, та раптом Миколка, який був першим перечебився, упав і розплакався. Сергій почав сміятися: «Ну що ти ревеш, навіть подряпини не має», а Денис зупинився і став жаліти Миколку». Як думаєш, чим закінчилися змагання, хто отримав приз? Як би вчинив ти? Як ти розумієш слова: співчувати, бути милосердним, турботливим? Якими із цих слів можна назвати поведінку Дениса? А Сергія?»

Інтерпретація оцінювання:

2 бали – знає морально-етичні норми гуманної поведінки, кінець розповіді носить характер співчуття; знає, як допомогти героям розповіді;

1 бал – обізнаний з морально-етичними нормами гуманної поведінки, але кінець розповіді носить прагматичний чи егоїстичний характер;

0 балів – не може пояснити гуманні поняття та придумати кінець розповіді, проявляє байдужість.

Показник виявлення знань про етичні норми терпимої, доброзичливої взаємодії між людьми для мирного співіснування.

Завдання 3. Бесіда

Мета: виявити, чи сформовані у дітей знання про своєрідність людей, про важливість доброзичливих, справедливих стосунків між ними для мирного співіснування.

Процедура обстеження. Дітям задали такі питання:

1. Чим відрізняються люди один від одного?
2. Як ти знаєш національності? Що ти про них знаєш?
3. Що означає бути доброзичливим, терпимим?
4. Для чого людині потрібно дотримуватися ввічливих, доброзичливих та поступливих стосунків з іншими людьми?

Інтерпретація оцінювання:

2 бали – відповідає самостійно;

1 бал – відповідає з допомогою дорослого;

0 балів – відповісти на питання не може.

II. Діагностичні методики за показниками емоційно-ціннісного компоненту та його критеріїв як емоційних проявів, чутливості та поглядів дитини на різні події, які відбуваються у взаємодії із оточуючими.

Показник: уміння оцінювати і розрізняти власні емоційні стани та прояви, співвідносити їх із вимогами у колективі.

Завдання 1. «Оціни свої емоції» (адаптована методика О. Лістік)

Мета: виявити уміння дитини оцінювати та розрізняти власні емоції і почуття.

Процедура обстеження. Спочатку дітям пропонується розглянути піктограми з різними емоціями (злість, радість, сердитість, страх, жалість, образа, хитрість, настоженість, спокій, мрійливість, сором, здивованість, засмученість, байдужість, печаль) і назвати їх. Потім згадати і назвати інші емоції, які знає дитина, але не зображені на піктограмах. Запропонувати дошкільнику обрати 3 найкращі та 3 найгірші, на його думку, емоції. Далі дітям дається завдання самостійно оцінити емоції, які зараз відчувають, і відібрати відповідні піктограми. На завершення опитуванням показують картинки із життєвими ситуаціями і пропонують до кожної із них назвати ті емоції, які дитина відчувала б, якби була на місці героїв. На картинках зображені такі сюжети:

- 1) група дітей не приймають у гру хлопчика;
- 2) дитина руйнує споруду із цеглин, яку буде інша;
- 3) дитина впала і розбила чашку;
- 4) дитина біля ліжка хворої мами;
- 5) діти святкують день народження.

Показник здатності до емпатії, емоційного реагування та оцінювання почуттів, вчинків і позицій інших людей.

Завдання 2. «Песик на двох»

Мета: вияв здатності до емпатії, адекватного реагування та оцінювання позиції, вчинків і почуттів інших.

Процедура обстеження. Дітям пропонується розповідь: Ваня і Коля доглядали пораненого песика. Коли він одужав, обидва хлопці захотіли взяти песика собі додому. Вони ніяк не могли домовитись, кому він дістанеться. Тоді один перехожий, який чув їхню суперечку, запропонував Вані взяти песика за передні лапки, а Колі – за задні і тягнути до себе: хто перетягне, того і буде песик. Хлопці взяли тваринку за лапки і... Як на твою думку, що було далі? Хто отримав песика? Як вчинили хлопці?

Інтерпретація результатів:

2 бали – емоційно сприйнятливий до чужих учинків і почуттів, активно реагує на ситуацію. Кінець розповіді носить характер співчуття, турботи та емоційного переживання; проявляє бажання допомогти героям розповіді;

1 бал – емоційно сприйнятливий до чужих вчинків і почуттів, але не знає, як реагувати на ситуацію;

0 балів – емоційно байдужий, не знає як реагувати на ситуацію або придумує жорстокий кінець розповіді.

Показник рівноправного та поступливого ставлення до навколишніх

Завдання 3. Моделювання ситуацій

Мета: з'ясувати, чи сформоване у дітей почуття рівноправного і поступливого ставлення до інших, чи виявляють емоційну реакцію на несправедливість.

Процедура обстеження: Вихователь пропонує згадати казку Г. Андерсена «Бридке каченя» і висловити свої міркування. Мешканці пташиного двору з цієї казки ображали каченя за те, що воно було не гарне. Вони називали його бридким і не схожим на інших, ніхто з них не хотів дружити. А як би вчинив ти?

III. Діагностичні методики за показниками мотиваційно-поведінкового компонента.

Показник уміння стримувати негативні емоції, терпеливо відстоювати свої позиції (асертивність)

Завдання 1. «Що робитимеш?»

Мета: виявлення сформованості у дитини терпимості взаємодії та асертивності.

Процедура обстеження. Дітям були дані ряд запитань:

1. Що ти відчуваєш, коли тебе несправедливо карають? Що робитимеш у цій ситуації?

2. Що ти робиш, коли тебе ображають діти?

3. Мама пообіцяла на вихідних сходити з тобою у цирк, а коли цей день настав, то вияснилось, що мамі потрібно виконати ряд справ (прибратися, випрати білизну і т.п.). Який у тебе буде настрій? Що робитимеш? Чому?

Інтерпретація результатів:

2 бали – відповіді демонструють уміння терпимо і конструктивно відстоювати свою позицію, стримувати негативні емоції;

1 бал – відповіді суперечливі, агресивне відстоювання своїх інтересів;

0 балів – не має зрозумілої і логічної відповіді.

Показник здатності дієво відгукуватися на неприємності і невдачі інших, проявляти великодушність та безкорисливу турботу

Завдання 2. Моделювання ситуації.

Мета: діагностика здатності дієво відгукуватися на неприємності та невдачі інших, виявляти готовність прийти на допомогу.

Процедура обстеження: Вихователь пропонує дітям допомогти казковим героям вирішити ситуацію і пояснити своє рішення: У казці «Попелюшка» мачуха і її доньки не взяли Попелюшку на бал, бо вона була їхньою служницею: мила та прибирала та ще й була у старій брудній сукні. А як вчинив би ти на їх місці?

Дітям дається можливість обрати один із готових варіантів, або запропонувати свій:

1) не взяв би на бал, бо їй не було у чому піти (0 балів).

2) сказав би, що їй не вистачило запрошення (1 бал).

3) узяв би з собою та допоміг би зібратися на бал (2 бали).

Показник сформованих навичок компромісної та конструктивно взаємодії з навколишніми у різних видах діяльності

Завдання 3. «Казковий садок»

Мета: виявити уміння дітей конструктивно та поступливо взаємодіяти.

Процедура обстеження: У роботі беруть участь 5–6 вихованців. Їм роздаються чисті аркуші паперу та заготовлені елементи для зображення казкового саду (дерева, квіти, сонце, кущі, пташки тощо), але розподілені вони не порівну: у когось всі квіти, у іншого – лише пташки, а у деякого – по два однакових елемента тощо. Дітям пропонується викласти казковий сад, де було б весело, сонячно і красиво. Вихователь наголошує, що кращі роботи будуть відібрані на виставку. Педагог дітям може підказати: якщо комусь чого-небудь не вистачає, то можна ділитися і обмінюватися між собою.

Наприкінці роботи вихователь пропонує всім разом оцінити роботи і відібрати кращі.

Таким чином, виникає ситуація, коли дитина змушена переживати за свою роботу, але у той же час звертатися за допомогою, обмінюватися своїми деталями, навіть якщо вони потрібні їй самій. За роботою дітей спостерігають і фіксують всі вислови, дії, взаємостосунки, конфлікти і т.п.

Інтерпретація результатів:

2 бали – дитина виявляє вміння конструктивно і справедливо взаємодіє, доброзичливо реагує на успіхи інших;

1 бал – взаємодіє не конструктивно, проявляє егоїзм, звертається за допомогою до дорослого, неохоче обмінюється елементами, або лише з власною вигодою, на несправедливість не реагує;

0 балів – конфліктує, або виявляє байдужість, діє не конструктивно або використовує силу, оцінки дає несправедливі.

Складові сформованості уявлень про моральні норми з показниками:
когнітивна з показником: усвідомлення дітьми сутності норми моральної поведінки;

емоційна з показниками: особливості емоційних переживань з приводу моральних норм, емоційного ставлення до них;

поведінкова з показниками: прояв моральної поведінки у ситуації морального вибору, моральної спрямованості у взаємодії з однолітками.

Рівні сформованості уявлень про моральні норми:

високий (3 бали) – дитина називає моральну норму, володіє знаннями про особливості моральної норми, правильно оцінює моральні аспекти поведінки інших дітей і аргументує свою оцінку (деталізує, вербалізує їх сутність) (когнітивна складова); емоційні реакції в ситуації моральної колізії адекватні, яскраві, проявляються у міміці, активній жестикуляції та ін.; адекватно емоційно реагує на власні моральні дії та вчинки (емоційна складова); адекватні моральні дії та вчинки відповідно до їх сутності в оточенні дітей чи дорослих; дотримання моральних норм незалежно від наявності контролю з боку дорослих (поведінкова складова);

середній (2 бали) – у дитини наявні знання щодо моральних норм (їх деталізованість, дещо неповна вербалізація їх сутності), дитина називає моральну норму, правильно оцінює поведінку інших дітей та дорослих, але не аргументує свою оцінку (когнітивна складова); емоційні реакції адекватні, але виражені недостатньо; не завжди адекватно емоційно реагує у незнайомій ситуації моральної поведінки (емоційна складова); адекватні моральні дії та вчинки у знайомій моральній ситуації та неадекватні у незнайомій ситуації; інколи спостерігаються сумніви у дотриманні моральної норми у ситуації відсутності контролю з боку дорослих (поведінкова складова);

низький (1 бал) – наявні фрагментарні знання про характеристики моральних норм, часткова деталізованість, неповна і неадекватна вербалізація їх сутності; дошкільник оцінює поведінку інших дітей як моральну чи неморальну (правильну чи неправильну, добру чи погану), але оцінку не аргументує і не називає саму моральну норму (когнітивна складова); емоційні реакції неадекватні; неточне, інколи помилкове трактування власних моральних дій та вчинків інших людей та власних (емоційна складова); дошкільник переважно не дотримується моральних норм; сумнівається у доцільності виконання моральної норми, не виконує їх у ситуації відсутності контролю з боку дорослих (поведінкова складова);

нульовий (0 балів) – у дитини відсутні знання, не розуміє та не усвідомлює сутність моральних норм, не може оцінити власні вчинки і вчинки інших дітей та дорослих (когнітивна складова); емоційні реакції неадекватні або відсутні взагалі (емоційна складова); дитина не дотримується у своїй поведінці моральних норм; неправильне (або відсутнє) трактування власних моральних дій та вчинків відносно їх сутності (поведінкова складова).

Діагностичні методики:

I. Діагностичні методики, спрямовані на виявлення когнітивної та емоційної складових уявлень про моральні норми.

Методика «Сюжетні картинки»

Мета: вивчення емоційного ставлення до моральних норм.

Описання тесту. Дитині пропонують картинки із зображеннями позитивних та негативних вчинків однолітків. Дослідження проводиться індивідуально. В протоколі фіксуються емоційні реакції дитини, а також її пояснення. Дитина повинна дати моральну оцінку зображеним на картинці вчинкам, що дозволить виявити ставлення дитей до моральних норм. Особливу увагу приділяють оцінці адекватності емоційних реакцій дитини на моральні норми: позитивна емоційна реакція (посмішка, схвалення і т. ін.), на моральний вчинок і негативна емоційна реакція (засудження, незадоволення і т. ін.) – на неморальний.

Інструкція до тесту: «Розклади картинки так, щоб з одного боку лежали ті, на котрих намальовані гарні вчинки, а з другого – погані. Розкладай і пояснюй, куди ти покладеш кожну картинку і чому».

Тестовий матеріал: картинки, на котрих зображені 12 ситуацій, кожна з яких демонструє позитивну і негативну моральну норму.

Опрацювання результатів тесту:

0 балів – дитина неправильно розкладає картинки (в одній стопці опиняються картинки з зображенням як позитивних, так і негативних вчинків), емоційні реакції неадекватні або відсутні;

1 бал – дитина правильно розкладає картинки, але не може пояснити свої дії; емоційні реакції неадекватні;

2 бали – правильно розкладає картинки, дитина пояснює свої дії; емоційні реакції адекватні, але виражені слабо;

3 бали – дитина пояснює свій вибір (можливо, називає моральну норму); емоційні реакції адекватні, яскраві, проявляються в міміці, активній жестикуляції і т. ін.

Методика «Бесіда»

Мета: вивчення уявлень дітей про моральні якості.

Процедура проведення тесту: дослідження проводиться індивідуально. Дитині 3–7 років задають запитання, наприклад:

1. Кого можна назвати чемним (нечемним)? Чому?
2. Кого можна назвати чесним (брехуном)? Чому?
3. Кого можна назвати добрим (злим)? Чому?
4. Кого можна назвати справедливим (несправедливим)? Чому?
5. Кого можна назвати щедрим (жадним)? Чому?
6. Кого можна назвати сміливим (боягузом)? Чому?

Обробка результатів тесту: підраховують, які якості можуть пояснити діти різного віку. Аналізуючи ці пояснення, визначають, на що при цьому посилається дитина:

– на узагальнене уявлення про якості («Жадні... котрі жаліють: все для себе беруть і нічого не віддають бідним»);

– на конкретних людей як носіїв певної якості в конкретній ситуації («Сміливий Женя. Тому що він дуже добрий хлопчик, нікого не б'є, швидко бігає... Але я, звичайно, швидше... Ніхто його не дожене»);

– на літературних і казкових персонажів («Добрий Святий Миколай. Він завжди приходить, приносить подарунки»; «Доктор Айболить добрий. Він всіх звірів вилікував»);

– на самого себе («Мене можна назвати добрим. Я нікого не ображаю»);

– на сукупність життєвих ситуацій з власного досвіду («Жадний той, хто цукерків не дає. Сам все їсть»; «Жадний той, хто жаднюга. Наприклад, говорить: "Я тобі не дам шоколадки кусочок"»);

– на конкретну дію («Жадний той, хто не дає попиту»);

– на оцінку якості («Скромним можна назвати добру людину»; «Жадний... він поганий...»);

– на недиференційоване уявлення про якість («Справедливий, котрий робить все тільки справедливо»).

Аналізують помилки в уявленнях дітей про якості, наприклад:

– пояснення однієї якості через іншу («Справедливим можна назвати сміливого. Бувають хлопчики сміливі. Вони захищають дівчаток»);

– назви дій, не пов'язаних з даною якістю («Іванко сміливий. Завжди робить, що треба. У нього вдома "Лего", тому він завжди робить, що хоче. Тому він і сміливий»; «Добрий той, хто малює добре, зайців добре малює»; «Скромний, він все розбиває, все з рук летить»);

– неправильна моральна оцінка якості («Скромний – це поганий»).

Дані співвідносять з приблизним змістом уявлень про морально-вольові якості:

– 5–6 років. Розвиваються узагальнені уявлення про правдивість, справедливість, сміливість, скромність, ввічливість, працелюбність, доброзичливість, турботливість на конкретних прикладах («Правдивий – той, хто не бере чужих речей»).

– 6–7 років. Продовжують розвиватися узагальнені якості про доброту, чесність, справедливість, дружбу. Складається негативне ставлення до таких аморальних якостей, як хитрість, брехливість, жорстокість, себелюбство, боягузтво, лінь.

Методика «Що ми цінуємо у людях»

Мета: виявлення моральних орієнтацій дитини.

Опис тесту: дитині пропонують подумки вибрати двох своїх знайомих: один з них – хороша людина, на котру дитина хотіла б бути подібною, другий – погана. Після чого просять її назвати ті її якості, котрі їй подобаються і котрі не подобаються, і навести по три приклади вчинків на підтвердження цих якостей. Дослідження проводиться індивідуально. В протоколі фіксуються емоційні реакції дитини, а також її пояснення.

Дитина повинна дати моральну оцінку вчинкам, що дозволить виявити її ставлення до моральних норм. Особливу увагу приділяють оцінці адекватності емоційних реакцій дитини на моральні норми: позитивна емоційна реакція (посмішка, схвалення і т. ін.) на моральний вчинок та негативна емоційна реакція (засудження, обурення і т. ін.) – на неморальний.

Опрацювання та інтерпретація результатів тесту:

0 балів – дитина не має чітких моральних орієнтирів. Ставлення до моральних норм нестійке. Неправильно пояснює вчинки (вони не відповідають тим якостям, котрі вона називає), емоційні реакції неадекватні або відсутні.

1 бал – моральні орієнтири існують, але відповідати їм дитина не прагне або вважає це недосяжною мрією. Адекватно оцінює вчинки, однак ставлення до моральних норм нестійке, пасивне. Емоційні реакції неадекватні.

2 бали – моральні орієнтири існують, оцінки вчинків і емоційні реакції адекватні, але ставлення до моральних норм ще недостатньо стійке.

3 бали – дитина пояснює свій вибір моральними установками; емоційні реакції адекватні, ставлення до моральних норм активне й стійке.

Методика «Закінчи історію»

Мета: вивчення усвідомлення дітьми моральних норм.

Інструкція до тесту: «Я буду тобі розказувати історії, а ти їх закінчуй». Дослідження проводять індивідуально.

Тестовий матеріал:

Історія 1. Діти будували місто. Оля стояла і дивилась, як граються інші. До дітей підійшла вихователька і сказала: «Ми зараз будемо вечеряти. Пора складати кубики в коробки. Попросіть Олю допомогти вам». Тоді Оля відповіла...

Що відповіла Оля? Чому? Як вона вчинила? Чому?

Історія 2. Катрусі на день народження мама подарувала гарну ляльку. Катя почала нею бавитись. Тут підійшла до неї її молодша сестра Віра і сказала: «Я теж хочу побавитись цією лялькою». Тоді Катя відповіла...

Що відповіла Катя? Чому? Як Катя вчинила? Чому?

Історія 3. Люба і Сашко малювали. Люба малювала червоним олівцем, а Сашко зеленим. Раптом Любин олівець зламався. «Сашко, – сказала Люба, – можна мені домалювати картинку твоїм олівцем?» Сашко відповів...

Що відповів Сашко? Чому? Як вчинив Сашко? Чому?

Історія 4. Петрик і Володя гралися разом і зламали дорогу гарну іграшку. Прийшов тато і спитав: «Хто зламав іграшку?» Тоді Петрик відповів...

Що відповів Петрик? Чому? Як вчинив Петрик? Чому?

Всі відповіді дитини, по можливості дослівно, фіксуються в протоколі.

Опрацювання результатів тесту (запропоноване Р. Калініною):

0 балів – дошкільник не може оцінити вчинки дітей;

1 бал – дитина оцінює поведінку дітей як позитивну чи негативну (правильну чи неправильну, добру чи погану), але оцінку не мотивує і моральну норму не формулює;

2 бали – дитина називає моральну норму, правильно оцінює поведінку дітей, але не мотивує свою оцінку;

3 бали – дитина називає моральну норму, правильно оцінює поведінку дітей і мотивує свою оцінку.

II. Діагностичні методики, спрямовані на виявлення поведінкової складової уявлень про моральні норми.

Спостереження за діяльністю та бесіди

(за К. Платоновим)

Розділення понять зовнішньої та внутрішньої сформованості (вихованості) моральних норм, які не завжди співпадають:

Зовнішня моральна вихованість може мати три наступні форми:

1) може співпадати з внутрішньою;

2) може виступати етапом ще недорозвиненої, але з тенденцією досягти рівня сформованості внутрішньої моральної норми;

3) може виступати маскою, за якою ховаються аморальні, але скриті установки особистості. Розбіжність між зовнішньою та внутрішньою вихованістю моральної норми є показником подвійної (лицемірної, аморальної) поведінки, яка одночасно проявляється у брехні у справах, словах та вчинках.

Внутрішня вихованість моральних норм передбачає сформованість високого рівня когнітивної та емоційної доміант моральних норм.

ДИТИНА У ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ

Вихованість емоційно-ціннісного ставлення до природи (за В. Маршицькою) [55]

Критерії вихованості емоційно-ціннісного ставлення до природи:

- особливості сприйняття природи;
- характер емоційної реакції на красу природи;
- характер мотивів ставлення до природи та її охорони;
- характер оцінки власного ставлення й ставлення інших до природних об'єктів.

Типи вихованості емоційно-ціннісного ставлення до природи:

позитивно-активне емоційно-ціннісне ставлення – у дітей сформований стійкий пізнавальний інтерес до явищ природи, мають уявлення про основні об'єкти живої природи, їх властивості та стани, значення її для живих істот, людей; вміють оцінювати стан навколишнього середовища та намагаються його покращити; отримують задоволення від спілкування з природою, відгукуються на прояви прекрасного в природі, прагнуть виразити свої емоції від спілкування з природою у творчій діяльності;

позитивно-пасивне емоційно-ціннісне ставлення – діти отримують задоволення від спілкування з природою, чутливі до краси природи, відгукуються на прояви прекрасного в природі; знання дітей недостатньо повні і усвідомлені, застосовуються лише за допомогою дорослого; інтерес до природи поверховий; не завжди правильно можуть оцінити своє і чуже ставлення до природи, її практичне значення; дотримуються правил поведінки у природі, але має місце розходження реальної і вербальної поведінки; несистематично виявляють турботу про живі об'єкти, але на пропозицію дорослих виконують роботу старанно і сумлінно;

нейтральне емоційно-ціннісне ставлення – знання дітей цієї групи недостатньо повні і усвідомлені; пізнавальний інтерес до природи ситуативний і нестійкий; краса природи не викликає у них позитивних емоцій, діти не мають бажання зображувати об'єкти природи; дотримуються правил і норм поведінки в природі; вміють доглядати за живими об'єктами, але роблять це лише за пропозицією дорослого; вміють оцінювати дії і вчинки інших;

негативне емоційно-ціннісне ставлення – цю групу складають діти, які мають поверхові екологічні знання, не вміють застосовувати їх на практиці; байдужі до краси природи, не розуміють естетичної і практичної цінності природи; не можуть оцінити своє та ставлення інших до об'єктів природи; дотримуються правил поведінки у природному середовищі лише за умови контролю з боку дорослого; не виявляють дієвої допомоги природним об'єктам.

Діагностичні методики:

I. Діагностичні методики, спрямовані на з'ясування емоційних проявів у взаємодії з природою.

Завдання №1 «Уявна ситуація»

Мета: виявити прояв емоційних переживань у ставленні до живих об'єктів природи, які потрапили в біду, особисте занепокоєння за їх долю.

Дітям пропонується ситуація:

Уяви собі таке: холодного зимового вечора, коли мете сніг, ти йдеш додому і бачиш біля свого будинку маленьке щеня, яке тремтить від холоду й жалібно сквачить.

Як би ти діяв у такій ситуації?

Завдання №2 «Квітник і пустир»

Мета: виявити здатність дітей відгукуватися на прояви прекрасного в природі, вміння дітей відчувати природу та бачити її екологічні проблеми.

Дітей привели на прогулянку до парку, де є квітник, ігровий та спортивний майданчики, а неподалік – пустир з витоптаною травою. Вихователь пропонує дітям відповісти на запитання:

– Що ви тут помітили?

– Що сподобалося в парку найбільше? Чому?

– Що не подобається? Чому?

– Де б ви хотіли гратися? Чому?

Враховується здатність дітей відчувати занепокоєння, тривогу, захоплення.

II. Діагностичні методики, спрямовані на з'ясування інтелектуальних проявів у взаємодії з природою.

Завдання №1 «Обери вулицю»

Мета: виявити знання дітей про взаємозв'язки людини з природою.

Вихователь пропонує дитині розглянути малюнки та обрати шлях, яким би вона хотіла ходити до дитячого садка:

- 1) вулицею, де розташований завод;
  - 2) вулицею, де рухається багато транспорту і на якій немає жодного дерева;
  - 3) вулицею, вздовж якої густо насажені дерева.
- Свій вибір дитина повинна пояснити.

Завдання № 2 «Букет»

Мета: з'ясувати уявлення дітей про раціональне використання квітучих рослин.

Вихователь пропонує дитині розглянути зображення квітника, квітучої галяви-ни, квітучого дерева і відповісти на запитання:

– Де б ти зірвав квіти для букета? Чому?

Завдання виконується індивідуально в ході бесіди за картинками.

III. Діагностичні методики, які передбачають вивчення ціннісних проявів у взаємодії з природою.

Завдання №1 «Стежка»

Мета: виявити розуміння дітьми наслідків дій людини в природі.

Вихователь пропонує дитині подумати і визначити, якою стежкою вона пройде, і пояснити свій вибір. Пропонується три стежки:

- 1) якщо підеш цією стежкою, то можеш *потоптати* квіти, що ростуть поруч;
- 2) якщо обереш цю стежку, то можеш наступити на мурашник;
- 3) якщо підеш цією стежкою, то побачиш, що посередині стежки горить багаття.

Завдання № 2 «Малюємо природу»

Мета: з'ясувати рівень уявлень дітей про значення рослин в житті людини, наслідки їх відсутності та ставлення до ситуації, що виникла.

Дитині пропонують намалювати за вибором: землю без рослин, тварин, людей або те, що вона бачать у повсякденному житті.

Потім вихователь проводить бесіду, порівнюючи два зображення: земля на тлі блакитного неба, без рослин і тварин та краєвид із зображенням квітів, звірів, комах, птахів.

Дитина повинна відповісти на запитання:

- Що зображено на малюнку?
- Хотів би ти жити там, де немає тварин, рослин?
- Що відбувається, якщо не посадити рослини?

IV. Діагностичні методики, спрямовані на з'ясування діяльнісних проявів у взаємодії з природою.

Завдання № 1 «Вчинок хлопчика»

Мета: з'ясувати рівень вербальної готовності бережливого ставлення до природних об'єктів.

Вихователь пропонує дітям розглянути картину: в парку на лаві сидить батько, а до нього назустріч через клумбу йде маленький хлопчик з іграшковим автомобілем.

Діти повинні відповісти на запитання:

- Добре чи погано вчинив хлопчик?
- Як би ти вчинив на його місці? Чому?

Завдання № 2 «Хто швидше?»

Мета: з'ясувати здатність дітей дотримуватись природоохоронних норм у реальній ситуації.

Вихователь проводить з дітьми гру з м'ячем «Хто швидше?». Для передачі м'яча іншій дитині необхідно бігти через клумбу або обійти її. Від швидкості передачі останньому учаснику гри залежить перемога команди.

При цьому вихователь залишається тільки спостерігачем.

Якщо гра закінчується, її знову повторюють, поки всі діти не виконають завдання. Після гри проводиться індивідуальна бесіда з метою виявлення мотиву поведінки у процесі гри.

Визначення типу емоційно-ціннісного ставлення відповідно до кожного завдання за відкоректованою формулою Г. Вітцлака:

$$K = \frac{R \times 100\%}{N},$$

де, K(%) коефіцієнт – відсоткове співвідношення балів показників;

R – кількість реальних балів за виконання завдання (є змінною величиною);

N – постійна величина, що ставить максимальну кількість балів за виконане завдання.

Середній коефіцієнт виконання всіх завдань, який отримується способом поділу суми коефіцієнтів кожного виконаного завдання на їх кількість, засвідчує про тип емоційно-ціннісного ставлення дошкільників до природи:

80–100 % – позитивно-активне;

50–80 % – позитивно-пасивне;

30–50 % – нейтральне;

нижче 30 % – негативне.

Фіксуючи ознаки емоційного ставлення дітей до об'єктів і явищ природи, що виявлялися в інтонації голосу, пошмишці, пестливих словах, захопленні, радості, а також силу, тривалість і стійкість емоційних реакцій, значна увага приділяється обґрунтуванню дітьми свого ставлення до об'єкта чи явища природи. Враховується також наявність індивідуального стилю виконання завдання, звернення дітей до досвіду взаємодії з природою, передбачення своїх вчинків і ставлення до об'єкта в тій чи іншій ситуації.

Екологічна вихованість (за Т. Науменко) [61]

Критерії екологічної вихованості з показниками:

якість екологічних уявлень (обсяг, системність, реалістичність, усвідомленість) з показниками: реалістичність уявлень – відповідність реальній дійсності, уявлення охоплюють дійсні явища й ознаки природного світу; усвідомленість уявлень – уміння визначити їх за допомогою мовлення, здатність аргументувати свій вибір; системність уявлень – взаємозв'язок окремих уявлень, розуміння екологічних залежностей, уміння відображати прості зв'язки й залежності між окремими явищами чи об'єктами; обсяг уявлень – у відповідності до програмових вимог.

тип ставлення до природи (емоції та мотиви) з показниками: емоційні реакції на об'єкти та явища природи – вияв почуттів за допомогою міміки, голосу, жестів, слова; мотиви діяльності дітей в природі – спонукання, що викликають активність дитини та визначають її спрямованість, які дитина пояснює за допомогою мови;

характер діяльності та поведінки дитини у природі з показниками: уміння і навички догляду за об'єктами природи, вчинки.

Рівні екологічної вихованості:

високий – характеризується достатнім обсягом уявлень дітей про об'єкти та явища природи (в межах програми навчання та виховання дітей в дошкільному закладі та вище), відповідністю уявлень реальній дійсності, розумінням екологічних зв'язків та залежностей між об'єктами природи, об'єктами природи та умовами існування, між природою та людиною, здатністю обґрунтувати їх за допомогою мовлення; тип ставлення до природи – позитивне емоційно-ціннісне; у дітей сформовані уміння та навички догляду за об'єктами природи, які вони самостійно застосовують;

середній – характеризується обсягом уявлень дітей в межах програми, частковою відповідністю уявлень реальній дійсності, здатністю диференціювати живі й неживі істоти, частково визначати окремі потреби живих організмів, називати деякі умови, необхідні для їхнього життя, відсутністю розуміння цілісності природи, залежності життя і здоров'я людини від чинників природного середовища, утрудненнями з аргументацією суджень; тип ставлення до природи – змішаний; у дітей в основному сформовані уміння та навички догляду за об'єктами природи, які застосовуються епізодично;

низький – характеризується недостатнім обсягом уявлень дітей про об'єкти та явища природи, частковою відповідністю уявлень реальній дійсності, недостатнім усвідомленням залежності живого організму від чинників середовища, нерозумінням екологічних зв'язків, цілісності природи, відсутністю аргументації суджень; тип ставлення до природи – споживацький чи змішаний; уміння та навички догляду за об'єктами природи в основному не сформовані, не застосовуються.

Діагностичні методики:

І. Діагностичні методики за критерієм: якість екологічних уявлень.

Перший блок:

Мета: визначити рівень сформованості уявлень про живий організм і його потреби;

Завдання № 1.

Процедура виконання. З 20 запропонованих картинок із зображенням знайомих дітям предметів, живих організмів, транспорту тощо обрати: живі організми, об'єкти неживої природи і предмети рукотворного світу, пояснити свій вибір;

Завдання № 2 «Допоможи квітці»

Процедура виконання. Вибрати або намалювати об'єкти неживої природи (сонце, вода, земля та ін.), необхідні для повноцінного існування будь-якого об'єкту живої природи (квітка, тварина), прокоментувати вибір.

Другий блок:

Мета: визначити рівень знань дітей про зв'язки живих організмів між собою.

Завдання «Хто кому потрібен».

Процедура виконання.

1. На основі ілюстрації (зображення сосон на гірському схилі, чагарнику, дерева тощо) визначити, чи пов'язані між собою дві рослини.
2. Визначити, в чому полягає зв'язок між двома тваринами.
3. Визначити можливі зв'язки між рослинами та тваринами.

Третій блок:

Мета: визначити рівень уявлень про єдність, цілісність природи.

Завдання № 1.

Процедура виконання. Моделювання на фланелеграфі екосистеми лісу.

Завдання № 2.

Процедура виконання. визначити ланцюжок зв'язків у природі і можливі наслідки порушення цілісності природи – випадання однієї з ланок ланцюжка (із фланелеграфа знімається зображення одного з компонентів лісу).

Четвертий блок:

Мета: визначити взаємозв'язок між людиною і природою.

Завдання.

Процедура виконання. У межах уявної ситуації, у якій на Землю прилетів мешканець іншої планети, де не ростуть дерева, квіти, немає сонця, води, не живуть тварини і птахи, розповісти:

- 1) навіщо людині потрібна природа;
- 2) як людина може впливати на природу.

Оцінювання відповідей:

Характер виконання	Кількість дітей, %								Усього в середньому	
	Блок 1		Блок 2			Блок 3		Блок 4		
	1	2	1	2	3	1	2	1		2
Виконали завдання повною мірою										
Виконали завдання частково										
Не виконали завдання										
Аргументація повна, відповідає дійсності										
Аргументація частково відповідає дійсності										
Аргументація не відповідає дійсності або відсутня										

Враховуючи всі показники цього критерію за якістю уявлень поділ дітей на три групи:

- діти, екологічні уявлення яких **сформовані**;
- діти, що мали **фрагментарні** екологічні уявлення;
- діти, екологічні уявлення яких **не сформовані**.

II. Діагностичні методики за критерієм: тип ставлення до природи.

Спостереження за діяльністю дітей в іграх

Мета: констатувати наявність прояву різних емоцій стосовно об'єктів природи у процесі сюжетно-рольових ігор

Ігри: «Сім'я», «Лікарня», «Зоопарк», «Магазин».

У залежності від переважання позитивних, негативних чи змішаних емоцій в взаємодії з природними об'єктами та провідного вчинкового мотиву, діти були розподілені на три групи в залежності від того, який тип ставлення вони виявляли: позитивне, не емоційно-ціннісне, змішане, споживацьке.

III. Діагностичні методики за критерієм: характер діяльності та поведінки дітей в природі.

Створення педагогічних ситуацій

Мета: виявити наявність умінь та навичок догляду за об'єктами природи та вміння застосовувати їх в діяльності.

Ситуація № 1. Добираючи іграшки для ігор «Зоопарк» на майданчику й обговорюючи з дітьми можливі ролі (білетер, черговий, екскурсивод, службовець, відвідувачі тощо), приготувати необхідні атрибути – «квитки» для відвідувачів, зроблені паперу, та «їжу» для тварин. На прогулянці після того, як ролі були розподілені, виявлялося, що вихователь «забув» квитки і корм у групі. Перед дітьми виникла дилема: як грати? Повертатися у групу за атрибутами чи використовувати замісники? Якщо замісники, то які? Подібна ситуація з інтервалами в часі від 5 до 15 днів програвється тричі в іграх «Зоопарк», «Сім'я», «Магазин».

Ситуація № 2. Занести у групу нову рослину з метою простежити реакцію дітей: чи помітять вони її, на що будуть звертати увагу, що їх буде цікавити, чи виникне бажання доглядати, виявляти турботу.

Ситуація № 3. У групу заноситься черепаха, а дітям надається інформація про те, що черепаху просять протягом декількох днів потримати та доглянути в групі.

Ситуація № 4. До групи заноситься рослина, що за зовнішніми ознаками являється потребувала догляду (зів'яле листя, поникле стебло, маленький горщик, перезволожений ґрунт). Вихователь звертає увагу на рослину та її стан, але не виявляє ніяких дій щодо його поліпшення. При цьому спостерігаються наступні бажання дітей:

– з'ясувати причини негативного стану рослини;

– дослідити стан ґрунту;

– забрати додому «для лікування»;

– пересадити в більший горщик;

– зробити опори для стебла та листя;

– поміняти ґрунт;

– полити;

– допомогти;

– позбавитися рослини, як такої, що не прикрашає групову кімнату.

Спостереження за діяльністю дітей в ході педагогічних ситуацій дозволяють умовно поділити дітей на три групи:

- сформовані уміння та навички догляду за об'єктами природи, самостійно застосовуються, переважає **екологічно доцільна поведінка** в природі;
- в основному сформовані уміння та навички догляду за об'єктами природи, які застосовуються епізодично, **ситуативна поведінка**;
- уміння та навички догляду за об'єктами природи в основному не сформовані, не застосовуються, **прагматична поведінка** в природі.

**Якісна характеристика рівнів екологічної вихованості дітей
(на основі визначених критеріїв)**

Рівень екологічної вихованості	Критерії		
	Якість екологічних уявлень	Тип ставлення до природи	Характер діяльності та поведінки в природі
високий	сформовані	позитивне емоційно-ціннісне	сформовані уміння та навички догляду за об'єктами природи, самостійно застосовуються, екологічно доцільна поведінка
середній	фрагментарні	змішане	основному сформовані уміння та навички догляду за об'єктами природи, які застосовуються епізодично ситуативна поведінка
низький	не сформовані	споживацьке	уміння та навички догляду за об'єктами природи в основному не сформовані, не застосовуються; екологічно недоцільна поведінка

ДИТИНА У СВІТІ КУЛЬТУРИ

Сформованість духовних цінностей (за Н. Бондаренко) [13]

Критерії сформованості духовних цінностей з показниками:

інтелектуальний (понятійний) з показником: уявлення про зміст духовних цінностей передбачає наявність уявлень дітей про історію та сучасність рідного краю та його видатних людей, які служили збагаченню та примноженню культури, мистецтва; традиції своєї родини, рідного краю, регіону в минулому та сьогодні; інтерес до вивчення та збереження культурно-історичної спадщини, до свого роду, рідної землі, мови, родинних реліквій;

поведінковий (морально-ціннісний) з показником: прояв дітьми морально-гуманної поведінки не тільки за спонуканням дорослого (вихователів, педагогів), а й за власною ініціативою передбачає вміння дитини діяти за законами Добра, Краси, Любові, тобто не тільки розпізнавати настрій, стан душі іншої людини, але й діяти, будувати стосунки з іншими людьми на підставі справедливості, милосердя, толерантності, вміння надавати допомогу за власною ініціативою;

емоційно-естетичний з показником: емоційно-образна чутливість у сприйнятті цінностей культурно-історичної спадщини дозволяє оцінити, як дитина реагує на різні види мистецтва, чи вміє давати адекватну оцінку зображеному, передавати свої враження, реагувати на колір, форму, висловлювати свій настрій, своє ставлення до зображуваного в творах мистецтва. Вміння відрізнити красу не тільки в мистецтві, а й

у всіх сферах життєдіяльності; гуманістична спрямованість емоцій дитини, направленість їх на інших (дорослих, однолітків); вміння співпереживати, керувати своїми власними почуттями.

Рівні сформованості духовних цінностей з показниками:

високий – дитина вміє давати адекватну оцінку зображеному, передавати свої враження, висловлювати свій настрій, своє ставлення до зображеного в творах мистецтва. Емоції дитини спрямовані на інших. Діти мають широкий кругозір, краєзнавчо-мистецькі знання про свій регіон, висловлюють жвавий інтерес до художньо-естетичної діяльності. Усвідомлюють свою причетність до свого роду, рідної землі. Вміють розпізнавати настрій, стан іншої людини. Поступливі, ввічливі, охоче діляться ласощами, іграшками. Керують своїми власними почуттями, адекватно оцінюють поведінку свою та товаришів;

середній – дитина вибірково реагує на різні види мистецтва, її оцінка шаблонна як до власних переживань, так й до зображуваного в творі. Знання дітей епізодичні в галузі мистецтва та краєзнавства; гуманістична направленість емоцій дитини спрямована на тих, з ким дитина товаришує, хто їй приємний, тому вона надає допомогу, співпереживає; не завжди може адекватно оцінити власну поведінку і поведінку своїх товаришів;

низький – емоційна сфера дитини розвинена частково, не вміє передавати свої особистісні враження, висловлювати свій настрій, давати адекватну оцінку зображеному. Відсутність краєзнавчо-мистецьких знань свого регіону, невміння розпізнавати стан, настрої іншої людини, співпереживати, надавати допомогу, керувати своїми власними почуттями. У дитини відсутнє усвідомлення спадкоємності духовних цінностей, причетності до свого роду. Дії дитини орієнтовані на себе, дитина не може оцінити власну поведінку й поведінку своїх товаришів, байдужа до інших людей;

Діагностичні методики:

I. Діагностичні методики, які передбачають визначення рівня знань, розуміння дітьми змісту понять, що позначають основні духовні цінності.

Індивідуальна та групова бесіди

Мета: визначити зміст знань, рівень розуміння дітьми змісту понять, що позначають основні духовні цінності.

Завдання: дітям пропонується пояснити такі поняття, як: «добрий», «гарний», «красивий», «шанобливий», «милосердний», «людяний», «привітний»: як вони розуміють зміст цих слів, чи здатні використати ці слова в реченні, в розповіді тощо.

II. Діагностичні методики, які передбачають визначення рівня знань про зміст духовних цінностей у спілкуванні з дітьми та дорослими.

Спостереження за діяльністю дітей

Мета: з'ясувати, чи використовують діти знання про «добро», «красу», «привітність», «людяність», «милосердя», «шанобливість» під час спілкування з дітьми та дорослими.

Спостереження за діяльністю дітей здійснюється під час занять, ігор, на прогулянці, у взаєминах з батьками вранці та ввечері в дитячому садку.

Рівні уявлень про зміст понять, що позначають основні духовні цінності, та використання цих знань у повсякденній поведінці:

високий – дитина в своїх діях орієнтована на інших. Розуміє емоційний стан іншої дитини, вміє співчувати, співпереживати, надавати допомогу навіть тоді, коли йде всупереч власним цілям. Тобто поведінка дитини адекватна конкретній життєвій ситуації. Емпатійні прояви не пов'язані з відношенням до однолітків на підставі симпатії чи антипатії, а є завжди, коли цього потребує ситуація;

середній – дитина знає норми поведінки, розуміє емоційний стан іншої дитини, іноді проявляє співчуття, але ці прояви частіше стосуються тих дітей, з якими вона товаришує або хто її пригощає, дає іграшки. Але в інших життєвих ситуаціях дитина використовує дії на користь собі;

низький – орієнтація дитини на себе. Дитина може розуміти емоційний стан іншої людини, але дії її ситуативні, залежні від обставин. Вона може відчувати образи, недовіру до однолітків або боїться, що над нею будуть насміхатися, ставитися зневажливо. Усі її дії направлені на власні бажання, власний настрій (зміст рівнів визначається з використанням результатів досліджень Т. Репіної, А. Кушнарєнко та Т. Бондарєвої).

III. Діагностичні методики, які передбачають вивчення сприйняття та розуміння дітьми творів різних жанрів живопису.

Бесіда за картинами

Мета: вивчення сприйняття та розуміння дітьми старшого дошкільного віку творів різних жанрів живопису.

Завдання. Дітям пропонуються для розгляду дві картини: «Осінь» В.Гріпаса та «Бузок» П.Кончаловського. Звертається увага на: як діти сприймають твори різного жанру (натюрморт та пейзаж), розуміють їх змістовно-емоційну сутність, настрої, який передає художник, як впливає на дітей колір, тон і предмети зображення, які асоціації у них виникають у процесі сприйняття твору.

Програма бесіди

(створена на основі адаптованої розробки кабінету дошкільної освіти Донецького інституту післядипломної освіти) [.....]

1. Подивись уважно на ці картини, вибери та покажи, де тут пейзаж, а де натюрморт?

2. Далі одну картину ховають, а дітям індивідуально пропонують роздивитися картину та відповісти на запитання (спочатку за картиною В.Гріпаса «Осінь», потім П. Кончаловського «Бузок»).

Питання до картин:

– Що художник зобразив на картині?

– Яка пора року зображена? Як ти про це здогадався?

– Назви, які кольори красок були використані?

– Як ти вважаєш, чи подобався художнику цей краєвид (ці квіти)? Чому ти так вважаєш?

– Що ти відчуваєш, коли дивишся на цю картину?

– Як ти вважаєш, який настрій художник передав в цій картині (радість, смуток, туга, веселощі та ін.)? Чому ти так вважаєш?

3. Діти, сподобалась вам ця картина чи ні? Розкажіть, чому.

Рівні сприйняття й розуміння дітьми творів живопису:

високий – діти уважно роздивляються картину, охоче відповідають на запитання, чому сподобалась їм ця картина, мотивуючи свій вибір, використовують знання жанру картини, намагаються передати зміст картини через особистісні асоціації, висловлюють свої емоції відносно сприйняття твору (жвава міміка, мова образна, охоче йдуть на контакт, висловлюють бажання поділитися своїми враженнями);

середній – діти можуть пояснити, чому їм сподобався цей твір, намагаються розповісти, які асоціації та настрої у них викликає картина, але мова їх скупа, вони підбирають слова, неохоче йдуть на контакт з вихователем, недостатньо володіють виразною мімікою (мова, міміка, емоційно незабарвлені);

низький – діти, які роблять власний вибір картини, говорять, що їм сподобалося, але не пояснюють, чому, або обмежуються загальними визначеннями: «гарна», «радісна», «яскрава», «подобається та й все» та інше.

IV. Діагностичні методики, які передбачають з'ясування рівня сформованості знань дітей про рідний край, його історію, визначні місця, твори митців краю, здатності дітей старшого дошкільного віку до розуміння й переживання естетичної сутності цих творів.

Бесіда з дітьми

Мета: з'ясувати рівень сформованості знань дітей старшого дошкільного віку про рідний край, його історію, визначні місця, митців краю.

Програма бесіди

(мова йде про місто Святогірськ):

1. Назви, будь ласка, місто, область, державу, в якій ти живеш.
2. Які у твоєму місті цікаві та визначні місця?
3. Як називали наше місто в давнину? З чим пов'язана ця назва?
4. Назви, яких ти знаєш поетів, письменників, художників, композиторів, що колись жили та працювали в нашому місті, або живуть та працюють сьогодні?
5. Чим славетний наш край сьогодні?
6. Чому наше місто звать «місто кераміків», «місто-курорт»?
7. Якби ти був чарівником, що б ти вдіяв, щоб наше місто було ще кращим?

Рівні знань дітей старшого дошкільного віку регіональної культурно-історичної спадщини

високий – дитина вміє давати адекватну оцінку зображеному, передавати свої враження, висловлювати свій настрій, своє ставлення до зображеного в творі мистецтва. Емоції дитини спрямовані на інших. Діти мають широкий кругозір, краєзнавчо-мистецькі знання про свій регіон, висловлюють жвавий інтерес до художньо-естетичної діяльності. Усвідомлюють свою причетність до свого роду, рідної землі;

середній – дитина вибірково реагує на різні види мистецтва, її оцінка шаблонна, як до власних переживань так й до зображуваного в творі. Знання дітей епізоди-

в галузі мистецтва та краєзнавства; гуманістична спрямованість емоцій дитини розповсюджується на тих, з ким дитина товаришує, хто їй приємний, тому вона надає допомогу, співпереживає;

низький – емоційна сфера дитини розвинена частково; дитина не вміє передавати свої особистісні враження, висловлювати свій настрій, давати адекватну оцінку зображеному. Відсутність краєзнавчо-мистецьких знань свого регіону, невміння розпізнавати стан, настрої іншої людини, співпереживати, надавати допомогу, керувати своїми власними почуттями. У дитини відсутнє усвідомлення спадкоємності духовних цінностей, причетності до свого роду.

Сформованість первинного економічного досвіду (за А. Сазоновою) [69]

Критерії сформованості первинного економічного досвіду з показниками:

ціннісно-мотиваційний з показниками: наявність інтересу до економічної сфери життя, домінування соціально-ціннісних мотивів у процесі власної життєдіяльності та взаємодії з іншими людьми;

когнітивно-мовленнєвий критерій з показниками: наявність елементарних уявлень з економічної сфери життя, адекватне розуміння основних елементарних економічних понять відповідно до віку дитини, наявність мінімальної економічної лексики в активному та пасивному мовленні дітей;

операційний з показниками: адекватність поведінки в життєвій ситуації, пов'язаній з економічними стосунками, готовність до варіативних дій у життєвих ситуаціях вибору;

психологічний з показниками: оволодіння розумовими операціями: аналіз, синтез, групування, розвиненість особистісних вольових якостей.

Рівні сформованості первинного економічного досвіду:

достатній – дитина з інтересом ставилася до економічної сфери життя, із захопленням брала активну участь у різноманітних імпровізованих соціально-економічних ситуаціях; під час спілкування з однолітками доцільно вживала слова економічної спрямованості; охоче брала участь в іграх економічної спрямованості, нерідко виступала ініціатором їх організації; уміло відстоювала власну точку зору, прислухаючись та враховуючи погляди інших дітей; у процесі виконання завдань вміло аналізувала, синтезувала та групувала різноманітні поняття економічної спрямованості; швидко реагувала в нестандартній ситуації, приймала адекватне рішення та майже завжди доводила розпочате діло до кінця; у ході гри поступалася власними бажаннями та інтересами заради виконання даної обіцянки чи задля досягнення спільної мети;

середній – наявність у дітей нестійкого інтересу до економічної сфери життєдіяльності людей, який без подальшого зацікавлення та мотивації швидко згасає. Дитина охоче брала участь у грі, але не прагнула до лідерства: виконувала роль лідера тільки тоді, коли вимушена була це робити. В ігровій діяльності дитина в основному діяла залежно від ситуації, але намагалася не відходити від стереотипів у поведінці. Розуміла значення більшості елементарних економічних понять відповідно до власного

віку, але не завжди їх використовувала в активному мовленні; проявляла достатньо розвинені для свого віку інтелектуальні здібності: залежно від складності понять виконувала їх аналіз, синтез та групування; намагалася дотримуватися даного слова, але могла змінити його під тиском лідера; втрачала інтерес до будь-якої діяльності, якщо не отримувала від цього задоволення або не бачила в кінцевому результаті власної вигоди; власні бажаннями та інтереси ставила вище за досягнення спільної мети;

низький – епізодичний інтерес до ефектних та цікавих сторін економічних процесів; індиферентне ставлення до нового знання, пов'язаного з економічною сферою життєдіяльності. Під час ігор економічної спрямованості дитина часто була осторонь, а коли гралася разом з усіма, намагалася не потрапляти в центр уваги; у будь-якій діяльності не виявляла ініціативи, завжди обирала найлегші завдання та найпростіші шляхи їх розв'язання; не виявляла цікавості до пошуку іншого варіанту дій. Дитина інколи демонструвала негативне ставлення до економічної сфери життєдіяльності, що виявлялося в небажанні збільшувати власний запас знань економічної спрямованості, брати участь у колективних іграх. Відповідно, незнання та нерозуміння більшості понять спричиняло виникнення негативного ставлення до всього, з чим пов'язана економічна сфера життєдіяльності.

Діагностичні методики:

І. Діагностичні методики, спрямовані на оцінку первинного економічного досвіду за когнітивно-мовленнєвим критерієм.

Методика 1.1. Визначення адекватного розуміння основних економічних понять Інтерв'ювання (вербальний тест)

Мета: виявити адекватне розуміння основних економічних понять на вербальному рівні відповідно до віку.

Матеріал: текст анкети, який складається з 10 запитань.

Процедура проведення. Опитування проводиться індивідуально. Якщо дитина з першого разу не зрозуміє питання, його слід прочитати ще раз. Якщо дитяча відповідь не зрозуміла, необхідно звернутися з проханням «Будь ласка, розкажи мені про це детальніше», «Давай поговоримо про те...».

Тест:

1. У кого з твоїх батьків зарплата більша? Чому саме?

2 бали – у матері (батька), тому що в неї (нього) більш складна та важка праця, яка вимагає більше сил та часу;

1 бал – у матері (батька), тому що їй (йому) більше платять грошей.

2. Навіщо потрібна реклама?

2 бали – вона необхідна для продажу товарів, несе в собі інформацію про товар, зацікавлює покупця;

1 бал – красива вивіска з назвою фірми або товару.

3. Навіщо люди заощаджують гроші?

2 бали – щоб вкласти гроші в бізнес, купити фірму тощо – подальше збільшення капіталу;

1 бал – щоб купити велику річ.

4. На що вказує фах людини?

2 бали – це рід трудової діяльності людей;

1 бал – це «кухар» («лікар» тощо).

5. Чому машина коштує більше ніж іграшка?

2 бали – для виготовлення машини необхідно багато матеріалу та робочої сили, а для виготовлення іграшки – значно менше;

1 бал – тому що за неї платять більше грошей, вона більша за розміром.

6. Навіщо потрібні будівлі під назвою банки?

2 бали – для зберігання та примноження грошей;

1 бал – для краси міста.

7. Що можна економити?

2 бали – воду, світ, газ, гроші;

1 бал – названо лише один об'єкт.

А ти що-небудь економиш? Що саме та яким чином?

8. Чому необхідно дбайливо ставитися до речей?

2 бали – вони коштують грошей, на їх виготовлення було затрачено працю людей;

1 бал – щоб річ прослужила довше.

А як ти ставишся до своїх речей?

9. Чим ринок відрізняється від магазину?

2 бали – різними цінами, найменуванням товарів;

1 бал – розміром, місцезнаходженням.

10. Навіщо всім дорослим необхідно працювати?

2 бали – щоб заробляти гроші для сім'ї;

1 бал – заради інтересу, зацікавленості.

Примітка: Жирним шрифтом позначено запитання для визначення наявності інтересу в дитей до економічної сфери життєдіяльності. Кожна позитивна відповідь оцінюється двома балами.

Методичний коментар. За кожну відповідь дитина отримує певний бал залежно від точності: 2 – повна, конкретна відповідь; 1 – правильна відповідь; 0 – нелогічна відповідь або відповідь відсутня. (Максимальна кількість отриманих балів – 20).

Достатній рівень визначається, якщо дитина набрала 13 балів і більше; середній рівень присвоюються дитині, яка отримала 10 – 12 балів; низький рівень – 9 балів і менше.

Групування малюнків (невербальний тест).

Мета: виявити розуміння дітьми основних економічних понять.

Матеріал: 25 малюнків – 5 узагальнюючих малюнків та по 4 малюнки до кожного з них.

Процедура проведення. Завдання виконується індивідуально. Дитині пропонується до трьох узагальнюючих понять дібрати по чотири відповідні малюнки, наприклад, хлібний завод: піч, колос, пекар, хліб.

Методичний коментар. За кожен правильно дібраний малюнок дитина отримує 1 бал. (Максимальна кількість отриманих балів – 12).

Достатній рівень визначається, якщо дитина отримує 10 балів і більше; середній рівень – 8–9 балів; низький рівень – 7 балів і менше.

Сума отриманих балів за два попередніх завдання оцінюється за шкалою: достатній рівень визначається, якщо дитина набрала 21 бал і більше; середній рівень – 17–20 балів; низький рівень – 16 балів і менше.

Методика 1.2. Визначення наявності уявлень з економічної сфери життя
Словниковий тест (вербальний субтест)

Мета: виявити на вербальному рівні наявність у дітей елементарних уявлень з економічної сфери життя.

Матеріал: 10 карток з малюнками та бланки із запитаннями.

Процедура виконання. На кожному аркуші зображено 4 малюнки. По-перше, екзаменатор пропонує дитині знайти малюнок, який збігається із зазначеним словом. По-друге, до кожного обраного малюнка ставиться кілька запитань.

Матеріал до словникового тесту:

1. Підприємець (16.) – Чим він займається? (16.) Де його можна зустріти? (16.)
2. Гроші (16.) – Навіщо потрібні гроші? (16.) Які ти знаєш гроші? (16.)
3. Скарбничка (16.) – Навіщо потрібна скарбничка? (16.) Які гроші кидають до скарбнички? (16.)
4. Цінник (16.) – Що він показує? (16.) До чого його прикріплюють? (16.)
5. Садівник (16.) – Чим займається садівник? (16.) Чому важлива його робота? (16.)
6. Господиня (16.) – Що робить господиня? (16.) Де можна зустріти господиню? (16.)
7. Маляр (16.) – Де можна зустріти маляра? (16.) Яку роботу виконує маляр? (16.)
8. Каса (16.) – Де можна побачити касу? (16.) Що отримують у касі? (16.)
9. Завод (16.) – Що випускають на заводі? (16.) Які заводи ти знаєш? (16.)
10. Робочий (16.) – Чи можна працювати вдома? (16.) Навіщо люди працюють? (16.)

Методичний коментар. За кожний правильно вказаний малюнок дитина отримує 1 бал і за кожну конкретну повну відповідь – 1 бал. (Максимальна кількість отриманих балів – 30).

Достатній рівень визначається, якщо дитина отримала 16 балів і більше; середній рівень присвоюється дитині, якщо вона набирає 13 – 15 балів; низький рівень – 12 балів і менше.

Установлення відповідності (невербальний субтест).

Мета: виявити на невербальному рівні наявність елементарних уявлень з економічної сфери.

Матеріал: 10 пар карток з малюнками (різні фахи людей та атрибути їхньої професійної діяльності).

Процедура виконання. До кожного малюнка дібрати за смыслом відповідну пару, наприклад, до спеціальності «повар» дібрати атрибут «каструля».

Матеріал для встановлення відповідності (зображення):

1. Кухар – каструля.
2. Шофер – автомобіль.
3. Кравчиня – голка.
4. Міліціонер – жезл.
5. Будівельник – цеглина.
6. Художник – фарби.
7. Лікар – шприц.
8. Продавець – ваги.
9. Двірник – мітла.
10. Пожежник – пожежна машина.

Методичний коментар. За кожну правильно зібрану пару дитина отримує 1 бал. (Максимальна кількість отриманих балів – 10).

Достатній рівень визначається, якщо дитина збирає не менше 9 пар карток й отримує 9 балів і більше; середній рівень присвоюється дитині, яка набирає 8 балів; низький рівень – 7 балів і менше.

Сума отриманих балів за два попередні завдання за шкалою: *достатній* рівень – 25 балів і більше; *середній* рівень – 20–24 бали; *низький* рівень – 19 балів і менше.

Методика 1.3. Визначення наявності мінімальної економічної лексики

Мета: визначення наявності мінімальної економічної лексики в пасивному мовленні дітей.

Процедура проведення. Опитування:

1. Що отримують твої батьки за свою працю? (зарплату, гроші) 1б.
2. Як можна назвати людину, у якої багато грошей? (багатий, мільйонер) 1б.
3. Хто керує автобусом? (водій) 1б.
4. Як можна назвати дитину, яка постійно гасить зайве світло та закриває воду? (економна, ощадлива) 1б.
5. Що люди роблять у магазині? (купують, продають) 1б.
6. Як називаються залізні гроші? (монети) 1б.
7. Якщо лялька коштує менше, ніж торт, то як можна назвати ляльку за вартістю? (недорога, дешева) 2б.
8. Хто продає продукти та товари на ринку? (продавець) 1б.
9. Як можна назвати дитину, яка завжди використовує слова: «Добрий день», «Дякую», «Вибачте», «Будь ласка»? (ввічлива, культурна) 1б.
10. Як називається аркуш, на якому вказано кількість витрачених у магазині грошей? (чек) 2б.
11. Якщо ти віддаси мені свій олівець, а я тобі свій фломастер, то що ми з тобою зробили? (обмінялися) 1б.
12. Як називаються гроші, що отримують твої бабуся й дідусь за свою працю в молодості? (пенсія) 1б.
13. Як можна назвати дитину, яка завжди допомагає своїм батькам по господарству? (працелюбна) 1б.
14. Що показує вартість хліба? (ціна, вартість, цінник) 1б.

15. Що необхідно зробити продавцеві, щоб продати рівно один кілограм яблук? (зважити їх) 16.

16. Як можна назвати дитину, яка завжди мисє руки, вдягає чисті речі? (охайна) 16.

17. Як називаються гроші, які отримують студенти за гарне навчання? (стипендія) 26.

Методичний коментар. За кожну відповідь дитина отримує відповідний бал. Менш складне питання оцінюється 1 балом, більш складне – 2 балами. (Максимальна кількість отриманих балів – 20). Достатній рівень визначається, якщо дитина за своєю відповіді набирає 11 балів і більше; середній рівень – 9 – 10 балів; низький рівень – 8 балів і менше.

1.4. Розповідь за малюнками (вербальний тест)

Мета: виявити наявність мінімальної економічної лексики в активному мовленні дітей.

Матеріал: малюнки економічного змісту (ринок, супермаркет, магазин тощо).

Процедура проведення. Дитині демонструється малюнок і дається завдання: розповісти якомога більше за сюжетом малюнка.

Методичний коментар. За кожне правильно використання економічного поняття дитина отримує 1 бал.

Достатній рівень присвоюється дитині, яка під час відповіді застосовує не менше 6 слів економічної спрямованості; середній рівень визначається, якщо дитина в розмові використовує 4 – 5 слів; низький рівень – 3 слова й менше.

Сума отриманих балів за попередні завдання й оцінювання за шкалою: *достатній рівень* визначається, якщо дитина набирає 16 балів і більше; *середній рівень* – 12–15 балів; *низький рівень* – 11 балів і менше.

Рівень сформованості економічної досвідченості за когнітивно-мовленнєвим критерієм визначається сумою балів за трьома його показниками й оцінюється за такою шкалою: *достатній рівень* – 59 балів і більше; *середній рівень* – 48–58 балів; *низький рівень* – 47 балів і менше.

II. Діагностичні методики, спрямовані на оцінку первинного економічного досвіду за операційним критерієм.

Спостереження за поведінкою в процесі гри

Мета: виявити рівень розвитку адекватності поведінки в життєвих ситуаціях пов'язаних з економічними стосунками.

Матеріал: бланк спостереження.

Процедура виконання. Експериментатор протягом тижня спостерігає за дітьми у процесі їх гри, фіксуючи в бланку спостереження. Кожного дня дітям пропонуються різні економічні ігри.

Бланк спостереження:

Прізвище, ім'я дитини

Спостереження за діяльністю дітей у процесі гри з економічними умовам		Прізвище, ім'я дитини	
		Ярмарок	Своєвільний ринок
Ярмарок	Уміння проводити бартер (оцінка попиту й виконання пропозиції)		
	Адекватна оцінка обсягу праці і якості продукту		
	Уміння вести переговори (ввічливе спілкування)		
	Уміння виконувати економічну дію (купувати – продавати)		
Своєвільний ринок	Виконання соціально-економічної ролі (водій, продавець і т.д.)		
	Уміння проводити бартер (оцінка попиту й виконання пропозиції)		
	Адекватна оцінка обсягу праці і якості продукту		
	Уміння вести переговори (ввічливе спілкування)		
Транспорт	Уміння виконувати економічну дію (купувати – продавати)		
	Виконання соціально-економічної ролі (водій, продавець і т. ін.)		
	Уміння проводити бартер (оцінка попиту й виконання пропозиції)		
	Адекватна оцінка обсягу праці і якості продукту		
Магазин	Уміння вести переговори (ввічливе спілкування)		
	Уміння виконувати економічну дію (купувати – продавати)		
	Виконання соціально-економічної ролі (водій, продавець і т. ін.)		
	Уміння проводити бартер (оцінка попиту й виконання пропозиції)		

Методичний коментар. Показник: адекватність поведінки в життєвих ситуаціях, пов'язаних з економічними стосунками, – оцінюється за шкалою: *достатній рівень* визначається, якщо дитина набрала 7 балів і більше; *середній рівень* – 6 балів; *низький рівень* – 5 балів і менше.

Бесіда за запитаннями

Мета: виявити рівень розвитку теоретичної готовності дитини до варіативних дій у життєвих ситуаціях вибору.

Матеріал: бланки із запитаннями.

Процедура проведення. Бесіда проводиться індивідуально. Якщо дитині важко знайти рішення, можна задавати їй допоміжні запитання.

Запитання:

1. Тебе попросили сходити до крамниці за хлібом, але хліба немає. Що ти робитимеш у такому випадку?
2. Ти отримав домашнє завдання в дитячому садку: зробити аплікацію. А вдома зовсім не лишилося клею. Що ти робитимеш? Як саме?
3. Ти взяв погратися чужу іграшку та випадково зламав її. Що ти робитимеш у цьому випадку?
4. У твого друга (подруги) є іграшка, яка дуже тобі подобається. Що ти зробив (-ла) би, щоб отримати її на деякий час?
5. Якщо ти знайдеш на вулиці гроші, що ти з ними робитимеш? Навіщо? Чому?

Примітка: Запитання 1, 3, 5 для визначення інтересу в дітей до економічної сфери діяльності. Кожна позитивна відповідь оцінюється двома балами.

Методичний коментар: Дитина отримує 2 бали за самостійно знайдений вихід із ситуації та варіативну дію; 1 бал – за стандартний варіант дії.

Показник: готовність до варіативних дій у життєвих ситуаціях вибору оцінюється за шкалою: *достатній рівень* визначається дитині, яка отримала 8 балів і більше; *середній рівень* – 6–7 балів; *низький рівень* – 5 балів і менше.

Оцінка рівня сформованості первинного економічного досвіду за операційним критерієм визначається сумою балів двох показників за шкалою: *достатній рівень* – 14 балів і більше; *середній рівень* – 11–13 балів; *низький рівень* – 10 балів і менше.

III. Діагностичні методики, спрямовані на оцінку первинного економічного досвіду за психологічним критерієм.

Методика 3.1. Виявлення наявності розвинених особистісних якостей (активності, самостійності, відповідальності)

Спостереження за дітьми в процесі ігрової діяльності.

Мета: виявити наявність розвинених особистісних якостей, необхідних для успішної економічної діяльності (активність, самостійність, відповідальність).

Матеріал: бланк спостереження.

Процедура виконання. Експериментатор протягом тижня проводить постійне спостереження за дітьми, оцінює їхню активність, самостійність, відповідальність.

Бланк спостереження за дітьми в процесі гри:

Прізвище, ім'я	Активність	Самостійність	Відповідальність	Доброзичливість	Чуйність	Зацікавленість	Взаємодопомога
1.							

Примітка: Курсивом виділено якості для визначення соціально-ціннісних мотивів дітей. Позитивні прояви оцінюються двома балами.

Методичний коментар. Показник: наявність розвинених особистісних якостей, необхідних для успішної економічної діяльності (активність, самостійність, відповідальність) оцінюється за шкалою: *достатній рівень* визначається, якщо дитина набирає 11 балів і більше; *середній рівень* – 8 – 10 балів; *низький рівень* – 7 балів і менше.

Методика 3.2. Виявлення рівня розвитку інтелектуальних здібностей дитини

Тест Е. Замбацявічене (модифікація Л. Переспені та О. Мастоюкової)

Методика складається з чотирьох субтестів, кожен з яких спрямований на виявлення різних аспектів словесно-логічного мислення дитини:

3.2.1. *субтест* – виявляє здатність аналізувати й усвідомлювати факти дійсності, здійснювати логічний вибір на основі індуктивного мислення;

3.2.1. *субтест* – виявляє сформованість класифікаційних умінь, здатність до абстрагування;

3.2.3. *субтест* – виявляє рівень здатності мислити за аналогією;

3.2.4. *субтест* – виявляє рівень розвитку здатності до узагальнення, формування понять.

Мета: виявити рівень розвитку інтелектуальних здібностей дитини.

Матеріал: бланк, який заповнюється під час тестування.

Процедура проведення. Дослідження проводиться індивідуально. Час необмежений. Кожне завдання тричі прочитується дитині. Прочитавши дитині речення першого субтесту, психолог запитує: «Як ти думаєш, яким словом слід це речення закінчити?» Якщо дитина дає правильну відповідь, її все одне запитують: «А чому саме цим?». Це важливо для виявлення точного розуміння слова «завжди».

Прочитавши перше завдання другого субтесту, обстежуваному повідомляють, що одне слово з п'яти – зайве і його треба виключити. Потім удруге зачитують слова. Якщо відповідь правильна, то знову запитують: «Чому?»

У третьому субтесті слід підібрати з п'яти слів одне, яке б підходило до поданого слова.

У четвертому субтесті дитину просять назвати слово-поняття, яким можна назвати два написаних слова разом.

Визначення інтелектуальних здібностей дитини

Прізвище, ім'я _____

Повний вік _____

Дата _____

№	Текст завдання	Відповідь	Оцінка
I субтест			
1.	У черевики завжди є – шнурки, підшова, гудзики		
2.	У пустелі живуть – ведмеді, верблюди, пінгвіни		
3.	В одному році – 24 місяці, 12 місяців, 4 місяця		
4.	Місяць зими – вересень, травень, січень		
5.	В Україні не живе – горобець, страус, синиця		
6.	Батько старший за свого сина – завжди, ніколи, іноді		
7.	Людина повинна спати – вдень, вночі, вранці		
8.	У дерева є завжди – листя, квіти, коріння		
9.	Пора року – червень, осінь, субота		
10.	Пасажирський транспорт – самоскид, автобус, трактор		
II субтест			
1.	Тюльпан, лілія, помідор, ромашка		
2.	Річка, озеро, море, міст		
3.	Лялька, скакалка, телевізор, м'ячик		
4.	Стіл, крісло, скатертина, ліжко		
5.	Береза, кульбаба, каштан, ялинка		
6.	Півень, курка, пінгвін, гусак		
7.	Трикутник, квадрат, коло, указка		
8.	Саша, Вітя, Іванов, Миша		
9.	Зошит, ручка, пенал, газета		
10.	Скрипка, піаніно, шафа, гітара		
III субтест			
1.	Огірок – це овоч – ромашка / бур'ян, земля, квітка		
2.	На городі – морква – в саду / гриби, яблука, огорожа		

3.	Учителєві – указка – продавцеві / ваги, магазин, сумка		
4.	Квітка у вазі – птиці / чайка, кубло, дзьоб, хвіст		
5.	Рукавиця на руці – шкарпетки / підшва, нога, шкіра		
6.	Був темний, став світлий – був сухим, а став / теплий, похмурий, мокрий		
7.	Будильник / час – термометр / скло, хворий, температура		
8.	Машина / мотор – човен / річка, весло, маяк		
9.	Стіл / скатертина – підлога / меблі, килим, дошки		
10.	Стіл / дерев'яний – голка / гостра, тонка, залізна		

IV субтест

1.	Окунь, карась, щука –		
2.	Відро, лопата, граблі –		
3.	Літо, зима, весна, осінь –		
4.	Огірок, помідор, морква –		
5.	Яблука, груші, сливи –		
6.	Шафа, диван, стілець –		
7.	Вересень, жовтень, листопад –		
8.	Дудочка, рояль, скрипка –		
9.	Слон, кішка, собака –		
10.	Дерево, квітка, трава –		

Загальна кількість балів

Методичний коментар. Правильна відповідь з першої спроби – 1 бал. Правильна відповідь з другої спроби – 0,5 балів. Неправильна відповідь – 0 балів.

Показник володіння розумовими операціями оцінюється за такою шкалою: *достатній рівень* визначається, якщо дитина набирає 27 балів і більше; *середній рівень* – 21–26 балів; *низький рівень* – 20 балів і менше.

Для зіставлення об'єктивної оцінки розвиненості вольових якостей дитини та суб'єктивної оцінки батьками проводиться анкетування батьків.

Показник *розвиненість особистісних вольових якостей* оцінюється за такою шкалою: *достатній рівень* визначається, якщо дитина набрала 14 балів і більше; *середній рівень* – 11–13 балів; *низький рівень* – 10 балів і менше.

Оцінка рівня сформованості первинного економічного досвіду за психологічним критерієм визначається сумою балів трьох його показників за такою шкалою: *достатній рівень* – 48 балів і більше; *середній рівень* – 40–47 балів; *низький рівень* – 39 балів і менше.

IV. Діагностичні методики, спрямовані на оцінку первинного економічного досвіду за ціннісно-мотиваційним критерієм.

Методичний коментар. Оцінка здійснюється під час проведення всіх досліджень (загальний показник визначається сумою балів).

Слід зазначити, що наявність інтересу до економічної сфери життя визначається під час опитування дітей (див. «Інтерв'ювання»), кожного дня експериментатор спостерігає за дитиною, фіксуючи прояв інтересу, зацікавленості 1 балом, а домінування соціально-ціннісних мотивів під час спостереження за дітьми та за допомогою бесід (запитання 1, 3, 5).

Оцінка сформованості первинного економічного досвіду за ціннісно-мотиваційним критерієм визначається сумою балів показників: «наявність інтересу до економічної сфери життя» та «домінування соціально-ціннісних мотивів у процесі власної життєдіяльності та взаємодії з іншими дітьми» за такою шкалою: *достатній рівень* – 16 балів і більше; *середній рівень* – 14–15 балів; *низький рівень* – 13 балів і менше.

Сформованість музичних здібностей (за С. Садовенко) [68]

Критерії сформованості музичних здібностей з показниками:

рівень емоційного інтересу дитини до музичної діяльності з показниками: наявність емоційного відгуку дітей на український музичний фольклор; відчуття ладового забарвлення української народної музики; сформованість бажання щодо опанування творами вітчизняного фольклору; характер відповідних образних уявлень, асоціацій;

ступінь сформованості елементарних вокально-слухових навичок і уявлень з показниками: адекватність реакції на зміну мелодії під час слухання фольклорного твору; чистота інтонування мелодії голосом та міра координації між слухом і голосом; розвиненість тембрового та динамічного слуху; наявність розпізнавальної та відтворюючої музичної пам'яті;

ступінь сформованості ритмічно-мовно-рухових умінь з показниками: здатність відтворити у рухах метро-ритм фольклорного твору з примовляннями або приспівуваннями; відповідність емоційних рухів характеру і образу виконуваної пісні, танцю; міра скоординованості емоційних рухів зі співом та грою на дитячих музичних інструментах; відчуття музичного темпу та пауз в процесі музикування; елементарна обізнаність у засобах музичної виразності;

міра здатності дітей до музично-творчої діяльності з показниками: бажання фантазувати та творчо самовиражатися; наявність творчих проявів у різних видах музичної діяльності; міра прояву акторських здібностей у драматизації; розуміння ролі засобів музичної виразності у створенні художнього образу.

Рівні сформованості музичних здібностей:

високий – характеризується стійким свідомим інтересом до музики, сприймання якої стає для них актуальною естетичною потребою, бажанням займатися музичною діяльністю. Характерним для дітей цієї групи є: швидкість реакції на зміну мелодії; достатня розвиненість музичних умінь і навичок; відчутна зібраність і уважність на заняттях; розвинене вміння висловитися про характер музики у відповідності до її емоційно-почуттєвої оцінки; яскраві образні уявлення; наявна координація між слухом, голосом та ритмічними рухами, їх відповідність характеру музичного твору; усвідомлення зв'язку між основними засобами музичної виразності та створюваним художнім образом; яскравий прояв акторських здібностей, вільне переключення з однієї ролі на іншу;

середній – характеризується поверховим, нестійким, короткочасним інтересом до сприймання музичних творів. У них спостерігається часткова реакція на зміну мелодії; при наявній скоординованості ритму і рухів відсутня координація слуху й голосу; діти орієнтуються в тембрах та динаміці музичних творів; проявляють бажан-

ня фантазувати, здатні до творчого самовираження, виявляють елементарні акторські здібності; інколи визначають музичні жанри, музичний темп, частково розуміють відповідність засобів музичної виразності певному музичному образу;

низький – характеризується емоційною байдужістю до музичного фольклору; відсутністю або невідповідністю образних уявлень і асоціацій; відсутністю реакції на зміну мелодії; нескоординованістю слуху й голосу, ритму й рухів; нерозвиненістю тембрового й динамічного слуху; небажанням фантазувати та творчо самовиражатися; абсолютним нерозумінням взаємозв'язку засобів музичної виразності зі створюваним музичним образом.

Діагностичні методики:

1. Діагностичні методики, спрямовані на виявлення емоційного відгуку дітей на музику, сформованості у них ладового чуття, музично-слухових уявлень (звуквисотного слуху), чуття ритму та можливостей до творчих проявів.

Спостереження та індивідуальна співбесіда

Діагностична карта спостереження за дитиною

Прізвище, ім'я по батькові дитини _____

Рік народження _____, дитяча установа _____

1. Рівень емоційного інтересу дитини до музичної діяльності

1.1. Наявність емоційного відгуку на український музичний фольклор

1	2	3	4
---	---	---	---

1.2. Відчуття ладового забарвлення української народної музики

1	2
---	---

1.3. Сформованість бажання щодо опанування творами вітчизняного фольклору

1	2
---	---

1.4. Характер відповідних образних уявлень, асоціацій

1	2	3	4
---	---	---	---

2. Ступінь сформованості елементарних вокально-слухових навичок і уявлень

2.1. Адекватність реакції на зміну мелодії під час слухання фольклорного твору

1	2
---	---

2.2. Чистота інтонування мелодії голосом та міра координації між слухом і голосом

1	2	3
---	---	---

2.3. Розвиненість тембрового слуху

1	2
---	---

2.4. Розвиненість динамічного слуху

1	2
---	---

2.5. Наявність розпізнавальної та відтворюючої музичної пам'яті

1	2	3
---	---	---

3. Ступінь сформованості ритмічно-мовно-рухових умінь

3.1. Здатність відтворити у рухах метро-ритм фольклорного твору з примовлянням або приспівуванням

1	2	3
---	---	---

3.2. Відповідність емоційних рухів характеру і образу виконуваної народної пісні, танцю та міра скоординованості емоційних рухів зі співом та грою на дитячих музичних інструментах

1	2	3
---	---	---

3.3. Відчуття темпу (швидкий, середній, повільний), пауз у процесі музикування

1	2	3	4
---	---	---	---

3.4. Елементарна обізнаність у засобах музичної виразності

1	2
---	---

4. Міра здатності дітей до музично-творчої діяльності

4.1. Бажання фантазувати та творчо самовиражатися

1	2	3
---	---	---

4.2. Наявність творчих проявів у різних видах музичної діяльності

1	2	3
---	---	---

4.3. Міра прояву акторських здібностей у драматизації

1	2	3
---	---	---

4.4. Розуміння ролі засобів музичної виразності у створенні художнього образу

1	2	3
---	---	---

Номер групи _____

Дата заповнення бланку _____

Члени експертної комісії (підписи) _____

Критерії оцінювання:

1) Показники, які оцінювались за шкалою від 1 до 4 балів:

– наявність емоційного відгуку дітей на український музичний фольклор:

1 бал – відсутність адекватного емоційного відгуку дітей на фольклорну музику;

2 бали – слабка наявність емоційного відгуку;

3 бали – посередня наявність емоційного відгуку;

4 бали – яскрава, адекватна емоційна реакція дитини на вітчизняний фольклор.

– характер відповідних образних уявлень, асоціацій та показник відчуття музичного темпу та пауз в процесі музикування:

1 бал відповідає відсутності емоційного відгуку;

2 бали – мінімальній, слабкій наявності емоційного відгуку;

3 бали – посередній наявності емоційного відгуку;

4 бали – яскравій наявності емоційного відгуку.

2) Показники, які оцінювались за шкалою від 1 до 3 балів:

1 бал відповідає відсутності такої,

2 бали – середній її наявності,

3 бали – яскравій наявності відповідного виду пам'яті.

3) Показники, що вимірювались за шкалою 1–2 бали:

1 бал – відсутність ознак;

2 бали – наявність ознак.

Загальна оцінка рівнів [60]:

№ пп	Рівень	Бали
1.	Низький	1–6
2.	Середній	7–9
3.	Відносно високий	10–12

Сформованість ціннісного ставлення до рідного краю (за В. Лаппо) [48]

Компоненти сформованості ціннісного ставлення до рідного краю з показниками:

когнітивний з показниками: уявлення дітей про особливості побуту господарювання та дозвілля притаманні гуцульському етнорегіону; опанування загальними уявленнями про історичне минуле гуцульського краю; сформованість умінь встановлювати взаємообумовленість народних ремесел Гуцульщини з її природними та соціальними умовами; поінформованість про основні етапи ремісничього процесу; обізнаність зі специфікою родинних стосунків на Гуцульщині, що передбачають кровну й обрядову спорідненість; володіння знаннями про різновиди архітектури й внутрішнього облаштування гуцульського житла; готовність до відтворення різноманітних за жанром творів гуцульського фольклору; спроможність вирізняти різноманітні жанри та види декоративно-ужиткового мистецтва, що здавна побутували на Гуцульщині; обізнаність з художніми творами українських митців про природу та культуру гуцульського краю;

емоційний з показниками: усвідомлення місця і значення гуцульського етнорегіону в складі української держави; прагнення дітей оберігати матеріальні й духовні пам'ятки гуцульської етнокультури; зацікавленість етимологією свого імені та прізвища; інтерес до візуальних та аудіо носіїв гуцульської тематики; усвідомлене прагнення популяризувати гуцульську культурну самобутність; ініціативність у впровадженні фольклорних творів, елементів декоративно-ужиткового мистецтва, народних ігор у самостійну і групову практичну й творчу діяльність; бажання обрати в майбутньому професію зі змістом трудових традицій гуцулів;

діяльнісний з показниками: вміння залучати елементи гуцульської етнокультури в зображальну, мовленнєву та ігрову діяльність; прояви творчої ініціативи; вміння творчо інтерпретувати явища й речі навколишнього середовища; пошук засобів виразності; володіння елементарними навиками гуцульських народних ремесел; творче уявлення й образне мислення.

Критерії сформованості ціннісного ставлення до рідного краю:

обсяг знань і уявлень дитини про різні елементи гуцульської етнокультури; виявлення дитиною емоційного ставлення до гуцульських етнокультурних цінностей; відображення елементів гуцульської етнокультури у продуктах діяльності старшого дошкільника.

Рівні сформованості ціннісного ставлення до рідного краю:

високий – визначається чіткими уявленнями дітей про різні матеріальні і духовні елементи гуцульської етнокультури, вмінням розгорнуто й вільно спілкуватись про життєустрій, традиції, мистецьку самобутність Гуцульщини; усвідомлено визнава-

ти особисту приналежність до гуцульської етноспільноти; проявляти ініціативу в збереженні матеріальних і духовних цінностей гуцульської етнокультури; виявляти позитивні емоції в ознайомленні зі зразками культурної спадщини гуцулів; прагнення прилучитись до родинно-побутових традицій;

середній – обсяг етнокультурних уявлень відповідає вимогам освітньої програми, проте спостерігається несистематизованість і фрагментарність. Для означеного рівня симптоматичними є розповіді з опосередкованим етнокультурним змістом і недостатньою образністю. Індиферентне ставлення до ідентифікації з гуцульською етноспільнотою. Практична діяльність характеризується елементами ініціативності, творчості та винахідливості у відтворенні елементів етнокультури;

низький – обмеженість і фрагментарність знань про гуцульську етнокультуру; мова відтворення знань змістовно бідна й невиразна; наявні невдоволення при співвіднесенні до гуцульської етноспільноти; не сформовано здатність естетично сприймати й інтерпретувати твори гуцульської тематики. Художня діяльність репродуктивного характеру не виражає фантазії та образного мислення.

Діагностичні методики:

1. Діагностичні методики на виявлення рівня сформованості ціннісного ставлення до рідного краю.

Індивідуальна бесіда

Мета: визначення обсягу уявлень дітей про гуцульське декоративно-ужиткове мистецтво, трудові традиції, звичаєву обрядовість.

Завдання:

1. Описати облаштування стародавньої гуцульської хати (за репродукціями картин З. І. Васиної «Гуцульська хата», «У гуцульській хаті»).
2. Розповісти про відомі народні ремесла Гуцульщини.
3. Назвати свята народного календаря, які їм найбільше подобаються, описати головні ознаки, пригадати пісні, що виконують під час святкування.

Методика «Мистецька палітра»

Мета: виявити наявність вміння сприймати художній образ Гуцульщини, втілений в різних жанрах мистецтва та відображати його в своїй творчості.

Процедура виконання. Дітям пропонують твори мистецтва – живопис, поезію, музичні твори (пісню, п'єсу) з яскраво вираженим гуцульським колоритом. Експериментальні завдання передбачають:

- а) тематичні бесіди задля виявлення асоціативного налаштування та розуміння дитиною змісту музичного твору;
- б) складання невеличких оповідань за творами образотворчого мистецтва;
- в) відображення вражень від поетичних творів у малюнках.

Спостереження за дітьми

Мета: виявлення емоційної сприйнятливості дітьми мистецьких творів гуцульської тематики.

Процедура виконання. Спостереження відбуваються під час прослуховування й обговорення музичної п'єси «Гуцульська фантазія» (музика В.С.Попадюк), образний зміст якої синтезував характерні для Гуцульщини мелодії.

У протоколах спостережень фіксується:

- мовленнєві реакції на побачене (почуте);
- інтонації у відповідях на запитання вихователя;
- особливості міміки під час споглядання чи прослуховування мистецького

твору;

- жестів і рухів під час розмови з дорослими чи однолітками про побачене (прослухане).

Методика «Гостювання»

Мета: виявлення вмінь дітей популяризувати культурні цінності гуцульського краю й відтворювати різновиди мистецтва, в яких дітям найлегше транслювати етнокультурний потенціал рідного краю.

Ситуативно-ігрові завдання:

1. Залучення до виготовлення ілюстрованого буклету «Далекий друже! Приїжджай до нас у гості». Дітям треба пояснити, що виготовлені буклети (2–4 малюнки на подвійно складеному аркуші паперу) мають відображати самобутність їх рідного краю.

2. Залучення до участі в грі «Приймасмо чужоземних гостей». У завданні передбачаються відповіді на серію запитань, які складають розповідь про те, як маленські мешканці Карпат зустрічали б своїх чужоземних гостей (з ким познайомили б, чим пригощали б, куди б запросили на прогулянку, що б подарували на згадку тощо).

3. Залучення у презентації «У далекій країні – про свою батьківщину!» Під час завдання дітей просять уявити, як вони приїхали б до іншої країни і там отримали нагоду розкрити засобами мистецтва колорит Гуцульщини. З-поміж засобів мистецтва рекомендують малюнок, пісню, вірш, танець, музичний твір.

Час виконання завдань для дітей не регламентується. Проте експериментатор помічає тривалість пошуку відповіді чи дії з моменту постановки запитання (або завдання) до одержання результату. Фіксуються також паузи, повтори, відмова від відповіді на запитання чи виконувати завдання. При відмові дітей просять пояснити своє небажання співпрацювати.

Оцінювання результатів.

Кількісні результати дослідження обчислюють за формулою рівневої пропорційності:

$$K = \frac{A}{C} \times 100 \%,$$

де К – коефіцієнт відтворення гуцульської етнокультурної специфіки;

А – кількість відтворених елементів гуцульської етнокультури;

С – загальна кількість відтворених елементів.

Компоненти художнього розвитку з показниками:

пізнавально-оцінний з показниками: *аксіологічний (обізнаність)* – наявність знань, необхідних для художньої діяльності; комунікативні та мовленнєві здібності; інтелектуально-пізнавальні особливості творчої особистості: пізнавальний інтерес, сприймання, пам'ять, мислення, увага, уява, фантазія *праксеологічний (вміння)* – вміння дітей спілкуватись у процесі підготовки різноманітних видів театралізованої діяльності; вміння аналізувати, порівнювати, доходити висновків під час інтерпретації вистави; вміння діяти з уявними предметами під час театралізованої діяльності;

емоційно-почуттєвий з показниками: *аксіологічний (обізнаність)* – експресивність зовнішнього прояву емоцій; емоційна чутливість, відгук, емоційна підтримка; емоційно-почуттєва єдність з товаришами і дорослими *праксеологічний (вміння)* – вміння дітей відчувати власний емоційний стан та вміння ним керувати; вміння передавати певний стан та настрої людини засобами вербальної та невербальної комунікації; вміння орієнтуватись в проявах різних емоцій та почуттів;

мотиваційно-діяльнісний з показниками: *аксіологічний (обізнаність)* – вияв потреби активної художньої творчості; засвоєння художніх цінностей; самооцінка і самокритичність; *праксеологічний (вміння)* – оволодіння уміннями саморегуляції (знімати напруження, володіти своїм тілом); вміння будувати гармонійні взаємини в різноманітних видах творчої діяльності; вміння дітей знаходити ефективні форми співпраці з молодшими та старшими товаришами.

Рівні художнього розвитку:

достатній – діти мають належні знання та уявлення про театральне мистецтво, добре розвинені пізнавальні психічні процеси (пам'ять, воля, мислення). Володіють достатнім рівнем розвитку моторної функції мовлення, інтонаційною виразністю, самостійністю та індивідуальністю, творчим підходом у доборі різноманітних засобів виразності. Беруть активну участь у театралізованій діяльності. Вони характеризуються розвинутою творчою уявою, здатністю до природного перевтілення, «входження в образ»; емоційно чутливі, добре орієнтуються в основних емоціях і почуттях, знають специфіку їх проявів. Художні образи, які створили ці діти, відрізняються яскравою емоційною забарвленістю. Вони добре володіють навичками сценічного та позасценічного спілкування з товаришами і дорослими під час організації різноманітних видів театралізованої діяльності. Активні та ініціативні під час організації театралізованого дійства. Характеризуються творчим ставленням до виконання ролі, самостійністю та індивідуальністю в доборі різноманітних засобів виразності. У різновіковому колективі прагнуть до спілкування зі старшими та молодшими товаришами;

середній – діти мають достатні уявлення про театральне мистецтво та виявляють інтерес до театралізованої діяльності, характеризуються прагненням до активної участі в театралізованій діяльності. Однак, вони недостатньо орієнтуються в назвах основних емоцій і почуттів, володіють специфікою проявів лише окремих з них. У таких дітей недостатньо розвинена уява, творче мислення, емоційна виразність мов-

лення, відсутнє творче ставлення до виконання ролі. Діти недосконало володіють технічними засобами створення художнього образу, у передаванні якого відсутнє особисте ставлення та почуття до події. Ці діти переважно дуже скуті, несміливі, сором'язливі, вони здатні відчувати психологічний стан героїв художніх творів, проте не можуть доцільно вжити засоби виразності, мають труднощі у виконанні завдань. У різновіковому колективі більше спілкуються з однолітками, прагнення до різновікової взаємодії носить ситуативний характер. Діти характеризуються репродуктивним ставленням до тієї чи тієї діяльності;

низький – діти мають незначні уявлення про театральне мистецтво, пасивні в різних видах театралізованої діяльності, рідко виявляють бажання брати участь у театралізованій діяльності, здебільшого прагнуть залишитися глядачами. У таких дітей недостатньо розвинена уява та фантазія, мовленнєві здібності, вміння творчо мислити, тому їм важко діяти в уявних ситуаціях, з уявними предметами, творчі прояви дітей у грі відсутні. У них низька емоційність щодо відтворення психологічного стану художнього образу за допомогою технічних засобів виразності. Діти недостатньо орієнтуються в основних емоціях і почуттях героя твору, не завжди розуміють емоційний стан інших людей, не виявляють здатності до співпереживання та співчуття. У різновіковому колективі не прагнуть до спільної театралізованої діяльності з іншими дітьми, для них характерне не зацікавлене ставлення до малюків.

Діагностичні методики:

I. Діагностичні методики за пізнавально-оцінним компонентом.

Аксіологічні показники:

Завдання 1. Бесіда «Що я знаю про театр?»

Мета: виявити наявність уявлень про діяльність людей, які працюють у театрі, їхні обов'язки тощо.

Процедура виконання: у ході бесіди пропонуються дітям такі запитання для обговорення теми: «Що я знаю про театр?» Наприклад: Чи доводилось тобі побувати в театрі? Хто працює у театрі? Як потрібно себе поводити під час перегляду вистави? Чи брав участь у розіграванні вистави зі своїми друзями?

Завдання 2. «Улюблена іграшка»

Мета: виявити рівень пізнавальних можливостей: уваги, спостережливості.

Процедура виконання: дітям пропонується розглянути улюблену іграшку в груповій кімнаті (лисичку, вовчика, зайчика тощо). Після цього експериментатор забирає іграшку, а діти з пам'яті описують її колір, одяг, основні деталі, відтворюють характеристику голосу, рухів тощо.

Завдання 3. Вправа «Уяви і почувш»

Мета: виявити ступінь розвитку дитячої уяви та фантазії.

Процедура виконання: дітям пропонується почути, про що «говорить» хмаринка, дерево, дощ тощо. Може вони співають? Експериментатор поступово ускладнює завдання, пропонуючи записати улюблені «звуки» на магнітофон, придумати свої власні звуки тощо.

Праксіологічні показники:

Завдання 1. Гра «Тінь»

Мета: виявити вміння спілкуватися, домовлятися один з одним під час гри.

Процедура виконання: діти розподіляються по групах, в одній групі домовляються, які рухи будуть показуватися, інша група дітей повинна точно відтворити задані рухи (наприклад, помахати крилами, як птах; пострибати, як зайчик; політати як метелики тощо).

Завдання 2. Імітаційно-ігрова вправа «Відгук»

Мета: виявити вміння дітей порівнювати, аналізувати, доходити висновків під час інтерпретації вистави; користуватися засобами емоційної виразності мовлення.

Процедура виконання: після перегляду телевистави «Котик і півник» дітям пропонується послухати репліку казкового героя, влізати його та повторити інтонацію, паузи, передати силу голосу, тембр, темп мовлення, проаналізувати вчинки героя та порівняти із власними вчинками.

Завдання 3. Вправа «Склади казку»

Мета: виявити вміння діяти з уявними предметами.

Процедура виконання: експериментатор розвиває сюжет казки, використовуючи дитячі ідеї. Для активізації всіх дітей поступово вводиться робота в колі: казку продовжує кожна наступна дитина. Як стимул-опора пропонуються листівки, іграшки.

Показники виконання завдань за параметрами оцінювання пізнавально-оцінного компонента

Наявність знань, необхідних для художньої діяльності; вміння спілкуватися, домовлятися один з одним під час гри	Рівень розвитку моторної функції мовлення – інтонаційної виразності	Характеристика творчої уяви
самостійно організують гру та домовляються між собою про виконання ролей	вміння користуватися засобами емоційної виразності	достатній рівень уяви
виконує завдання за допомогою дорослого	відтворення інтонації за допомогою вихователя	середній рівень уяви
не виконує завдання	не виконали завдання	низький рівень уяви

Рівні сформованості пізнавально-оцінного компонента художнього розвитку визначалися відповідно до кожного завдання за адаптованою формулою Г. Вітцлака:

$$K = \frac{R \times 100\%}{N}$$

де K (% коефіцієнт) – відсоткове відношення балів показників;

R – кількість реальних балів за виконане завдання (є змінною величиною);

N – постійна величина, що становить максимальну кількість балів за виконане завдання.

Середній коефіцієнт виконання всіх завдань за показниками пізнавально-оцінного компонента, який отримується способом поділу суми коефіцієнтів кожного

виконаного завдання на їх кількість, засвідчує про рівень сформованості пізнавально-оцінного компонента художнього розвитку: 80–100 % – достатній рівень, 50–79 % – середній рівень, нижче 50 % – низький рівень.

II. Діагностичні методики за емоційно-почуттєвим компонентом.

Аксіологічні показники:

Завдання 1. «Пізнай себе»

Мета: виявити міру орієнтації дітей у назвах основних емоцій і почуттів та специфіку їх прояву.

Процедура виконання: дітям пропонують набір картинок піктограм (маски: спокою, суму, подиву, радості тощо). Діти повинні за виразом обличчя визначити настрій (емоції) людини і назвати їх.

Завдання 2. Ситуація «Котик захворів» (музика А.Гречанінова)

Мета: виявити розуміння дітьми почуття емпатії та здатність відчувати співпереживання до інших.

Процедура виконання: експериментатор пропонує 2 дітям розіграти сценку «Котик захворів», іншим дітям дають завдання допомогти хворому котику, послівчувати йому, розважити його, допомогти йому вилікуватися.

Завдання 3. Індивідуальна імпровізація «День народження»

Мета: виявити розуміння дітьми емоційно-почуттєвої єдності з товаришами та дорослими.

Процедура виконання: дитині пропонують підготуватись до святкування дня народження та уявно розсадити за столом тих друзів і дорослих, яких би вона хотіла запросити. Все це пропонують дітям виразити в своїх малюнках. Експериментатор у ході бесіди ставить таке запитання: «Чому саме цих гостей ти хотів би бачити на своєму святі?»

Праксіологічні показники:

Завдання 1. Гра-імпровізація «Крамниця іграшок»

Мета: виявити навички емоційного спілкування дітей один з одним і з дорослими, вміння відчувати власний емоційний стан та вміння ним керувати.

Процедура виконання: діти розподіляються на дві групи: покупців та іграшок. Роль продавця виконує експериментатор. Покупці почергово просять продавця показати ту чи ту іграшку. Діти-іграшки повинні відтворити характер іграшки, яку вони представляють, а діти-покупці – відгадати іграшку. Через певний час діти міняються ролями.

Завдання 2. «Казковий хоровод»

Мета: виявити вміння виражати основні емоції, почуття та настрої, підпорядковуючи їх міміці та жестам.

Процедура виконання: дитині пропонують стати в центрі кола і, рухаючись під музику, зобразити героїв казок: злого вовка, хитру лисичку, сумного зайчика, веселого клоуна тощо.

Завдання 3. Гра-імпровізація «Лікар Айболит» (К. І. Чуковський).

Мета: виявити вміння дітей проявляти почуття емпатії, співчуття, емоційну підтримку, безкорисливі вчинки; відтворювати певний стан і настрій людини засобами вербальної та невербальної комунікації.

Процедура виконання: за бажанням діти виконують ролі лікаря та хворих звірят. Дітям пропонується надати швидку допомогу лисичці, зайчику, ведмедику тощо. Експериментатор спостерігає за виконанням ролей і за бажанням стає учасником гри.

Показники виконання завдань за параметрами емоційно-почуттєвого компонента

Оцінка сценічного спілкування	Ступінь вираження передавання характеру образу	Реакція на емоційно-почуттєві прояви
емоційно-позитивне спрямування	відповідність відтворення образу виразним засобом	ініціює допомогу
байдуже ставлення	невідповідність відтворення образу	не звертає уваги
негативне спрямування		

III. Діагностичні методики за мотиваційно-діяльнісним компонентом.

Аксіологічні показники:

Завдання 1. Гра «Моя іграшка розкаже про мене»

Мета: виявити вміння самокритично оцінити себе та свої вчинки (рефлексія).

Процедура виконання: кожному учаснику пропонується від імені своєї улюбленої іграшки розповісти про себе. Розпочинається розповідь словами: «Мій друг Руслан...», «Моя подруга Оленка...». Першою розпочинає розповідь улюблена іграшка дорослого.

Завдання 2. Розповідь «Яка роль найбільше мені подобається?»

Мета: виявити наявність засвоєння художніх цінностей.

Процедура виконання: експериментатор спостерігає за розподілом ролей. Після цього дітям пропонується обґрунтувати свій вибір: «У чому герой схожий на тебе? Які риси характеру дійових осіб хочеш виробити в себе?».

Завдання 3. Розповідь-ситуація «Словесний портрет героя казки»

Мета: виявити потребу дитини в художній творчості; виявити вміння порівнювати поведінку героїв (кота, лисички) у різних казках.

Процедура виконання: дітям пропонується згадати свого улюбленого героя казки та скласти його словесний портрет, порівняти вчинки в різних творах. Потім пропонується придумати та намалювати ескіз театрального костюма для улюбленого героя.

Праксіологічні показники:

Завдання 1. Тест «Майбутній актор»

Мета: виявити мотиви участі дітей у театралізованому дійстві.

Процедура виконання: дітям пропонують дати відповіді на низку запитань:

1. Чи любиш ти театр?

2. Хто виконує ролі у виставі?

3. Чи хотів би ти стати актором? Чому?
4. Чи подобається тобі виступати на сцені? Чому саме?
5. Яким повинен бути справжній актор?
6. Чого потрібно тобі навчитись, щоб стати гарним актором?
7. Чи мрієш ти виступати на сцені зі своїми друзями?

Завдання 2. Етюд «Капітан»

Мета: виявити вміння діяти в умовній ситуації; вміння саморегуляції (знімати напруження, володіти своїм тілом).

Процедура виконання: дитині пропонується роль сміливого капітана, що веде свій корабель до порту призначення. Але раптово починається буря. Як повинен діяти сміливий капітан?

Завдання 3. Гра «Нова казка»

Мета: виявити вміння будувати гармонійні взаємини в театралізованій діяльності, творче ставлення до виконання ролі; розвивати вміння доречно використовувати мовні, позамовні, інтонаційні засоби виразності.

Процедура виконання: вибирається кількість учасників, необхідних для показу казки «Ріпка». Дітям пропонується імпровізувати те, що, на їхню думку, відбулося після закінчення казки. Після вистави проводиться обговорення за участю і глядачів, і акторів.

Показники виконання завдань за параметрами оцінювання мотиваційно-діяльнісного компонента

Характеристика мотивів участі дітей в акторській грі	Характеристика вміння діяти в уявних ситуаціях та вживатися в образ героя	Вміння організувати театралізовану діяльність
бажає брати участь у грі, підпорядковує свої мотиви іншим	правдиве відтворення сюжету	самостійна організація дітей, творче ставлення до проблеми
бажає брати участь, частково підпорядковує свої мотиви іншим	відтворення сюжету за допомогою дорослого	вирішення завдання за допомогою дорослого
не бажає брати участі у грі	відсутність вмінь	небажання брати участь у грі

ГРА ДИТИНИ

(за К. Карасьовою, Т. Піроженко) [36]

Діагностичні методики, спрямовані на виявлення ігрової взаємодії:

- 1) методика дослідження рівнів розвитку сюжетно-рольової гри за Д.Ельконіним;
- 2) програма взаємодія дитини з дорослими М. Лісіної;
- 3) технологія психолого-педагогічного проектування взаємодії дорослого з дитиною Т. Піроженко;
- 4) методика непрямой експрес-діагностики рівня психічного розвитку дошкільників П. М'ясоєда.

Структурні компоненти (на основі методик дослідження ігрової взаємодії): потреба у грі, зміст гри, ігрові дії, ролі та рольові стосунки, використання правил гри.

Виявлення рівня розвитку основних структурних компонентів сюжетно-рольової гри (за схемою Д. Ельконіна)

Показники та критерії оцінки рівня розвитку сюжетно-рольової гри на етапі її становлення (за К. Карасьовою)

Структурні компоненти	Зміст
Обговорення задуму	Проявляє цікавість до ігрової дії
	Проявляє цікавість до спілкування з однолітками у грі
	Проявляє цікавість до виконання ролі у спільних іграх
	Проявляє цікавість до рольових стосунків у грі
Здійснення задуму	Дії з предметами, які спрямовані на ігрову дію
	Дії з предметами, які спрямовані на іншу дитину
	Дії з предметами, які спрямовані на передачу ставлення до партнера по грі
	Дії з предметами, які спрямовані на ставлення до інших людей
Виконання ігрових та рольових дій	Дії з предметами одноманітні, повторювані, не пов'язані між собою
	Ігрові дії послідовні, коло дій виходить за межі одного типу
	Послідовність та різноманітність дій визначається однією роллю
	Ігрові дії різноманітні, послідовні, спрямовані на партнерів по грі
Входження в роль	Ролі не називаються, визначаються іграшкою, не пов'язані між собою
	Ролі називаються, розподіляються, реалізуються через ігрові дії
	Ролі названі до початку гри, розподіляються, з'являється рольове мовлення
	Ролі названі, розподілені, рольове мовлення, відсутні позаігрові стосунки
Дотримання правил	Правила відсутні
	Порушення логіки ігрових дій фактично не приймаються
	Правила обговорюються, але не виконуються
	Правила чітко окреслені, бажання підпорядковані їм

Якісна характеристика показників, які проявляються в ігровій діяльності:

1. На етапі налагодження дітьми стосунків з однолітками потреба у грі проявляються через цікавість до:

- ігрової дії («Давай гратися машинками?»);
- спілкування з однолітками у грі (Давай гратися разом?»);
- виконання ролі у спільній грі (Я буду машиністом, а ти – пасажиром);
- налагодження ігрових стосунків (Давай гратися у школу. Ти ким хочеш бути?»).

2. Здійснення задуму відбувається у процесі створення спільного ігрового середовища та визначення у діях дітей з предметами, які спрямовані на:

- ігрову дію (дитина відтворює ігрові дії з іграшкою – песик бігає, гавкає, підстрибує);
- партнера по грі (Пане водію, зупинись. Я хочу доїхати додому);
- передачу ставлення до партнера у реальних стосунках (Оля не може бути лікарем. Вона погано ставиться до пацієнтів);

– ігрові діях, в яких проявляється ставлення до інших людей під час налагодження ігрових стосунків (Мама повинна бути лагідною).

3. Виконання дітьми ігрових та рольових дій:

– дії з предметами (одноманітні, повторювані, не пов'язані між собою);

– послідовні ігрові дії, які виходять за рамки одного типу (дитина одягає та роздягає ляльку, годує та вкладає спати);

– послідовність та різноманітність дій визначається однією роллю (дитина, яка виконує роль мами, розставляє іграшковий посуд на столі, снідає разом з іншими учасниками гри, прибирає посуд зі столу, миє його, розставляє на полицки);

– послідовні, різноманітні ігрові дії, спрямовані на партнерів по грі (Давай я буду продавцем. Підходьте, ставайте у чергу, купуйте продукти, платіть гроші).

4. На етапі входження в роль основним є відтворення дошкільниками взаємодії, під час якої:

– ролі не називаються, визначаються іграшкою Саша водій, тому що в нього кермо);

– ролі називаються, розподіляються між дітьми, реалізуються через ігрові дії (Давай я буду трактористом. А ти – міліціонером);

– ролі названі до початку гри, розподіляються, з'являється рольове мовлення (Я твоя донька. Мамо, дай мені цукерку);

– ролі названі, розподілені, рольове мовлення, відсутні поза ігрові стосунки (Я буду досліджувати океан, одягну акваланг і пірнатиму (вистрибує з корабля і ніби плаває) Ой, дивись – восьминіг, а там дельфін, акула – караул! Витягуйте мене швидше на борт корабля).

5. Дотримання правил гри відбувається у процесі розгортання дошкільниками сюжету гри і проявляється у таких діях:

– порушення ігрових дій фактично не сприймається (Моя машина їхатиме, коли я захочу і куди я захочу);

– порушення ігрових дій відзначається, але бажання грати переважає (Собаки не п'ють кока-коли. А мій собака любить кока-колу. Добре, тоді я дам вашому собаці сік);

– правила обговорюються, виникає бажання виправити помилку (Лікар спочатку миє руки, потім оглядає пацієнта. Гаразд, проведіть мене до вашої кімнати);

– ігрові дії чітко підпорядковані правилам, за їх порушення дитина виключається з гри (Саша не може бути батьком, тому що він постійно б'ється. Давай покличемо Ігоря!).

Бальні характеристики показників рівнів розвитку структурних компонентів дитячої творчої гри

Рівні розвитку гри	Зміст показників
І рівень	Задум визначається цікавістю до іграшки та предметних дій (1 бал)
	Зміст реалізується у діях з предметами (1 бал)
	Ігрові дії з предметами одноманітні, повторювані (1 бал)
	Ролі не називаються, визначаються іграшкою, не пов'язані між собою (1 бал)
	Правила відсутні (1 бал)

II рівень	Задум визначається цікавістю до спілкування з однолітками (2 бали)
	Зміст реалізується у діях з предметами, спрямованими на іншу дитину (2 бали)
	Ігрові дії послідовні, коло дій виходить за межі одного типу (2 бали)
	Ролі називаються, розподіляються, реалізуються через ігрові дії (2 бали)
	Правила не приймаються, але їх порушення помічається (2 бали)
III рівень	Задум визначається цікавістю до виконання ролі у спільних іграх (3 бали)
	Зміст реалізується у діях, які спрямовані на передачу ставлення до партнера (3 бали)
	Послідовність та різноманітність ігрових дій визначається однією роллю (3 бали)
	Ролі названі до початку гри, розподілені, рольове мовлення (3 бали)
IV рівень	Правила обговорюються, порушення логіки ігрових дій виправляються (3 бали)
	Задум визначається цікавістю до рольових стосунків у грі (4 бали)
	Зміст реалізується у діях, в яких виявляється ставлення до ролі (4 бали)
	Ігрові дії різноманітні, послідовні, спрямовані на партнерів по грі (4 бали)
	Ролі названі, розподілені, рольове мовлення, поза ігрові стосунки відсутні (4 бали)
	Правила чітко окреслені, порушення їх не допускається (4 бали)

Перший крок: визначення абсолютної оцінки рівнів розвитку сюжетно-рольової гри для кожного вихованця групи (спостереження трьох сюжетно-рольових ігор). Виставляються бали, отримані кожною дитиною за всіма показниками структурних компонентів сюжетно-рольової гри.

Другий крок: визначення відносних оцінок рівнів розвитку для кожного вихованця групи:

– абсолютна оцінка (АО): складаються всі отримані бали.

– відносна оцінка (ВО): розрахунок відсотків АО проводиться з урахуванням сумарної максимальної оцінки (МО) як найвищого балу (48 – сума балів для четвертого рівня за результатами трьох ігор).

Розраховується за формулою:

$$VO = \frac{AO}{MO} \times 100$$

Таблиця переведення АО у ВО

№ (ім'я дитини)	Показники показників рівнів структурних компонентів творчої гри				АО	ВО
	11	12	13	14		

Третій крок: визначення стандартних шкал для кількості осіб досліджуваної групи:

Переведення ВО дітей в стандарті шкали станайн

1	Шкала станайн	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2	Значення шкал для 100 осіб (стандартна група)	4	7	12	17	20	17	12	7	4
3	Значення шкал станайн для 20 осіб	1	1	3	3	4	3	3	1	1

Щоб отримати значення шкали станайн для всієї групи дітей, слід знайти 4 % від всієї кількості осіб, потім 7 % від всієї кількості групи, 12% і т. д. Загальна сума балів станайн повинна дорівнювати кількості осіб. Кількісні показники по шкалах станайн повинні бути симетричними відносно 5-ї шкали.

Четвертий крок: визначення критеріїв оцінки (інтервальних рядів) рівнів розвитку сюжетно-рольової гри старших дошкільників.

СО (інтервальні ряди рівнів розвитку сюжетно-рольової гри) використовується таблиця переведення АО у ВО. У цій таблиці значення ВО слід розташовувати у порядку зростання (від найнижчого показника до найбільшого (%))

Переведення ВО рівня розвитку показників розвитку сюжетно-рольової гри дітей у СО

Значення шкали станайн	1	2	3	4	5	6	7	8	9
СО середньої групи осіб (%)									

Спираючись на оцінювання за стандартною шкалою 9-бальної системи, визначаються три рівні розвитку сюжетно-рольової гри у дітей старшого віку:

1, 2, 3 шкали станайн відповідають недостатньому рівню розвитку структури сюжетно-рольової гри для дітей старшого дошкільного віку;

4, 5, 6 шкали станайн відповідають середньому рівню розвитку структури сюжетно-рольової гри для дітей старшого дошкільного віку;

1, 2, 3 шкали станайн відповідають достатньому рівню розвитку структури сюжетно-рольової гри для дітей старшого дошкільного віку.

ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ

Сенсорний розвиток (за Ю. Маліковою) [53]

Критерії сенсорного розвитку з показниками:

обізнаність дітей із сенсорними еталонами з показниками: обізнаність із кольором, обізнаність із формою, обізнаність із величиною, орієнтування дитини в просторі;

співвідношення якостей і властивостей предметів із сенсорними еталонами з показниками: уміння виконувати дії ідентифікації, уміння виконувати дії віднесення до еталону, уміння виконувати дії перцептивного моделювання.

Рівні сенсорного розвитку:

високий – розрізнення і вживання в мовленні назв усіх кольорів спектра та їх складних відтінків, площинних і об'ємних геометричних фігур, а також відхилень від простої форми; порівнювання знайомих і незнайомих предметів на око та за допомогою умовної мірки за довжиною, шириною, висотою, товщиною зі словесним позначенням виділених відмінностей; повне розуміння відношень ряду; вільне орієнтування в просторі та словесне позначення виділених просторових ознак; вільне володіння всіма типами перцептивних дій; здатність самостійно помічати та виправляти власні помилки й неточності;

достатній – здебільшого правильне виконання дітьми сенсорних завдань, за наявності 2–3 помилок, які діти в змозі самостійно виправити; уживання в мовленні назв кольорів спектра та їх відтінків за світлотою, площинних і об'ємних геометричних фігур, характеристик предметів при їх порівнянні за величиною, за наявності труднощів при словесному позначенні складних відтінків кольорів спектра та відхилень від простої форми; побудова правильного, але, почасти, неповного серіаційного ряду; наявність труднощів у словесному визначенні положення предмета відносно іншого, а також під час виконання дітьми перцептивних дій з предметами зі складними характеристиками; наявність досить міцних сенсорних знань і навичок, що не перевищують програмових вимог;

середній – нездатність дітей виправляти власні помилки під час виконання сенсорних завдань; уживання в мовленні назв кольорів спектра та основних геометричних фігур; відсутність повного розуміння відношень ряду, переважне орієнтування дітей на парні відношення: великий-маленький з їх словесним позначенням; орієнтування на руку у визначенні правого або лівого боків та нездатність дитини словесно позначити положення предметів щодо інших; відсутність орієнтування на ознаки складної форми під час виконання перцептивних завдань і наявність орієнтування на ті самі ознаки в разі їх попарного аналізу; успішне виконання дітьми одних завдань та незадовільне виконання інших;

низький – невідготовленість дітей до виконання сенсорних завдань, недостатність їх словникового запасу для визначення розмаїття ознак предметів та їх положення в просторі, а також орієнтування у виконанні перцептивних завдань без урахування відповідних сенсорних еталонів.

Діагностичні методики:

I. Діагностичні методики за критерієм: обізнаність дітей із сенсорними еталонами.

Показник: обізнаність із кольором

Завдання № 1 (за методикою Л. Венгер і І. Венєва)

Мета: визначити ступінь орієнтування дітей у кольоровій гамі – колірному тоні, світлоті й насиченості.

Матеріал: «Атлас кольорів» Є. Рабіна; кольорні зразки, виконані фарбою на картоні розміром 3/4 см і наклеєні на картки білого кольору розміром 5/6 см.

Процедура виконання. Завдання складається з декількох серій, що проводяться таким чином:

А. Розміщення колірних об'єктів за зразком.

Мета: визначити вміння дітей розміщувати колірні об'єкти за зразком.

Процедура виконання. У цій серії зразками слугують три об'єкти сірого кольору, що розрізняються за світлотою (колірні поля 1/5, 1/10, 1/15 ахроматичного ряду) і розташовуються під час першої демонстрації в порядку зростання світлоти зліва праворуч, під час іншої – у порядку її зменшення, під час третьої – у випадковому порядку. Дітям щоразу дається по 3 об'єкти червоного, синього і зеленого кольорів різної світлоти й однакової насиченості (6/6, 6/10, 6/14) і пропонується розмістити їх так само, як розташовані сірі об'єкти зразка.

Експериментатор під час кожної демонстрації на очах у дитини викладає у ряд три сірих об'єкти різної світлоти, дає їй 3 хроматичні об'єкти, пропонує розглянути картки і розкласти їх на столі так само, як розкладено сірі. Кожна дитина виконує завдання 9 разів – тричі (за зразками, які розрізнялись розташуванням світлот) з об'єктами кожного з трьох кольорів. Правильною відповіддю вважається одноразове правильне розміщення трьох об'єктів.

Б. Вибір колірних об'єктів за уявним зразком.

Мета: визначити вміння дітей обирати колірні об'єкти за уявним зразком.

Завдання 1. Вибір із ряду колірних об'єктів середньої світлоти й максимальної насиченості (колірні поля 10/10 за колірним трикутником), що розрізняються за колірним тоном.

У цій серії дітям показуються такі кольори: червоний, жовтогарячий (оранжевий), жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий, а також білий і чорний. Кожний із кольорів представлений двома однаковими об'єктами, отже щоразу дитина здійснює вибір з 18 об'єктів. Зразок показується дитині, а потім ховається. Зразками по черзі виступають всі зазначені колірні об'єкти. Набір об'єктів, з яких здійснюється вибір, демонструється дитині через 15 сек після розгляду кожного зразка.

Завдання 2. Вибір з ряду колірних об'єктів малої насиченості й високої світлоти (колірні поля 3/3 за колірним трикутником), що різняться за колірним тоном.

У цій серії показують ті ж самі кольори, що й у попередній серії, за винятком білого та чорного. В експерименті діти здійснюють вибір з 14 об'єктів.

3. Вибір з ряду колірних об'єктів, що різняться за колірним тоном і світлотою. Оскільки в цьому випадку вивчається орієнтування на світлоту, дітям показують об'єкти тільки трьох кольорів, що різко відрізняються одне від одного – червоного, синього й зеленого, а також ахроматичні об'єкти. Кожний колір представлений трьома об'єктами різної світлоти й однакової насиченості (колірні поля 6/6, 6/10, 6/14 за колірним трикутником, а сірий колір – 1/5, 1/10, 1/15 ахроматичного ряду). Вибір діти здійснюють з 24 об'єктів.

В. Розуміння і вживання слів-назв кольору.

Завдання 1. Називання кольору запропонованих експериментатором колірних об'єктів.

Мета: визначити ступінь розуміння дітьми слів-назв кольору.

Процедура виконання. Дитині пропонують об'єкт певного кольору, а вона повинна була назвати цей колір. Об'єкти демонструють для називання по черзі, але об'єкти однакового кольору – не поспіль. Правильною відповіддю вважається безпомилкове називання обох об'єктів даного кольору.

Завдання 2. Вибір об'єкта певного кольору за заданим словом-назвою.

Мета: визначити правильність уживання дітьми слів-назв кольору.

Процедура виконання. Експериментатор вимовляє назву кольору, а дитина повинна вибрати з набору об'єкт відповідного кольору.

В обох варіантах завдань демонструються об'єкти 7 хроматичних кольорів – тих самих, що й у попередніх серіях, – середньої світлоти і максимальної насиченості (10/10), а також білий і чорний. Кожний колір показують двічі (всього 18 об'єктів).

Методика проведення всіх завдань, у яких дитина здійснює вибір об'єктів, була такою. Перед дитиною на столі, вкритому білою скатертиною, розкладають об'єкти в 3–4 ряди. Об'єкти різного колірного тону, а також різної світлоти й насиченості розміщують у випадковому порядку, але таким чином, що два ідентичних об'єкти не знаходяться поруч.

Інструкція: дитині пропонують знайти і дати експериментаторові всі «такі самі» об'єкти, як зразок, або об'єкти, названі експериментатором. Потім усі обрані дитиною об'єкти повертаються на свої місця. Послідовність, у якій дітям показують зразки (або називають кольори), різна.

Відповідь дитини вважається правильною тільки в тому випадку, якщо вона вибирає обидва потрібні об'єкти, не приєднуючи до них інші.

II. Діагностичні методики за критерієм: обізнаність дітей із сенсорними еталонами.

Показник: обізнаність із величиною

Завдання № 2 (за методикою Т. Лаврентьєвої)

Мета: визначити ступінь обізнаності дітей із величиною.

Матеріал: 1) дві дерев'яні палички різної довжини від 94 до 106 мм; електрифікована іграшка – собака, що грає на барабані, з'єднана з кнопками на експериментальному столику; 8 пар паличок, у яких менша паличка відрізнялася від більшої на 1/16, 1/25 і 1/50 її довжини, а величина об'єктів коливалася в межах від 106 до 94 мм; 2) паличка-зразок довжиною 20 см; паличка зразок довжиною 10 см, а також 12 пар паличок, що відрізняються від неї на 1/10, 1/12, 1/16, 1/25 і 1/50 у бік зменшення і збільшення; 3) 2 дерев'яні палички довжиною 210 і 110 мм, паличка-зразок довжиною 100 мм, а також палички більші або менші за неї на 1/5, 1/7, 1/10, 1/16, 1/25 або 1/50.

Процедура виконання.

1. Методика вивчення вибору більшої з двох протяжностей, що сприймаються одночасно.

Мета: визначити вміння дітей вибирати більшу з двох протяжностей.

Перед дитиною на експериментальний столик викладають поруч 2 дерев'яні палички різної довжини від 94 до 106 мм на відстані 3 см одна від одної. Під кожною пали-

чкою знаходиться кнопка, а трошки далі на тому самому столику стоїть електрифікована іграшка – собака з барабаном. Дитині дають інструкцію, у якій вказують, що вона повинна натиснути на кнопку, розташовану під більшою з двох паличок. Якщо дитина правильно визначить, яка паличка більше, і, отже, натисне на потрібну кнопку, собака почне бити в барабан. Таким чином, пуск іграшки був підкріпленням правильного вибору.

Кожній дитині для включення її в завдання спочатку показують пару паличок, що досить різко відрізнялись за величиною. Потім демонструють по черзі 8 пар, у яких менша паличка відрізняється від більшої на $1/16$, $1/25$ і $1/50$ її довжини. Сторона показу більшого об'єкта під час досліду змінюється. Абсолютна величина об'єктів коливається в межах від 106 до 94 мм.

2. Методика вивчення вибору об'єкта певної величини за зразком.

Мета: визначити вміння дітей вибирати об'єкт певної величини за зразком.

Перед дитиною на експериментальному столику розташовується три дерев'яні палички таким чином: паличка-зразок розміщується на відстані 20 см над парою паличок, що лежать поруч, з яких дитина повинна вибрати «точно таку саму», як зразок. Дитині дають інструкцію, у якій зазначається, що потрібно «показати, яка з цих паличок точно така сама, як оця (зразок)».

Для підкріплення правильного вибору дитини використовується запуск описаної вище електрифікованої іграшки – собаки, що грала на барабані.

Пари для вибору складаються з палички, що дорівнює зразкові, а також палички, що відрізняються від неї на $1/10$, $1/12$, $1/16$, $1/25$ і $1/50$ у бік зменшення й збільшення. Величина зразка залишається постійною – 100 мм. Дітям пропонують 12 пар паличок із зазначеною вище величиною розходження. Бік показу палички, що дорівнює зразкові, під час досліду змінюється.

3. Методика вивчення процесу розв'язування дітьми завдань на прирівнювання.

Мета: визначити вміння дітей прирівнювати дві протяжності за допомогою третьої.

На експериментальному столику перед дитиною розташовуються 2 дерев'яні палички довжиною 210 і 110 мм. Палички лежать одна під іншою на відстані 50 мм таким чином, щоб їхні краї знаходилися не на одній лінії. Осторонь розкладається ще одна пара паличок, розмір однієї з яких є постійним – 100 мм, а друга була більшою або меншою за першу на $1/5$, $1/7$, $1/10$, $1/16$, $1/25$ або $1/50$. Крім того, на столику знаходиться кнопка й електрифікована іграшка, описана вище. Дитина, відповідаючи на запитання, відзначає, що з двох лежачих перед нею паличок одна більша, а інша – менша. У дитини запитують, яким чином можна зробити так, щоб маленька паличка стала «точно такою самою, як велика». Якщо дитина розуміє, що для цього потрібно додати до маленької палички ще одну, їй пропонують вказати, яка паличка з двох лежачих осторонь підходить для цього. Якщо дитина виконує завдання правильно, собака «радіє» і починає бити в барабан.

При першому показі завдання пара паличок, що лежать осторонь (з яких потрібно було здійснювати вибір), різко розрізняється. Величина розходження складає $1/5$. Протягом експерименту дитина повинна виконати завдання 14 разів.

Завдання № 3 (за методикою О. Проскури).

Мета: визначити ступінь засвоєння дітьми відношень між елементами ряду.

Матеріал: 10 лінійок різного кольору різної довжини, коробка кольорових олівців.

Процедура виконання. Дітям показують 10 лінійок різного кольору різної довжини і пропонують завдання: «Ці лінійки треба покласти в ряд одна за одною, спочатку найменшу, потім більшу, ще більшу і наприкінці найбільшу. Ти можеш їх так покласти?» Перш, ніж виконувати це завдання, дитину просять намалювати (відразу було покладено коробку кольорових олівців), як вона покладе лінійки в ряд. Це завдання є необхідним для виявлення ступеня інтеріоризованості дії упорядкування. Після малювання дітям пропонують упорядкувати лінійки. Якщо дитина не може намалювати, її все одно просять упорядкувати лінійки.

II. Діагностичні методики за критерієм: співвідношення якостей і властивостей предметів із сенсорними еталонами.

Показник: уміння виконувати дії ідентифікації

Завдання № 4 (за методикою Н. Венгера)

Мета: визначити ступінь виконання дій ідентифікації у дітей старшого дошкільного віку.

Матеріал: гра «Електровікторина» з кількістю контактів 5/5; кнопка електричного дзвоника, приєднана дротом до лампочки, при непомітному для дитини натисканні на яку лампочка загорялася; маленька вузька указка; на панелі гри містився аркуш паперу, розділений навпіл: на лівій половині знаходилася колірна матриця, у якій по вертикалі розташовувалися квадратики різних кольорів зверху донизу: червоний, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, а по горизонталі – відтинки за світлотою тих самих кольорів: 7, 6, 5, 4, 3 (за «Атласом кольорів» Є. Рабкіна); права половина аркуша – біла; стопка квадратів з білого картону (4/4 см) з наклеєними на них квадратами тих самих кольорів, що представлені в матриці.

Процедура виконання: інструкція: «Зараз ми з тобою пограємо в гру, яка має назву «Знайди такий самий квадратик». Тут багато квадратиків. Усі вони різного кольору. Такі ж є і тут (дитині вказували на стопку зразків). Я буду показувати по одному квадрату, а тобі потрібно знайти у себе квадрати такого самого кольору. Якщо ти знайдеш правильно і покажеш його мені цією паличкою, загориться лампочка. Якщо помилишся – лампочка не загориться, але тоді ти ще пошукаєш, так до 3 разів. Давай спробуємо». У процесі проведення експерименту увагу дитини звертають на ідентичність елементів і загоряння лампочки. Після цього здійснюють перехід до показу всіх елементів, включаючи і вже випробувані. Дитині дозволяють при кожному показі зробити 3 спроби. Всього дитині демонструють 25 зразків.

Оцінювання результатів.

Кожну спробу, яку здійснює дитина, заносять до протоколу. За умови правильного показу дитиною елемента, натискаючи на кнопку, запалюють лампочку. При підрахуванні балів враховують кількість невдалих спроб і кількість правильних показів. За «влучення» без помилок дитині ставлять 3 бали, за кожную помилку 1 бал знімають. Максимальна кількість балів, яку може набрати дитина, – 75. Переведення

набраних дитиною балів у 5-бальну шкалу здійснюють за формулою $b \times 5 : 75 = x$, де b – кількість набраних дитиною балів за 75-бальною шкалою, x – кількість набраних дитиною балів за 5-бальною шкалою.

Показник: уміння виконувати дії співвіднесення з еталоном
Завдання № 5 (за методикою А. Говоркової, О. Дяченко, Т. Лаврентьєвої)

Мета: визначити ступінь виконання дій співвіднесення з еталоном.

Матеріал: 3 високі коробки, на кожній з яких був наклеєний вирізаний із кольорового паперу еталон складної форми; 15 карток із зображеннями різних предметів, кожний з яких за формою відповідав одному з трьох еталонів.

Процедура виконання. Перед дитиною ставлять 3 коробки. Також розкладають 15 карток із зображеннями різних предметів, кожний з яких за формою відповідав одному з трьох еталонів. Дитина у випадковому порядку бере одну з карток і повинна покласти цю картку в ту коробку, на якій була наклеєна фігура, на її думку, більш за все схожа на зображений на картці предмет. У такий спосіб кожна дитина повинна розкласти всі 15 карток.

Дитині дають картки із зображенням таких предметів: коляски, собаки, черевика, трактора, машини, жука, неваляшки, лампи, гітари, груші, піраміди, ляльки, праски, жолудя, моркви. Картки з картинками розкладаються перед дитиною зображеннями донизу, щоб послідовність їх показу дитині була випадковою. Потім дитині надають інструкцію: «Перед тобою лежать картки. На кожній картці є картинка. Візьми, будь ласка будь-яку картку, подивись на картинку і на фігурки, що зображені на коробочках. Тобі потрібно покласти картинку в ту коробочку, на якій фігурка найбільше схожа на твою картинку. Коли ти покладеш цю картинку в коробочку, візьми ще одну і розклади так усі картинки». З метою виключення випадкового розкладання картинку увагу дітей звертають на еталони, зображені на коробках. У протоколі експериментатор фіксує, у яку коробку і які картинки поклала дитина.

Оцінювання результатів:

максимальний бал – 15 нараховують в тому випадку, якщо всі 15 карток будуть правильно розкладені в коробки; кожна неправильно покладену картинку зараховують як помилку. Переведення набраних дитиною балів у 5-бальну шкалу здійснюють за формулою $b \times 5 : 15 = x$, де b – кількість набраних дитиною балів за 15-бальною шкалою, x – кількість набраних дитиною балів за 5-бальною шкалою.

Показник: уміння виконувати дії перцептивного моделювання
Завдання № 6 (за методикою Н. Венгер і В. Холмовської)

Мета: визначити в дитей ступінь виконання дій перцептивного моделювання.

Матеріал: дошка прямокутної форми розміром 20/10 см із закругленими кутами, яка була основою фігури. До верхньої і нижньої граней цієї основи прикладалися плоскі геометричні фігурки розміром 4/4 см; 8 фігурок: квадрат, п'ятикутник, рівнобедрена трапеція, півколо, рівносторонній трикутник, сектор, прямокутна трапеція і прямокутний трикутник (колір дошки і геометричних фігурок однаковий). Дошка (основа) прикладені до неї фігурки утворювали в цілому фігуру складної форми. Залежно від

форми приставленого до дошки елемента, його положення стосовно самої дошки й інших елементів, повороту асиметричних фігурок загальні контури всієї фігури в цілому, її форма змінювались. Також використовувалися 10 зразків різних за формою фігур у вигляді їхніх зображень на картоні; лінія картону розміром 40/25 см, на якій розкладали фігури, з якими працювала дитина.

Процедура виконання: перед початком перевірки дитині дають можливість ознайомитися зі всіма елементами, які входять у складну фігуру, і зробити з ними ряд необхідних для подальшої роботи операцій: приставити одну-дві фігурки до граней основи, поміняти їх місцями, змінити ракурс асиметричного елемента.

Після цього на столі безпосередньо перед дитиною розміщують аркуш картону з викладеною на ньому фігурою, яку дитина повинна перебудувати відповідно до зразка. Праворуч у верхньому куті столу розкладають у ряд невикористані фігурки, які залишилися, а ліворуч з нахилом ставлять зразок.

Інструкція: «Подивись уважно на обидві фігури. Тобі потрібно змінити свою фігуру таким чином, щоб вона стала точно такою, як ця (вказували на зразок). Відкла-дати вбік можна лише ті фігурки, які необхідно замінити, інші можна тільки перестав-ляти, не відкладаючи їх убік».

Оцінювання результатів.

До протоколу заносять кінцевий результат здійснених дитиною перетворень у вигляді малюнка, що зображує форму і положення кожного елемента на основі (основа фігури умовно позначалася рисою). Якщо завдання виконано правильно, у замальовці не буде необхідності і результат відзначають знаком «+».

Усього дітям пропонується 10 завдань, що зменшуються за складністю. У завданнях 1, 2, 3, 4 діти повинні здійснити по 8 перетворень. В інших завданнях – по 4 перетворення. Кожне правильно виконане дитиною перетворення оцінюють одним балом. Таким чином, за вирішення чотирьох перших завдань діти можуть одержати від 0 до 8 балів, за вирішення інших – від 0 до 4 балів. Максимальна кількість балів складає 56, а мінімальна – 0 балів. Переведення набраних дитиною балів у 5-бальну шкалу здійснюють за формулою $b \times 5 : 56 = x$, де b – кількість набраних дитиною балів за 56-бальною шкалою, x – кількість набраних дитиною балів за 5-бальною шкалою.

Зміни фігури, не передбачені завданням, використовують тільки при якісному аналізі результатів. У кількісній оцінці їх не фіксують.

У процесі оброблення отриманих даних з метою визначення рівня сенсорного розвитку кожної дитини використовується формула, що має вигляд

$$R = \frac{R1 + R2 + R3 + R4 + R5 + R6}{n}$$

де R – рівень сенсорного розвитку дитини;

$R1, R2 \dots$ – кількість балів, отриманих за завдання 1, 2 ...

n – кількість завдань.

Критерії розвитку пізнавальної активності з показниками:

ініціативність з показником: прагнення до здійснення пошуку невідомого та вольове зусилля, наполегливість;

самостійність з показником: потреба у допомозі в пізнанні, кількість самостійних дій у процесі розв'язання завдань;

тривалість активності в часі, кількість відеоопікань, їх спрямованість; допитливість; зацікавленість;

інтерес до предметів і явищ з показниками: увага; емоційне ставлення (здивування, стурбованість), дії, спрямовані на краще з'ясування будови предмета, розуміння його функціонального призначення; ставлення до результатів своєї діяльності наявність прагнення отримати нові знання; прагнення відповідати з власної ініціативи чи лише на вимогу вихователя.

Рівні розвитку пізнавальної активності:

високий – діти відрізняються значно тривалішим і стійкішим інтересом до предметів або явищ порівняно із молодшими. Вони зберігають активність в усіх організаційних педагогом справах, легко відгукуються на пропозицію пошукати інший варіант розв'язання завдання або відповіді на запитання, завжди готові були відразу виправити свої помилки. Ці діти захоплюються самим процесом діяльності (не обов'язково цікавою), часто при виконанні завдання вносять власні творчі задумки. Висока активність у них проявляється незалежно від виду заняття, наявності або відсутності звернень до них ровесників і вихователів, не час від часу, а постійно. Їх активність у значно більшій мірі спрямовується метою – досягти бажаного результату;

середній – діти виявляють зацікавленість до оточуючого світу лише в певних ситуаціях, здебільшого зумовлених змістом своєї діяльності, її емоційною привабливістю. Вони можуть захопитися чимось на тривалий час, але коли виникають труднощі або за ними спостерігають, їх дії гальмуються. Цим дітям притаманні пізнавальні мотиви діяльності і спілкування, проте вони нестійкі. Головна особливість досліджуваних цієї групи – вони майже ніколи самі не виявляють активності у постановці запитань вихователю і ровесникам. У спільній діяльності з дорослими вони переважно слухняні виконавці, не висловлюють власної ініціативи, рідко виявляють творчий підхід до виконання того чи іншого завдання;

низький – діти характеризують небагаточисельні прояви допитливості у ставленні до явищ і предметів навколишнього світу, рідкі прояви пошукових дій. Не лише початок, а й увесь процес роботи для цих дітей – це переважно наслідування дій сусіда. Вказівки і пояснення вихователя вони часто не запам'ятовують. Ці діти хоча й ставлять вихователю запитання пізнавального характеру, проте їх кількість незначна. Вони часто небайдужі до розмов однолітків, уважно прислуховуються, але при цьому рідко долучаються до них.

Діагностичні методики:

Мета: з'ясувати рівень розвитку пізнавальної активності дітей.

Спостереження за дітьми на заняттях та в повсякденному житті

Процедура виконання. Фіксуються особливості проявів пізнавальної активності у різних за змістом і характером ситуаціях: на заняттях, у грі, на прогулянках та інших режимних моментах:

у процесі спілкування дітей із вихователем:

- чи ставить дитина запитання з метою дізнатися щось нове;
- чи керується бажанням звернути на себе увагу;
- чи уважно слухає дитина відповідь дорослого;
- чи недослухавши ставить нове запитання, переключається на новий вид діяльності;

після отримання дитиною нових знань:

- чи ставить дитина питання, щоб конкретизувати отримані знання;
- чи ділиться враженнями тощо.

під час режимних моментів:

- чи прагне дитина отримати нову інформацію про предмети і явища оточуючого світу;
  - чи є у неї бажання дізнатися про невідоме для неї, яке проявлялося у запитаннях до вихователя, експериментатора, ровесників, батьків.
- у ситуаціях, коли у дитини є змога проявити творчість, видумку:
- чи використовує вона можливість проявити самостійність у відповідях;
  - чи ставиться до такої можливості байдуже;
  - чи не лякають її такі ситуації.

Аналіз дитячих робіт

Процедура виконання. Аналізуються дитячі роботи (малюнки, поробки із природничого матеріалу, паперу, будівельного матеріалу тощо), які були виконані ними вдома або в дошкільному навчальному закладі.

При аналізі дитячих робіт, фіксується:

- наскільки роботи конкретно відображають знання дитини про оточуючу дійсність;
- чи ставить дитина запитання у процесі зображувальної діяльності з метою конкретизувати або доповнити наявні знання;
- чи використовує дитина можливість проявити видумку, творчість у роботі, чи ставиться до такої можливості байдуже.

Бесіда з дітьми

Мета: з'ясувати мотиви та спрямованість інтересів дитини, які види діяльності сприяють найбільшому розвитку пізнавальної активності, вихователів з яким стилем спілкування (авторитарним чи демократичним) діти люблять найбільше?

Процедура проведення. Бесіду проводять із кожною дитиною індивідуально:

1. Тобі подобається ходити в дитячий садок? Чому?
2. Як ти ставишся своїх вихователів? Чому?

3. Які заняття тобі подобаються в дитсадку найбільше? Чому?
4. В тебе є друзі?
5. В які ігри тобі подобається гратися з ними найбільше і чому?
6. Що тобі подобається найбільше: гратися, малювати, робити поробки із природного матеріалу, переглядати телепередачі, слухати казки, розповіді, вчитися рахувати?
7. Який у тебе найулюбленіший казковий герой?
8. Ти хочеш бути на нього схожий? Чому?
9. Чи є в тебе іграшка, з якою ти любиш гратися найбільше?

1-а серія завдань

Завдання 1.

Максимально самостійно допомогти казковому персонажу Саморобкіну порухувати всі поломки у машини.

Завдання 2.

Дитині пропонується 6 малюнків гномиків, на обличчях яких зображені різні емоції: сум, переляк, радість, здивування, спокій, злість. Запитання:

– На якого гномика вона хотіла б бути схожою.

Показуючи на гномика із сумним виразом обличчям, дитину запитують:

– Що б ти міг (могла) запропонувати для того, що гномик не сумував?

Експериментальні завдання

2-а серія завдань

Завдання 1.

Скласти танграм за зразком, запропонованим експериментатором.

Завдання 2 по типу дидактичної гри «Квітка-семипелюстка».

Дітям пропонується семипелюсткова квітка, у якої «відривалися» пелюстки. На кожну «відірвану» пелюстку дитина повинна замовити будь-яке бажання.

3-я серія завдань

Завдання 1. Дітям пропонується придумати казку «Що було б з Колобком, коли б дід із бабою жили на п'ятому поверсі?»

Оцінювання результатів.

Виконання кожного завдання оцінюється за 5-ти бальною шкалою таким чином:

1 бал – дитина без допомоги вихователя взагалі не може впоратися із завданням;

2 бали – виконує завдання із значною допомогою вихователя;

3 бали – виконує завдання з мінімальною допомогою вихователя;

4 бали – дитина виконує завдання самостійно, без усіляких підказок з боку вихователя;

5 балів – дитина не лише виконує завдання самостійно, а й знаходить оригінальні шляхи розв'язання завдань, проявляє фантазію, винахідливість, імпровізує, вносить зміни у правила гри.

Максимальна кількість балів складала 25, що відповідає рівням розвитку пізнавальної активності: високий рівень мають діти, які набрали 20–25 балів, середній рівень – 15–20 балів, низький – 15 балів і нижче.

Критерії розвитку пізнавальних здібностей:

результативний (реальні результати як продукти – досягнення пізнавальної діяльності);

змістовний (комплекс операційних механізмів, які визначають цілі здійснення вирішення завдань);

процесуальний (характеристики вирішення завдань за такими показниками як темп, інтенсивність, термін досягнення результату тощо);

інтегрований (спосіб досягнення оптимального результату за допомогою комплексу «домінантних показників» пізнавальних здібностей).

Компоненти розвитку пізнавальних здібностей з показниками:

творчий з показниками: продуктивність, гнучкість, оригінальність мислення, розробленість теми;

інтелектуальний з показниками: фіксування й зберігання образів реально існуючих об'єктів, продуктивне запам'ятовування матеріалу, який сприймається на слух (довільне, мимовільне відтворення смислових одиниць у певній послідовності), здатність діяти в плані образів, класифікація та узагальнення об'єктів, конструктивність мислення та орієнтування в просторі, соціальна поінформованість, поінформованість про колір і форму, виділення та відтворення ознак об'єкту, що сприймається за допомогою довільної уваги;

поведінково-результативний з показниками: відношення до змістовної сторони діяльності, відношення до результату діяльності, динаміка емоційного стану, ступінь самостійності у пізнавальній діяльності, готовність до розумової напруги, ступінь повноти сприйняття та збереження завдання, самооцінка результату діяльності, поведінка при ускладненнях.

Типи (рівні) розвитку пізнавальних здібностей:

«обдарований» – характеризується когнітивною гнучкістю, високим ступенем самостійності дій та оцінки їх результатів, оригінальністю та здатністю до ризику у прийнятті рішення, стійкістю інтересу до змісту завдання, задоволеністю у зв'язку з виконанням завдання;

«високий» – характеризується змішаним орієнтуванням у перцептивних діях, яке змінювалось від складності об'єкту (синкретичний тип орієнтування), зацікавленістю при відношенні до завдання, здатністю до об'єктивного оцінювання результатів;

«помірний» – тип характеризується: розв'язуванням завдань за допомогою засобу маніпулювання, відсутністю прагнення до влучності запам'ятовування і прояву вольових зусиль, оригінальністю у вербальних завданнях, ускладненням у невербальних завданнях, здатністю до об'єктивного оцінювання результатів;

«помірно-знижений» – характеризується індіферентним відношенням до прийняття завдання та результату діяльності, проявом інтересу до формальної сторони діяльності, підвищеною схильністю до практичних спроб, неприйняттям допомоги дорослого, відмовою від діяльності при перешкодах, які з'являються.

Діагностичні методики:

1. Діагностичні методики, присвячені психодіагностиці творчого компоненту пізнавальних здібностей, вивчалася творча обдарованість дітей: 1) швидкість або продуктивність; 2) гнучкість; 3) оригінальність; 4) розробленість теми).

Тестова методика «Короткий тест творчого мислення» (КТТМ)
(автор: П. Торренс, тест адаптований О. І. Щердлановою, І. С. Аверіною)

Стимульний матеріал. На кожну дитину: бланк із завданнями, олівці, фломастери, гумка.

Процедура виконання. Дослідження за даною методикою проводиться індивідуально. Кожній дитині видається бланк із завданнями, олівці, фломастери, гумку. Усього 10 завдань. Перед тим, як роздати листки з завданнями, експериментатор звертається до обстежуваних з інструкцією: «Діти! Мені здається, що ви отримаєте велике задоволення від роботи, яку я вам зараз запропоную. Ця робота допоможе нам дізнатися, наскільки добре ви умієте видумувати, фантазувати, розв'язувати нові, незнайомі завдання. Маю надію, що ви будете фантазувати і вам це сподобається». Після такої інструкції дітям роздаються аркуші з завданнями. Час на виконання завдання обмежений (15 хвилин). Завдання тесту формулюються наступним чином: «На кожному аркуші паперу у вас у намальовані незакінчені фігури. Якщо ви доповните їх додатковими лініями, то ми отримусмо цікаві предмети або картинки». Експериментатор підбадьорює дітей: «Спробуйте придумати таку картинку або історію, яку ніхто інший не зможе придумати. Зробіть її повною, цікавою, додавайте до неї свої фантазії. Придумайте назву до кожної картинки і скажіть мені пошепки на вушко». Через 15 хвилин, що відводилися на роботу, аркуші збираються.

При застосуванні методики результати оцінюються за наступними показниками:

1. Швидкість та продуктивність. Визначається за кількістю малюнків, з якими встигла попрацювати дитина. Максимальний бал – 10.

2. Гнучкість. Цей показник визначається кількістю різних категорій відповідей. Для визначення категорії використовувались як самі малюнки, так і їх назви, що іноді не співпадають. Якщо відповіді не співпадали з стандартними категоріями, які застосовуються в цьому тесті, застосовувалися нові категорії із позначкою їх «X 1», «X 2». Однак, такі відповіді зустрічались досить рідко.

3. Оригінальність. Максимальна оцінка дорівнює 2 балам для неочевидних відповідей з частотністю менше 2% , мінімальна – 0 балів для відповідей з частотністю 5% і більше, 1 бал зараховується за відповіді, що зустрічаються у 2–4,9 % відповідей.

У ході оцінювання постає питання про оригінальність відповідей, в яких досліджувана дитина об'єднує кілька вихідних фігур у єдиний малюнок. П. Торренс вважає це проявом високого рівня творчих здібностей дитини, оскільки такі малюнки зустрічаються нечасто. Вони вказують на оригінальність мислення дитини. Інструкція до тесту і відокремленість вихідних фігур жодним чином не вказують на можливість такого рішення, однак разом з тим і не заперечує означене. П. Торренс вважає необхідним нараховувати дитині додаткові бали за оригінальність при такому об'єднанні у блоки вихідних фігур: за об'єднання двох малюнків – 2 бали; за об'єднання трьох –

п'яти малюнків – 5 балів; за об'єднання шести – десяти малюнків – 10 балів. Преміальні бали додаються до загальної суми за оригінальність разом за усе завдання.

4. Розробленість теми. Бали нараховуються за кожну значущу деталь (ідею), що доповнює вхідну стимульну фігуру як у межах її контуру, так і поза її межі. При цьому, основна первинна відповідь повинна бути значущою, інакше її розробленість не оцінюється, один бал по цьому показнику дається за:

1) Кожну суттєву деталь загальної відповіді. При цьому кожен клас деталей оцінювався один раз і при повторенні не враховувався. Кожна додаткова деталь відмічалась крапкою або хрестиком один раз.

2) Колір, якщо він доповнює основну ідею відповіді.

3) Спеціальне штрихування за загальною ідеєю (тінь, об'єм, колір).

4) Прикрасу, якщо вона має сенс сама по собі.

5) Кожну варіацію оформлення (окрім повторів), що має значення стосовно основної відповіді. Наприклад, однакові предмети різного розміру можуть передавати ідею простору.

6) Розміщення малюнка з його поворотом на 90 градусів і більше, незвичайність ракурсу (наприклад, вид із середини), вихід більшої частини малюнку за межі.

7) Якщо лінія означає певний предмет (шов, пояс, шарф та ін.), то вона оцінювалася в 1 бал.

Інтерпретація результатів:

Високий рівень прояву відповідного показника творчого мислення – 61–100 одиниць (6–7 балів).

Помірний рівень прояву відповідного показника творчого мислення – 40–60 одиниць (4–5 балів).

Помірно-знижений рівень прояву відповідного показника творчого мислення – 20–39 одиниць – (1–3 балів).

Максимальна оцінка становила 7 балів.

II. Діагностичні методики, присвячені психодіагностиці інтелектуального (когнітивного) компоненту пізнавальних здібностей.

Тестові методики психодіагностики мнемічної складової

Методика П. Зінченко № 1 (адапована для дітей дошкільного віку)

Мета: виявлення рівня розвитку мимовільного запам'ятовування.

Стимульний матеріал. 28 прямокутників з кольорового паперу по 7 різних кольорів, наприклад, червоного, синього, зеленого і жовтого. Верхня частина прямокутника на один сантиметр була заклеєна білим папером. На восьми прямокутниках на білій частині було намальовано геометричні фігури.

Процедура виконання. Методика являє собою ряд картинок, які дитині треба класифікувати. Оскільки не всі діти дошкільного віку засвоїли кількісну форму виразу (цифри), застосовувалися геометричні фігури.

Експеримент проходить за такою схемою: перед дитиною, яка сидить за столом таким чином, щоб їй було зручно маніпулювати картинками, лежить столкою матеріал. Експериментатор на очах у дитини бере по одному прямокутнику різного

кольору. Запитує у дитини: «Якого кольору прямокутник?», розкладає на столі окремо один від одного, даючи завдання дитині: «Поклади поруч прямокутники: сюди – червоного кольору, сюди – синього і т.д.». Після завершення класифікації дитину запитують, чи бачила вона на білому папері намальовані червоним фломастером різні фігури, якщо бачила, то отримувала завдання намалювати те, що запам'ятала. Реєструється: поінформованість про колір; графічне відтворення дитиною фігур.

Інтерпретація результатів. За кожну правильну відповідь нараховується 1 бал. Максимальний результат (7 балів) нараховується, якщо всі 28 карток розкладені правильно і дитина намалювала більше ніж шість фігур. Кожна неправильно покладена картка, а також кожна не намальована фігура, вважалися помилкою.

Високий рівень – 6–7 балів (5–6 фігур, відсутня помилка у класифікації за кольором).

Помірний рівень – 4–5 балів (3–4 фігури, можливі 1–2 помилки у класифікації за кольором).

Помірно-знижений рівень – 1–3 балів (1–2 фігури, можливі 2–3 помилки у класифікації за кольором).

Методика П. Зінченко № 2 (адапована для дітей дошкільного віку)

Мета: вимірювання рівня розвитку довільного запам'ятання.

Стимульний матеріал. геометричні фігури (8 штук), що не мають вербального позначення.

Процедура виконання. Дитині у визначеному темпі надається ряд стимулів (8 геометричних фігур), при цьому експериментатор використовує інструкцію: «Я зараз покажу тобі картинки, ти постарайся їх запам'ятати, а потім їх намалювати». Інтервали між послідовно пропонованими складовими ряду – 2–3 с. Після цього експериментатор дає завдання намалювати те, що дитина запам'ятала. Реєструється графічне відтворення фігур.

Інтерпретація результатів. За кожну правильну відповідь нараховується 1 бал. Максимальний результат (7 балів) нараховується, якщо правильно намальовано 7 або більше фігур. Кожна не намальована фігура – мінус 1 бал.

Високий рівень – 6–7 балів (6–8 фігур).

Помірний рівень – 4–5 балів (4–5 фігур).

Помірно-знижений рівень – 1–3 балів (1–3 фігури).

Методика О. Леонтьєва

Мета: вимірювання рівня розвитку довільного запам'ятовування за допомогою слів.

Стимульний матеріал. Знайомі дитині слова загальною кількістю 8 – слів, з яких 4 слова – образні поняття, а 4 слова є абстрактними поняттями. Приклади: образні поняття: сонце, береза, щука, годинник; абстрактні поняття: сміливість, зло, лінь, краса.

Процедура виконання. Експериментатор говорить дитині: «Зараз я назву тобі багато знайомих слів, а ти спробуй їх запам'ятати і потім переказати їх мені». Фіксується загальна кількість слів: окремо – слова абстрактні та окремо образні поняття.

Інтерпретація результатів. Кожне правильне абстрактне слово, яке переказала дитина, оцінюється в 1,5 бали, кожне образне слово – оцінюється в 0,5 балів.

Максимальний результат – 7 балів.
Високий рівень – 6–7 балів.
Помірний рівень – 4–5 балів.
Помірно-знижений рівень – 1–3 балів.

Методика Я. Фостер

Мета: вимірювання рівня розвитку довільного запам'ятовування значеннєвих одиниць.

Стимульний матеріал. Текст, що складається з 9 одиниць-значень. Завдання для дитини є запам'ятати, а потім відтворити близько до тексту розповідь експериментатора.

Процедура виконання. Експериментатор дає дитині таку інструкцію до виконання: «Зараз я прочитаю тобі маленьке оповідання, а ти спробуй його запам'ятати, і потім мені розповіси те, що запам'ятав»:

1. Одного разу черепаха вирішила поласувати бананами. 2. Вона підповзла до пальми, але банани дістати не могла. 3. Спробувала розхитати пальму – не вдалося. 4. Спробувала влізти на неї – сили не вистачило. 5. І коли вона вже була у відчаї, з'явилася жирафа. 6. Жирафа підійшла до черепахи і спитала: «Чому ти сумуєш?». 7. «Бо я маленька і не можу зірвати банан», – відповіла черепаха. 8. «Не сумуй я допоможу тобі», – мовила жирафа. 9. Завдяки своєму зростові жирафа легко зірвала кілька бананів і дала їх черепахи». Реєструється кількість правильно відтворених значеннєвих одиниць.

Інтерпретація результатів. Якщо дитина відтворює загальний зміст розповіді («Про Черепаху»), то нараховувався 1 бал. За кожну вірно відтворену значеннєву одиницю – нараховується 1 бал. Максимальний результат (7 балів) нараховується, якщо відтворено правильно 7 або більше значеннєвих одиниць. Кожна не відтворена або неправильно відтворена значеннєва одиниця – мінус 1 бал.

Високий рівень – 6–7 балів.

Помірний рівень – 4–5 балів.

Помірно-знижений рівень – 1–3 балів.

Тестові методики психодіагностики мисленнєвої складової

Методика Б. Векспера «Знаходження деталей, яких недостатньо»

Мета: виміряти рівня розвитку умінь дитини утворювати образи.

Стимульний матеріал. 14 картинок, на яких зображені малюнки різних предметів, у яких відсутні які-небудь частини – інколи достатньо важливі та які добре помітні (наприклад, обличчя без роту, гребінець без зубців). Інколи ці частини або предмети є менш вираженими, але вони мають важливе значення для предмета та його функціонування (гвинтик в ножицях, петлі у піджаку).

Процедура виконання. Експериментатор дає інструкцію дитині: «Подивись уважно на малюнок і скажи, що намальовано на ньому, та чого саме не вистачає?».

Дітям надаються малюнки та називається термін (не більше 5–7 хвилини) для того, щоб кожна дитина могла впізнати зображення і знайти на ньому деталі, яких не

вистачає. Якщо дитина дає вірну відповідь, тоді їй давався наступний малюнок; якщо ж відповідь була невірною, дорослий просив дитину уважно подивитися на картинку ще раз. Якщо впродовж відведеного на дану картинку терміну відповідь була не знайдена, то рекомендувалося дитині переходити до наступного завдання. Реєструються кількість правильно даних відповідей.

Інтерпретація результатів. За кожну правильну відповідь нараховувався 0,5 бала. Максимальний результат – 7 балів.

Високий рівень – 6–7 балів.

Помірний рівень – 4–5 балів.

Помірно-знижений рівень – 1–3 балів.

Методика на визначення рівня розвитку конструктивності мислення.

Мета: вимірювання рівня розвитку конструктивності мислення.

Процедура виконання. Дослідження проходить у три етапи в залежності від ступеня складності завдання.

1. Експериментатор показує дитині 3 картки з зображеннями: півня, корови, коня, і пропонує викласти саме такі зображення з частинок подібних картинок: «Склади такий же малюнок із цих розірваних частин». Після цього малюнок закривається і дитина орієнтується на створений в її свідомості образ.

2. Експериментатор пропонує дитині виконати 3 конструктивних завдання малих розмірів (на 4 клітинки): «Перед тобою картка з різними зображеннями. А ось і порожня картка з клітинками. Ти візьми ось ці трикутники і квадратики, та спробуй викласти саме такі зображення, як на зразку у цих порожніх клітинках».

3. Експериментатор пропонує виконати дитині 4 ускладнених конструктивних завдання більших зразків (9 клітинок).

Реєструється: кількість правильно складених реальних зображень; кількість правильно виконаних конструктивних завдань малих розмірів; кількість правильно виконаних дитиною ускладнених конструктивних завдань великих зразків.

Інтерпретація результатів. Перший етап експерименту оцінюється: за кожну правильно складену фігуру – 0,5 бала. Другий етап експерименту оцінювався: за кожне правильно виконане конструктивне завдання – 0,5. Третій етап експерименту оцінюється: за кожне правильно виконане ускладнене конструктивне завдання – 1 бал. Максимальний результат – 7 балів.

Високий рівень – 6–7 балів.

Помірний рівень – 4–5 балів.

Помірно-знижений рівень – 1–3 балів.

Тестові методики психодіагностики перцептивної складової

Методика Н. Гуткіної «Домівка»

Мета: вивчення рівня розвитку умінь виділяти ознаки об'єкта, що сприймається за допомогою довільної уваги, та здатність дитини до наслідування й витонченої координації рухів.

Стимульний матеріал. Простий олівець, лист паперу, зразок з намальованою домівкою.

Процедура виконання. Дитині надається малюнок на якому зображена домівка, окремі деталі якої складені з елементів прописних літер. Дитині пропонується уважно подивитися та змалювати картинку.

Експериментатор надає дитині таку інструкцію: «Подивись на цей малюнок. На ньому зображена домівка. Спробуй поруч намалювати таку ж саму домівку, будь уважним. По закінченні роботи тобі необхідно перевірити, усе чи ні намальовано тобою правильно. Те, що неправильно на твоєму малюнку, ти зможеш виправити. Малюй, будь ласка».

Завдання дає змогу виявити здатність дитини орієнтуватися у своїй роботі, яка виконується за зразком. Треба точно відтворити малюнок, що передбачає визначений рівень розвитку довільної уваги, рівень просторового сприйняття, сенсорної координації і витонченої моторики.

Реєструються: помилки у виконанні завдання.

Інтерпретація результатів. За помилки вважається: відсутність будь-якої складової малюнка (паркан, дім, труба, дах, вікно) – мінус 1 бал; збільшення окремих деталей малюнку більш ніж у 2 рази (при відносно правильному зберіганні розміру усього малюнку) – мінус 1 бал; неправильно зображений елемент (кільця диму, тин – права і ліва сторони, штрихова на даху, вікна, труба) – мінус 0,5 бала. Елемент малюнку оцінюється в цілому. Якщо частина малюнку скопійована невірною, тоді віднімається від загального оцінювання – 0,25 бала. Кількість елементів у деталях малюнку не враховується. Невірне розташування деталей у просторі (паркан не на загальній з основою домівки лінією, зміщення труби, вікна і т. ін.) – мінус 0,25 бала; відхилення прямих ліній більш, ніж на 30 градусів від заданого напрямку (перекіс вертикальних і горизонтальних ліній, завалення паркану) – мінус 0,25 бала; розриви між лініями у тих місцях, де вони повинні бути з'єднані (за кожен розрив – мінус 0,25 бала; одна лінія заходить за іншу (за кожний перебіг) – мінус 0,25 бала; За безпомилкове виконання малюнка виставляється: 7 балів – максимальний результат.

Високий рівень – 6–7 балів.

Помірний рівень – 4–5 балів.

Помірно-знижений рівень – 1–3 балів.

III. Діагностичні методики поведінково-результативного компонента пізнавальних здібностей.

Психодіагностика загальної навчальності дитини

Мета: виявити рівень розвитку умінь зрозуміти завдання дорослого і відтворювати зруйнований об'єкт.

Стимульний матеріал: геометричні фігури з дерева, що пофарбовані в синій, жовтий, червоний і зелений кольори.

Процедура виконання. Експеримент складається з двох серій. Експериментатором надається дитині така інструкція: «Зараз я з цих фігур зроблю складну фігуру, а ти спробуй її запам'ятати, потім я її зруйную, а ти побудуєш. Фігура, яку ти зробиш, повинна

збігатися з моєю за формою і за кольором». Для прикладу експериментатор на червоний циліндр ставить синій конус, і просить дитину повторити фігуру, що вийшла.

Перша серія. Експериментатор на очах у дитини будує об'єкт з чотирьох фігур: жовтий паралелепіпед, зелений куб (ставить на паралелепіпед), синю піраміду (ставить на куб), червону кулю (ставить на паралелепіпед з кубом). Потім руйнує їх, змішує це з іншими фігурами і просить дитину відтворити зруйнований об'єкт. Дитині на виконання цього завдання надається 30–60 секунд.

Друга серія. Експериментатор на очах у дитини будує об'єкт із восьми фігур: на два куби червоного і синього кольору він ставить два циліндри (червоний на синій куб і жовтий на червоний куб), на червоний циліндр ставить жовту піраміду, на жовтий циліндр зелену піраміду, на піраміди синій паралелепіпед, і на нього ставить велику піраміду зеленого кольору. Потім, як і у першому випадку, об'єкт руйнується, а експериментатор надає дитині завдання відтворити фігуру. Дитині на це завдання надається 60–90 секунд.

Реєструється: час виконання першої серії експерименту, кількість правильно відтворених фігур за формою і кольором; час виконання другої серії експерименту, кількість правильно відтворених фігур за формою і кольором.

Інтерпретація результатів. За першу серію експерименту – нараховується 3 бали, якщо дитина відтворює об'єкт. Кожна невірно відтворена частина об'єкту – мінус 1 бал. За другу серію експерименту – нараховується 5 балів, якщо дитина відтворює об'єкт. Кожна невірно відтворена частина об'єкту – мінус 0,5 бала. Результати першої другої серії експерименту складаються. Максимальний результат – 7 балів.

Високий рівень – 6–7 балів.

Помірний рівень – 4–5 балів.

Помірно-знижений рівень – 1–3 балів.

Методика О. Д'яченко «Веселі тваринки»

Мета: виявити рівень розвитку пізнавальної активності як системного прояву пізнавальних здібностей.

Стимульний матеріал: дві сюжетні картинки із зображенням тварин у подібних до людських ситуаціях:

Ситуація 1: Зайці, лисички і ведмежата, що грають у футбол.

Ситуація 2: Мавпочки у школі.

Процедура виконання. Експериментатор показує дитині одну картинку і просить задавати якомога більше питань до змісту картинки, і, після кожного питання спонукає дитину словами: «А ще? Про що ще можна запитати?» і т. ін. Потім дає дитині іншу картинку і повторює інструкцію. Реєструється: кількість питань, котрі дитина задає до сюжету кожної картинки, аналізуючи зміст питань, до якої групи вона належить.

Відокремлюють 4 групи питань:

1. Питання, які пов'язані з нерозумінням або неприйняттям дитиною умов зображувальної ситуації, тобто дій тварин у людських ситуаціях («Чому лисичка у ситуації з бантиком?», «Чому мавпочка у школі?», «Як мавпочка читає книжку?»).

2. Описові питання, які у сукупності складали б опис картинки («Хто зображений на картинці?», «Що вони роблять?», «Що у цієї мавпочці у руці?», «На чому сидять мавпочки?»).

3. Питання, які розширюють зображувану ситуацію. Вони стосуються подій, які передували зображенню або слідують за ним, а також дій відсутніх, на думку дитини, персонажів («Що отримає той, хто прибіжить першим?», «Де вчитель?», «Чому нема ще однієї мавпочки?»). До цієї групи відносять і запитання, що щось уточнюють («На чому пишуть мавпочки: на дощечках або на папері?», «Чому у крім них нікого немає?»).

4. Зміст питань, які спрямовані на розкриття змісту зображуваної на картинці події («Куди біжать лисички?», «Про що питає вчитель?», «Чому один біжить першим, а інші відстають?»).

Інтерпретація результатів. Максимальна оцінка становить 7 балів. Кількісна оцінка складається за такими показниками:

1. Високий рівень – 6–7 балів. За допомогою питань, які задає, дитина намагається вийти за межі зображених ситуацій і понять суть і причини того, що трапляється на картинці. Діти задають 5–7 запитань з переважанням питань третього і четвертого типу. Кожне запитання оцінюється в 1 бал.

2. Помірний рівень – 4–5 балів. Велика кількість запитань (більше 4) другого типу. Кожне запитання оцінюється в 1 бал.

3. Помірно-знижений рівень – 1–3 балів. Діти придумують до кожної картинки 1–3 запитання з переважанням 1 і 2 типу. Кожне запитання оцінюється в 1 бал.

Сформованість логіко-математичних понять (за С. Татаріновою) [75]

Критерії сформованості логіко-математичних понять з показниками:

1) *самостійність дитини у вирішенні математичних завдань:* уміння вирішувати пізнавальне завдання без допомоги дорослого з опорою на вербальну інструкцію або наочну схему; уміння будувати власне міркування щодо підведення дій з предметами або їх наочними образами під відповідне математичне поняття; уміння добирати аргументи і доводити правильність свого рішення щодо використання певного математичного поняття дій з предметами;

2) *усвідомленість розумових дій у виявленні відношення предметів за їх математичними властивостями:* уміння дитини відтворювати свої розумові дії щодо підведення предметів під математичне поняття; уміння правильно добирати і використовувати операції аналізу, синтезу, узагальнення задля підведення предметів під логіко-математичне поняття; уміння визначати суттєві ознаки предметів при підведенні їх під відповідне поняття.

Рівні сформованості логіко-математичних понять:

високий (45–30 балів) – характеризується виконанням завдань за визначений проміжок часу; мінімальною кількістю помилок; сприйняттям дітьми завдання без потреби додаткових пояснень; правильними, чіткими та повними відповідями, використання математичних термінів, умінням пояснювати й аргументувати свої дії у розв'язанні пізнавальних завдань;

середній (29–15 балів) – характеризується використанням допомоги з боку до-рослого, нечіткими та неповними відповідями, помилками в назві кількості предметів порядкових числівниках, розрізненні геометричних фігур, дотримуванням необхідного напрямку розумових дій та міркувань за умови постійного нагадування вихователя;
низький (14–0) – виявляється в інтуїтивних відповідях дітей, угадуванні правильної відповіді, відволіканням від виконання завдання, відмовою його виконувати навіть за зразком і допомогою вихователя.

Діагностичні методики

I. Діагностики на виявлення рівня сформованості у дітей старшого дошкільного віку логіко-математичного поняття «форма».

Завдання 1. Перед тобою на малюнку п'ять фігур, чотири з них утворюють групу, а одна з фігур є зайвою. Яка саме? Познач її олівцем. Поясни, чому ти так вирішив?

Завдання 2. На столі перед тобою – чотири кошики і на кожному з них позначені певні геометричні фігури (трикутник, квадрат, коло, прямокутник). Поряд є картинки предметами, на яких відображені стіл, ялинка, яблуко та інші. Уважно роздивись ці картинки і поклади кожну з них в той кошик, де є подібна геометрична фігура. У який кошик ти покладеш ці предмети? Чому ти обрав цей кошик для малюнків з предметами?

Завдання 3. Перед тобою – три геометричні фігури. Назви їх і розмісти кулю, куб і прямокутник так, щоб куля була посередині.

Завдання 4. З тих предметів, що лежать у купі на столі перед тобою, вибери великі, червоні, дерев'яні кулі та поклади їх окремо.

Завдання 5. З тих предметів, що лежать у купі на столі перед тобою, вибери всі сині пластмасові куби і поклади їх окремо.

II. Діагностики для з'ясування сформованості у дітей старшого дошкільного віку логіко-математичного поняття «величина».

Завдання 6. З тих геометричних фігур, які лежать перед тобою, вибери і порівняй великі, однакові за розміром трикутники. Покажи їх і поклади окремо.

Завдання 7. Подивись на цей килимок, поміркую, скільки квадратиків міститься у ширині килимка? У його довжині? Покажи ширину, довжину. Що більше?

Завдання 8. На столі перед тобою перемішані різні дощечки паркана. Розташуй їх від найнижчої до найвищої, ідучи зліва направо. Поясни, чому ти зробив це саме так.

Завдання 9. Подивись на геометричні фігури, які лежать на столі, і вилучи зайву. Чому ти так зробив? Поясни свою думку.

Завдання 10. Подивись уважно і розклади смужки, які ти бачиш перед собою від найширшої до найвужчої, ідучи зліва направо. Поясни, чому ти так їх розклав.

III. Діагностики для перевірки сформованості у дітей старшого дошкільного віку логіко-математичного поняття «число» діти розв'язували такі завдання.

Завдання 11. На столі перед тобою картки із зображенням зайчиків. Виклади ряд п'ять зайчиків, починаючи зліва. Покажи першого, третього, передостаннього.

Завдання 12. Подивись, на картках зображені різні предмети, розташуй на кожній картки із зображеними предметами відповідну цифру (у межах п'яти).

Завдання 13. Назви, будь ласка, які ти знаєш числа більші за 4. Менші за 3?

Завдання 14. На столі перед тобою картки із зображенням дерев у різні пори року. Встанови послідовність дій на картках і постав цифри від 1 до 4 поруч з кожною карткою. Поясни, чому саме так ти зробив.

Завдання 15. На картках, які ти бачиш перед собою, написані різні цифри (від 1 до 10). У порожніх клітинках намалюй таку кількість крапок, яка відповідає необхідній цифрі.

Шкала оцінювання результатів:

3 бали – виставляються дитині, якщо завдання було виконано повністю самостійно, без помилок, з повним поясненням власних міркувань;

2 бали – у випадку, коли завдання виконуються за допомогою дорослого, з частковим поясненням власних міркувань з багатьма помилками;

1 бал – виставляється дитині, якщо вона не робить спроби міркувати і дає відповідь за здогадкою, ігноруючи допомогу з боку дорослого.

За результатами виконання дитиною усіх завдань діагностичної методики без помилок відповідно до обраних критеріїв максимальна сума складала 45 балів, найменша – 15. Результати діагностування нижчі за 15 балів вважаються такими, що не відповідають наявності сформованих логіко-математичних понять.

Методика «Вивчення рівня оволодіння логічними операціями на конкретному матеріалі» (за Г. Урунтаєвою, Ю. Афонькіною)

Мета: дослідити особливості логічного мислення дітей.

Вправи:

- 1) порівняння предметів на підставі уявлень пам'яті;
- 2) закінчення слів;
- 3) вилучення зайвого;
- 4) послідовність явищ;
- 5) розвиток кмітливості;
- 6) послідовність картинок.

МОВЛЕННЯ ДИТИНИ

Сформованість вмінь складати розповідь-роздум (за А. Омеляненко) [62]

Критерії сформованості вмінь складати розповідь-роздум з показниками:

структурно-організаційна схема розповіді-роздуму з показником: уміння

складати розповідь-роздум із трьох частини (теза, доведення, висновок);

змістова характеристика розповіді-роздуму з показниками: вміння розгортати

мікротеми в розповіді-роздумі; вміння виділяти причинно-наслідкові зв'язки та розкривати їх у мікротемах;

способи зв'язку між реченнями та частинами розповіді-роздуму з показниками: вміння використовувати різні види зв'язку в розповіді-роздумі (ланцюжковий, паралельний); наявність мовних засобів зв'язку в розповіді-роздумі (підрядні сполучники, вставно-модальні слова, займенники);

обсяг розповіді-роздуму з показником: наявність у розповіді-роздумі різних за складністю речень та їх кількісне словесне наповнення.

Рівні сформованості вмінь складати розповідь-роздум:

високий – діти самостійно складають розповідь-роздум, що характеризується повною композиційною завершеністю. У структурі розповіді-роздуму наявні три чітко виділені частини: теза, де називається проблема; доведення, у якому три і більше аргументів; та висновок, у якому підводиться підсумок. Доведення ґрунтовне, послідовне, детальне, з достатньою кількістю (3–4) аргументів. Тема розкрита повністю. Розвиток головної думки відбувається у п'ятох і більше мікротемах, кожна з яких розкривають 2–3 речення. Мікротеми утворюють кільце. Речення у роздумі пов'язані за допомогою модальних, вставних слів, підрядних сполучників, займенників. Між реченнями встановлюється ланцюжковий, паралельний зв'язок. Обсяг тексту 7–10 речень, серед яких використовувалися складнопідрядні різних типів (причини, наслідку, умови, часу). Середня кількість слів у тексті 35–50 слів. Сума балів за всіма показниками дорівнює 82–108;

достатній – діти самостійно складають розповідь-роздум, що характеризується повною композиційною завершеністю. У структурі розповіді-роздуму наявні три чітко виділені частини: теза, де називається проблема; доведення, у якому до трьох аргументів; та висновок, у якому підводиться підсумок. Доведення ґрунтовне, послідовне, з достатньою кількістю (2–3) аргументів. Тема розкрита повністю. Розвиток головної думки відбувається у 4–5 мікротемах, кожна з яких розкриває 1–2 речення. Мікротеми утворюють кільце. Речення у роздумі пов'язані за допомогою модальних слів, підрядних сполучників, займенників. Між реченнями встановлюється ланцюжковий та паралельний зв'язок. Обсяг тексту 4–6 речень, серед яких є складнопідрядні різних типів (причини, умови, часу). Середня кількість слів у тексті 25–34 слів. Сума балів за всіма показниками дорівнює 55–81;

середній – діти самостійно складають розповідь-роздум, що характеризується стягнутою формою. У структурі розповіді-роздуму наявні дві частини: теза з доведенням або доведення з висновком. Доведення послідовне, з обмеженою, недостатньою кількістю (1–2) аргументів. Тема розкрита не в повному обсязі. Розвиток головної думки відбувається у 3–4 мікротемах, кожна з яких має одне речення. Мікротеми логічно між собою пов'язуються. Речення у роздумі поєднані за допомогою підрядних сполучників, займенників. Обсяг тексту 2–4 речення, серед яких складнопідрядні (причини), складносурядні, прості, ускладнені однорідними членами речення. Середня кількість слів у тексті 14–24 слова. Сума балів за всіма показниками дорівнює 21–54;

низький – діти складають розповідь-роздум за безпосередньою допомогою дорослого. Роздум характеризується композиційною незавершеністю (немає тези, висновку). У роздумі перераховуються несуттєві, другорядні аргументи, які не

пов'язані між собою у логічний ланцюг. Тема не розкрита або розкрита частково, звужено. Мікротеми чітко не виражені та представлені окремими частинами. Мікротеми нанизуються одна на одну, логічно між собою не пов'язуючись. Речення у роздумі поєднані за допомогою інтонації та формально-логічного зв'язку. Обсяг тексту 1–2 речення. Речення прості, серед них може бути складнопідрядне або лише підрядна частина складнопідрядного речення (причини). Середня кількість слів у тексті 13 і менше. Сума балів за всіма показниками дорівнює 6–20.

Діагностичні методики:

I. Діагностичні методики за критерієм: структурно-організаційна схема розповіді-роздуму.

Показник: уміння складати розповідь-роздум з трьох частин

Завдання 1. Бесіда про улюблену гру, іграшку

Мета: з'ясувати вміння дітей складати розповідь-роздум, до складу якого входять три частини.

Процедура виконання. Експеримент проводиться у формі бесіди. На її початку експериментатор дає настанову відповідати якомога повніше на такі запитання:

1. В яку гру ти любиш гратися найбільше? Чому?
2. Яка твоя найулюбленіша іграшка? Чому?
3. Хто твій найкращий друг? Чому?

Запропоноване формулювання запитання у два етапи підводить дитину до роздуму. Отримані під час бесіди відповіді розглядаються як суцільне висловлювання.

II. Діагностичні методики за критерієм: змістова характеристика розповіді-роздуму.

Показник: вміння розгортати мікротеми в розповіді-роздумі

Завдання 2. Розв'язування мовленнєвої логічної задачі «Різнокольорові кораблики»

Мета: з'ясувати вміння дітей розгортати мікротеми в розповіді-роздумі.

Процедура виконання. Дітям пропонується розв'язати мовленнєву логічну задачу «Різнокольорові кораблики».

Прийшла я до озера. Скільки різнокольорових корабликів сьогодні на озері: жовті, червоні, жовтогарячі! Всі вони прилетіли сьогодні з повітря. Прилетить кораблик, опуститься на воду, попливе. Багато ще прилетить їх сьогодні, і завтра, і післязавтра. А потім кораблики не будуть більше прилітати і озеро замерзне. Поясніть, що це за кораблики плавають на озері, в яку пору року бувають і чому?

Показник: уміння виділяти та розкривати причинно-наслідкові зв'язки в мікротемах.

Завдання 3. Розв'язування мовленнєвої логічної задачі «Чому зайченятко не знайшло своїх друзів на галявині?»

Мета: з'ясувати вміння дітей виділяти та розкривати причинно-наслідкові зв'язки в мікротемах.

Процедура виконання. Дітям пропонується розв'язати мовленнєву логічну задачу «Чому зайченятко не знайшло своїх друзів на галявині?»

Восени, в лісі в зайчихи з'явилося зайченятко. Воно росло веселе, рухливе. Одного разу зайченятко познайомилося з метеликом, гусеницею та ведмежатком. Всі вони потоваришували: весело грали до самих морозів. Прийшла зима. Зайченятко вирішило запросити своїх друзів на свято Нового року, але на галявині метелика, гусениці, ведмежатка не знайшло. Чому?

III. Діагностичні методики за критерієм: способи зв'язку між реченнями та частинами розповіді-роздуму

Показник: уміння використовувати різні види зв'язку (паралельний, ланцюжковий) в розповіді-роздумі.

Завдання 4. Розв'язування проблемної ситуації «Чому мама варить борщ у каструлі?»

Мета: з'ясувати вміння дітей використовувати різні види зв'язку в розповіді-роздумі.

Процедура виконання. Дітям пропонується розв'язати проблемну ситуацію з опорою на наочний матеріал: вибрати посуд з чотирьох запропонованих варіантів, в якому можна варити борщ. Окрім вибору певного варіанту необхідною умовою є заведення обґрунтувати свій вибір.

Показник: наявність мовних засобів зв'язку в розповіді-роздумі

Завдання 5. Дидактична гра «Чому предмет зайвий?»

Мета: з'ясувати наявність мовних засобів зв'язку в розповіді-роздумі.

Процедура виконання. Діти розглядають 5 картинок, на яких зображено різні предмети. Із запропонованих для розглядання предметів чотири значною мірою підібрані один до одного, і лише один відрізняється від інших. Дітям пропонується знайти зайвий предмет. Завдання повинні бути рівносильні, проте матеріал для класифікації використовується різний (зимовий, літній одяг, птахи, комахи).

IV. Діагностичні методики за критерієм: обсяг розповіді-роздуму.

Показник: наявність у розповіді-роздумі різних за складом речень та їх кількісне словесне наповнення

Завдання 6. Визначити невідповідні явища у змісті небилиці

Мета: з'ясувати наявність у розповіді-роздумі різних за складом речень та їх кількісне словесне наповнення.

Процедура виконання. Дітям пропонується послухати небилицю Ю.Коваля «Дивовижна ділянка», придумати власну назву до неї та дати відповідь на запитання: чому небилиця тебе розсмішила?

**Оцінювання рівнів сформованості вмień дітей 6-го року життя
складати розповідь-роздум**

Критерій	Показники	Бали		
		3	2	1
Структурно-організаційна схема	1. Уміння дітей складати розповідь-роздум з трьох частин	Розповідь-роздум має три чітко виділені частини: теза, доведення, висновок	має дві частини: теза з доведенням або доведення з висновком	Розповідь-роздум складається з однієї частини або переліку несуттєвих аргументів
Змістова характеристика розповіді-роздуму	1. Уміння розгортати мікротеми в розповіді-роздумі	До складу розповіді-роздуму входять п'ять і більше розповсюджених розгорнутих мікротем	До складу розповіді-роздуму входять до трьох-чотирьох скорочених, стягнених мікротем	У розповіді-роздумі намічаються одна-дві мікротеми, які представлені окремими частинами
	2. Уміння виділити та розкривати у мікротемах причинно-наслідкові зв'язки	Доведення ґрунтовне, послідовне, детальне. З достатньою (3-4) кількістю аргументів, в яких передаються причинно-наслідкові, часові, умовні зв'язки	Доведення послідовне, с кількістю аргументів до трьох, в яких передаються причинно-наслідкові зв'язки	У розповіді роздумі перераховано несуттєві аргументи, в яких не розкриваються причинно-наслідкові зв'язки
Способи зв'язку між реченнями та частинами розповіді-роздуму	1. Вміння використовувати різні види зв'язку	Між реченнями встановлюється ланцюжковий, паралельний зв'язки та їх об'єднання	Між реченнями встановлюється ланцюжковий зв'язок	Між реченнями встановлюється формально-логічний зв'язок
	2. Наявність мовних засобів зв'язку	Частини розповіді-роздуму пов'язані між собою вставно-модальними словами, складнопідрядними сполучниками (причини, наслідку, умови, часу)	Частини розповіді-роздуму пов'язані між собою складнопідрядними сполучниками (причини, наслідку)	Частини розповіді-роздуму пов'язані між собою сурядними сполучниками або інтонацією
Обсяг розповіді-роздуму	1. Наявність у розповіді-роздумі різних за складом речень, та їх кількісне словесне наповнення	Обсяг розповіді-роздуму 7-10 речень, серед яких складнопідрядні різних типів, безособові, середня кількість слів 25-50	Обсяг розповіді-роздуму 3-5 речень, серед яких складнопідрядні (причини), складносурядні прості, середня кількість слів 14-24	Обсяг розповіді-роздуму 1-3 речень, серед яких прості, складносурядні або лише підрядна частина складнопідрядного речення середня кількість слів 5-13

Критерії розвитку розмовного мовлення з показниками:

діалогічна компетенція з такими показниками: а) вміння вступати у спілкування (ініціативність спілкування) та підтримувати його; б) змістовність діалогового спілкування (тематична розмаїтість); в) вміння формулювати запитання та відповідати на запитання співрозмовника; г) уміння виконувати словесні доручення та звітувати про їх виконання;

монологічна компетенція: а) вміння самостійно розповідати про події із власного життя; б) уміння складати розповіді повідомлення, розповіді – пояснення; розповіді-інструкції; в) уміння переказувати зміст знайомих художніх текстів, мультфільмів, кінофільмів одноліткам і дорослим (самостійно, стимульовано);

дискурсивна компетенція: а) наявність формул мовленнєвого етикету в спонтанному розмовному мовленні дітей; б) обізнаність із формулами мовленнєвого етикету; в) наявність мовних засобів виразності в спонтанному розмовному мовленні; г) наявність і доцільність немовних засобів виразності.

Рівні розвитку розмовного мовлення:

високий – діти цього рівня легко вступають у розмову, ініціативні, започатковують діалог як з однолітками, так і з вихователем та іншими дорослими (помічник вихователя, завідувач, педагог та ін.); звертаються з різноманітними запитаннями до дорослих; у грі можуть сформулювати не менше десяти запитань, легко знаходять партнера для спілкування; тематика розмов різноманітна; охоче за своєю ініціативою розповідають «свої» історії дітям усієї групи; на прохання дорослого розповідають казки (мультфільми) іншим дітям; кількість речень у розповіді не менше 15; слів-60–80; мають постійних партнерів у спілкуванні. У спонтанних розмовах використовують не менше 8 речень, тривалість розмови до 3-х хвилин. Доречно відповідають на запитання інших; докладно звітують про всі (чотири) виконані словесні доручення, виявляють ініціативу і бажання виконувати такі доручення. Уміють пояснити (дати інструкцію) майбутню діяльність (хід і правила гри, процес виконання якоїсь дії: малювання, конструювання тощо), повідомити про якусь подію, запросити дітей і дорослих (до гри, на свято і т. ін.). Вони обізнані і доречно до ситуації використовують формули мовленнєвого етикету. Мовлення виразне, наявні мовні і доцільно використані немовні засоби виразності;

достатній – у дітей добре розвинені діалогічне і монологічне мовлення, вони легко підтримують розпочату розмову. У спонтанній розмові використовують не менше 6 речень, тривалість розмови 2 хв. Натомість не виявляють ініціативності щодо спілкування з іншими дітьми. Вони легко відгукуються на прохання дорослого розповісти про себе, на запропоновану тему вихователю, іншій дитині, кількість речень у розповіді від 10 до 14; кількість слів 40–50, водночас вони «соромляться ролі «оповідача» для всієї групи дітей. Звертаються із запитаннями побутового змісту до вихователя чи помічника вихователя, можуть сформулювати у грі не менше 6–8 запитань, водночас легко і влучно відповідають на запитання як однолітків, так і дорослих; обирають одного постійного партнера для розмов. Охоче виконують словесні доручення,

натомість не завжди повно можуть відтворити діалог із співрозмовником після виконання доручення. На прохання дорослого обирають партнерів для гри чи якоїсь спільної діяльності, намагаються пояснити правила чи вимоги до майбутньої діяльності, хоча не завжди послідовно і точно. Діти цього рівня знають найбільш уживані еталонні формули мовленнєвого етикету, але не завжди їх використовують самостійно, без нагадування дорослих. Мовлення виразне, подекуди спостерігається підвищена сила голосу: швидкий темп, припускають помилки у звертанні – кличний формі іменників, наявні зайві рухи руками;

задовільний – властивий дітям, які не виявляють ініціативи щодо розмов з дорослими та однолітками. У спонтанних розмовах використовують 4–5 речень, тривалість розмови до 1 хв. На прохання дорослого підтримують розпочату розмову з іншими дітьми. Ці діти мовленнєво пасивні, вони не звертаються із запитаннями як до дорослих, так і до дітей; у грі можуть звернутися з 4–5 запитаннями, відповіді на запитання інших здебільшого однослівні, вимагають стимульованих запитань дорослих. Діти не мають постійних партнерів у спілкуванні. Темі для розповіді однотипні, потребують допомоги дорослих у виборі теми розповіді; кількість речень у розповіді від 5 до 9, кількість слів 15–30. Вони погоджуються виконати словесне доручення, натомість відмовляються звітувати про їх виконання. Діти не вміють пояснити хід наступної діяльності, соромляться; знають найбільш уживані формули мовленнєвого етикету, але не вживають без нагадування вихователя. Мовлення невиразне, у них переважно уповільнений темп, тихий невпевнений голос, невиразна міміка, обмежене використання рухів і жестів;

низький – здебільшого властивий дітям, які мають певні порушення мовлення (не вимовляють або спотворюють звуки, у них не чітка дикція, швидкий чи занадто повільний темп мовлення, заїкування тощо), вони пасивні, уникають спілкування з іншими дітьми, соромляться своїх мовленнєвих помилок, неохоче розповідають про себе вихователю. У спонтанних розмовах діти цього рівня використовують від 1 до 3 речень, тривалістю менше 1 хв.; відмовляються розповідати іншим дітям; вони мовчазні і соромливі, не мають партнерів по спілкуванню; не звертаються із запитаннями до інших дітей і дорослих; у грі можуть сформулювати від 1 до 3 запитань; не підтримують розпочатий діалог, не беруть участь у колективній бесіді. Діти цього рівня відмовляються виконувати словесні доручення. Знають деякі формули мовленнєвого етикету, але не вживають їх без нагадування вихователя. Мовлення невиразне, тихе, ці діти не використовують немовні засоби виразності; кількість речень у стимульованих розповідях 3–8 простих, однослівних, кількість слів до 15.

Діагностичні методики:

І. Діагностичні методики на виявлення діалогічної компетенції.

а) Показник: уміння вступати у спілкування (ініціативність), підтримувати його.

Завдання 1. Спостереження за спонтанними розмовами дітей

Мета: з'ясувати прояви ініціативності дітей щодо спонтанних розмов з однолітками та дорослими.

Процедура виконання. Експериментатором записуються спонтанні нести-мульовані розмови дітей у різні режимні моменти (ранкові години, роздягання, уми-вання, сніданок, обід, вечеря, прогулянки та ін.).

Результати записів аналізуються за схемою:

Стимул розмови, репліки	Звернення		Тематичність розмов	Структура висловлювань і тривалість розмови
	до дітей	до дорослих		

Завдання 2. Партнер по розмові

Мета: виявити партнерів у спонтанних розмовах дітей та ініціативність звер-нення до партнера.

Процедура виконання.

а) Дитині (індивідуально) пропонується низка запитань:

1. З ким із дітей вашої групи ти найбільше любиш розмовляти? Чому?
2. Хто з дітей вашої групи завжди розповідає тобі про себе, про цікаві історії?

А ти кому?

3. Кого ти любиш слухати із дітей вашої групи, коли вони розповідають казки або зміст мультфільму, цікаві пригоди? А ти любиш усім дітям розповідати про якісь історії, смішні, веселі або казки?

4. Ти любиш розмовляти з вихователькою, коли вам ніхто не заважає? Про що ти їй розповідаєш?

б) Дитині пропонується пригадати якусь цікаву історію зі свого життя (смішну, сумну і т. ін.), обрати партнера для слухання, кому б вона хотіла розповісти і запропо-нувати послухати її.

б) Показник: уміння дітей формулювати запитання і відповідати на запитання співрозмовника

Завдання 1. Мовленнєва гра «Запитай у мене, запитай»

Мета: виявити вміння дітей формулювати запитання.

Процедура виконання. Вихователь пропонує дітям обрати собі пару (партне-ра) для гри. Діти (кожна пара) по черзі повинні позмагатися, хто більше може запита-ти у свого партнера (хто більше сформулює запитань). Запитання можуть бути про будь-які події із життя, чи пов'язані з довкіллям. Другий партнер починає запитувати тільки тоді, коли перший скаже: «Все, в мене більше запитань не має».

Завдання 2. Мовленнєва гра «Я запитую, а ти відповідай».

Мета: виявити вміння дітей формулювати запитання та адекватно на них від-повідати.

Процедура виконання. Вихователь пропонує дитині обрати собі пару для гри «Я запитую, а ти відповідай». Пояснює гру. Перший запитувач обирається з допомогою лічилки. Перша дитина може поставити стільки запитань, скільки вона захоче, запитан-ня можуть бути різними за бажаннями дітей. Друга дитина повинна відповідати на кожне запитання. Якщо вона не знає відповіді, відповідає: «Я не знаю». Після слів першого партнера: «Все, в мене більше не має запитань», – запитувачем стає друга дитина.

в) Показник: змістовність (тематична розмаїтість) діалогічного спілкування

Завдання 1. «Розповідь про моє життя»

Мета: з'ясувати тематичну розмаїтість та змістовність дитячих розповідей.

Процедура виконання. Вихователь повідомляє дітям, що сьогодні до них на гостини прийшла бабуся Оріся, яка хоче послухати ваші розповіді про цікаві події у вашому житті, записати їх на диктофон, а потім написати книжку «Розповіді-цікавинки», яку будуть читати дітям інших груп та дитячих садків. Подумайте добре, про щоб ви хотіли розповісти бабусі Орісі.

Завдання 2. Дидактична гра «Лялька Христинка на гостинах у дітей»

Мета: з'ясувати вміння дітей обирати тему розповіді та її зміст.

Процедура виконання. Вихователь пояснює: «Діти, сьогодні до нас завітала Христинка, подивіться, яка вона гарна, яке красиве в неї українське вбрання. Христинка була уже в інших групах нашого дошкільного закладу і, навіть, в інших дошкільних закладах. Христинка дуже любить слухати різні історії із життя дітей, про все, що з вами колись трапилось по дорозі, на вулиці, дома, в дошкільному закладі, казки чи мультфільми, які ви знаєте. Подумайте добре і розкажіть ляльці про себе. Христинка хоче всіх – всіх послухати, вона буде слухати і на прогулянці і завтра».

г) Показник: уміння виконувати словесні доручення та звітувати про їх виконання

Завдання 1.

Мета: виявити вміння дітей виконувати словесні доручення та звітувати про їх виконання.

Процедура виконання. Вихователь упродовж дня пропонує дітям (індивідуально) виконати певне доручення. Наприклад, «Олю, піди в педагогічний кабінет до Ольги Володимирівни і попроси для мене збірник казок, я прочитаю дітям»; «Іро, піди в групу і попроси в Ірини Петрівни, м'яч великий, синій, ми будемо грати в гру «Піймай і назови»; «Сергійку, розкажи Петрику, де ти живеш?»; «Олег, запитай у Каті, де працює її мама» і т. ін.

Після виконання словесного доручення вихователь запитує у дитини: «Як ти звернулася до ...? Що ти їй сказала.....? Повтори мені. А що тобі сказала...?»

Кожна дитина виконувала по чотири доручення.

II. Діагностичні методики на виявлення монологічної компетенції

а) Показник: уміння самостійно розповідати про події із власного життя

Завдання 1. «Мій вихідний день»

Мета: з'ясувати вміння дітей розповідати про події із власного життя (без допомоги вихователя).

Процедура виконання. Вихователь після вихідного дня пропонує індивідуально кожній дитині розповісти як вона провела свій вихідний день. **Інструкція:** розповісти про свою улюблену іграшку, свою сім'ю, свою маму, тата і т. ін.

б) Показник: уміння складати розповіді-пояснення, розповіді-повідомлення (інструкції)

Завдання 1. «Поясни гру»

Мета: виявити вміння дітей складати розповіді-повідомлення, розповіді-пояснення (інструкції).

Процедура виконання. Вихователь пропонує дитині пограти з іншою дитиною в знайому настільно-друковану гру («Лото», «Домино», «Хокей», «Футбол», «Парні картинки» і т. ін.), але спочатку пояснити своєму партнеру правила гри.

Завдання 2. «Запрошення»

Процедура виконання. Вихователь пропонує дитині зробити певне повідомлення про подію у групі і запросити на дійство завідувача (педагога, медсестру, вихователів інших груп). Наприклад: «Наталочка, у мене до тебе прохання, сходи до Олени Сергіївни і повідом їй, що сьогодні в нас після сну буде ляльковий театр і ми її запрошуємо подивитися з нами виставу». Розповіді – повідомлення записуються на диктофон.

в) Показник: уміння розповідати зміст знайомих художніх текстів (мультфільмів, кінофільмів і т. ін.) – одноліткам і дорослим

Завдання. «Розкажи дітям»

Мета: з'ясувати вміння дітей розповідати (зміст знайомих художніх текстів мультфільмів, кінофільмів, вистав і т. ін.).

Процедура виконання. Вихователь запитує у дитини, які вона знає казки, яка казка їй найбільше сподобалась і запам'яталась, і пропонує їй розповісти всім дітям. Аналогічно дається завдання розповісти дітям (вихователю, помічнику вихователя) знайомий мультфільм чи кінофільм, переглянуту виставу в цирку чи дитячому театрі.

III. Діагностичні методики на виявлення дискурсивної компетенції

а) Показник: обізнаність дітей з формулами мовленнєвого етикету

Завдання 1. «Підкажи слово»

Мета: виявити знання дітей щодо формул мовленнєвого етикету.

Процедура виконання. Вихователь пропонує послухати розповідь про дівчинку Яринку, яка забула всі «хороші і добрі» слова, які потрібно казати їй впродовж дня, і підказати їй потрібні слова.

Розповідь вихователя: «Прокинулась Яринка рано-вранці, зайшла на кухню, побачила маму, тата і бабусю. Подивилася на них і забула, що потрібно було сказати... (Доброго ранку). Постояла Яринка мовчки і протягнула мамі ніжку, щоб вона застігнула сандалію: «На, застігни», – промовила дівчинка. Мама застігнула, Яринка мовчки пішла в умивальну кімнату. Які слова повинна сказати дівчинка мамі? (Будь ласка, дякую).

У цей день Яринчина бабуся святкувала день народження. Дівчинка вмилась, одяглась і подумала: «Треба зайти до бабусі». Постукала в двері, зайшла, подивилася на бабусю і мовчки постояла. Бабуся запитала у дівчинки: «Яриночко, ти щось хотіла мені сказати?» «Забула я», – відповіла дівчинка. Які слова забула Яринка?

Завдання 2. Дидактична гра «Дошкільнята – ввічливі хлоп'ята»

Процедура виконання. Вихователь звертається до дитини: «Зараз ми з тобою пограємося в цікаву гру. Я розповідатиму одну історію і пропускатиму окремі слова, а ти будеш називати ці слова. Отже, починаємо, будь уважним».

«У дитячий садок прийшла новенька дівчинка. Вона зайшла до групової кімнати і тихо сказала .... Діти радісно і голосно відповіли їй..., «Як же її звати?» – подумали діти, а Сергійко запитав ...? – Марічка, – відповіла дівчинка. Максимко, ввічливий хлопчик, запропонував стілець і сказав... Марічка сіла і відповіла... Діти почали гратись та ось Іринка ненароком штовхнула Марічку, повернулася до неї і сказала...»

Швидко минув день у дитячому садку, вже час додому. Марічка попрощалася з дітьми, вона сказала.... Діти відповіли їй ...»

Завдання 3. «Як ви скажете?»

Процедура виконання. Завдання виконується індивідуально з кожною дитиною. Дитині пропонується відповісти на запитання:

– Ти зустріла на вулиці подругу, яку давно не бачила. Що ти їй скажеш? (Як ти з нею привітаєшся?)

– Перед обідом у групу зайшла завідувачка дитячим садком. Як ти з нею привітаєшся?

– Що ти скажеш дітям, як ідеш додому? А вихователю?

– Сьогодні в Іри день народження. Як ти її привітаєш?

– Що ти скажеш мамі, тату, бабусі як ідеш спати?

– Що ти говориш вранці, коли прийдеш в дитячий садок?

– Ти зайшов на кухню, де обідають бабуся і твій брат (сестра). Що ти їм скажеш?

– Бабуся, яка гостила у вас, їде додому, що ти їй скажеш?

– Тобі треба попросити іграшку в іншої дитини. Що ти будеш робити?

– У групу прийшла твоя подруга у новій красивій сукні. Що ти їй скажеш?

– Уяви собі, що ти випадково розбила улюблену мамину вазу. Що ти будеш робити?

б) Показник: наявність формул мовленнєвого етикету в спонтанному розмовному мовленні дітей

Завдання 1.

Мета: з'ясувати, які формули мовленнєвого етикету використовують діти у спонтанному розмовному мовленні.

Процедура виконання. Впродовж місяця проводилося спостереження за поведінкою дітей під час спілкування у різні режимні моменти, записувалося мовлення дітей, зокрема формули мовленнєвого етикету.

Аналіз мовленнєвих висловлювань здійснювався за схемою:

Режимний момент	Формули мовленнєвого етикету	Самостійно	На запитання: «Що потрібно сказати?»
-----------------	------------------------------	------------	--------------------------------------

в) Показник: наявність мовних засобів виразності в спонтанному розмовному мовленні

Завдання 2.

Мета: виявити мовні засоби виразності в спонтанному розмовному мовленні дітей.

Процедура виконання. У процесі виконання дітьми всіх попередніх завдань з розвитку розмовного мовлення відзначається, які мовні засоби виразності вживають діти за схемою:

Мовні засоби виразності				
сила голосу	інтонація	темп	наголос	звертання

г) Показник: наявність і доцільність немовленнєвих засобів виразності

Завдання 3.

Мета: вивчити наявність і доцільність немовних засобів виразності в спонтанному мовленні дітей.

Процедура виконання. Завдання виконується аналогічно попередньому. Запис і аналіз мовлення відбувається за схемою:

Немовні засоби виразності	Наявність	Доречно	Недоречно
жести			
рухи			
міміка			
пантоміміка			

Розвиток експресивного мовлення (за Ю. Руденко) [66]

Критерії розвитку експресивного мовлення:

наявність у мовленні лексико-семантичних засобів із показником вживання в мовленні слів у переносному значенні;

лексична наповнюваність усного продукування казкового тексту з показником співвідношення побутової, загальноповжитої і експресивної лексики в усних висловлюваннях, під час опису, переказу, бесіди тощо);

доцільне використання в мовленні тропів із показником вживання в мовленні епітетів, метафор, гіпербол, персоніфікацій, метонімії, літот, синекдох, порівнянь;

використання в мовленні синтаксичних засобів із показником вживання в мовленні казкових зачинів, кінцівок, віршованих рядків, повторів.

Рівні розвитку експресивного мовлення:

високий – діти вживають в мовленні слова з різними смисловими відтінками і навантаженням, доречно їх використовували. У них наявні експресивні засоби (епітет – 10–12, метафора – 8–9, порівняння – 7–8, гіпербола – 5–7, літота – 5–6, синекдоха – 3–4, повтори – 12–15, віршовані рядки – 18–21 тощо). Мовлення емоційно забарвлене, багате типовими казковими формулами, казковими клішованими виразами (кінцівка, зачин). Наявні творчі процеси щодо самостійного вживання експресивної лексики.

Під час складання образної характеристики казкових персонажів використовують смислові відтинки слів. У процесі переказу улюбленої казки використовують жестову символіку (міміка, пантоміміка), змінюють темброве забарвлення (уподібнення до голосу казкових персонажів, часткове перевертлення).

достатній – висловлювання вирізняються чіткою сюжетною лінією, завершеною, логічністю. Експресивні засоби використовуються після нетривалої паузи. У кількісному співвідношенні виразність сягає: епітет – 8–10, метафора – 6–7, порівняння – 5–6, гіпербола – 3–4, літота – 4–5, синецдоха – 3–4, повтори – 10–12, віршовані рядки – 16–18 тощо), але вживання в розмовному мовленні деяких з них (синецдоха, літота) викликає певні труднощі. Співвідношення експресивної лексики до лексичного складу мовної структури казкового тексту складає біля 50,3%. Наявні в мовленні помилки (нечіткість, непослідовність викладу думок). У процесі переказу казки недостатньо використовують специфічні казкові формули, або перекручують їх зміст.

середній – усне мовлення характеризується нерівномірністю. Діти вживають обмежену кількість експресивних засобів у розмовному мовленні – використовують здебільшого після нагадування (словесна інструкція, поданий початок). Лексична наповнюваність висловлювань дорівнює 35–40% від загального лексичного масиву. Вживання експресивних засобів у мовленні носить здебільшого епізодичний характер. У мовленні дітей відсутні такі тропи, як синецдоха, літота. Подекуди фіксуються в мовленні гіперболи – 1–2, метафори – 3–4. Найуживанішими залишаються епітети, повтори, порівняння, віршовані рядки. Проте найповніше означені тропи вживаються в мовленні у процесі переказу казок за поданим початком або після попереднього нагадування. В мовленні діти майже не використовують мовленнєві зврати, що наявні в казковому тексті. Здебільшого це стосується зачинів, вони випадають із лексичної структури. У дітей відсутнє розуміння семантичного значення експресивних одиниць, вони не можуть пояснити додаткове значення лексики, що наявна в казці.

низький – активний словниковий запас дітей дорівнює 10–15% експресивної лексики, яку вони використовують лише після попередньої пропедевтичної роботи. Діти використовують лише поодинокі елементи експресивності (епітети – 1–2, повтори – 3–4), віршовані рядки пригадують тільки з допомогою вихователя (окремі слова). Використання в усних висловлюваннях епітетів часто призводить до втрати основної думки повідомлюваного. Клішовані вирази в мовленні відсутні. Діти не відтворюють їх у мовленні, навіть, після нагадування;

стадія невизначеності – діти означеного рівня не змогли правильно виконати жодного завдання, як під час групової, так і індивідуальної роботи. У них відсутня експресивна лексика, не знають образних виразів і віршованих рядків знайомих казок.

Діагностичні методики:

І. Діагностичні методики на виявлення рівнів вживання дітьми експресивної лексики: кількість ужитих мовних експресивів (тропів) при описі казкових подій; емоційна експресивність висловлювання.

Завдання 1: Загадкова казка

Мета: виявити вміння вживати експресивну лексику за змістом казки.

Форма спілкування: індивідуальна

Процедура виконання. Дітям пропонуються наочність із зображенням казкових подій. Дитині треба відгадати, яких героїв зображено на картинці, з якої вони казки та пригадати слова, якими їх описано в казці.

Експериментатор: «Діти, сьогодні ми з вами потрапимо в малюнковий казковий світ. Будь ласка, подивіться, скільки у нашого Колобка є прекрасних малюнків із зображенням казок. Але, на жаль, ми з ним не можемо пригадати, з яких вони казок. Допоможіть нам, будь ласка».

Завдання 2. Якого кольору твоя казка?

Мета: з'ясувати вміння дітей за власним бажанням використовувати експресивну лексику при словесному описі.

Форма спілкування: індивідуально-групова.

Процедура виконання. Експериментатор повідомляє: «Діти, сьогодні ви намалюєте казку, яка вам найбільше подобається. У вас усіх на столах є альбомні аркуші, олівці, фарби». Дітям пропонується намалювати будь-яку подію із знайомої казки, потім описати зображене, розповісти за змістом свого малюнку.

Завдання 3. Пригадай і розкажи

Мета: з'ясувати вміння дітей у процесі розповідання казки використовувати мовні засоби – тропи.

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання: дитині пропонують пригадати свою улюблену казку і розповісти її. Під час розповіді до індивідуальних протоколів вносяться результати використання в мовленні експресивної лексики.

Коефіцієнт вживання лексики за змістом казкових текстів вираховується за формулою:

$$K_{\text{вжив}} = \frac{A(A_1+A_2+\dots)}{V_{\text{т}}}$$

де $K_{\text{вжив}}$ – коефіцієнт вживання експресивної лексики (тропів)

A – кількість експресивної лексики (тропів, що використовуються

A_1, A_2 – вибірка частота

$V_{\text{т}}$ – кількість експресивної лексики (тропів), що наявна в казковому тексті

Відповідно показник 0,9–1 вважається високим, 0,7–0,9 – достатнім, 0,5–0,7 – середнім, 0,1–0,5 – низьким.

На основі одержаних результатів виводиться коефіцієнт розуміння експресивної лексики за змістом казкових текстів за формулою 2

$$K_{\text{роз}} = \frac{A}{P}$$

де $K_{\text{роз}}$ – коефіцієнт розуміння експресивної лексики за змістом казок.

A – кількість тропів, які змогла пояснити дитина

P – загальна кількість, що були запропоновані для пояснення.

Показник 0,4–0,8 вважається нульовим, 0,6–2 – низьким, 0,7–1,3 – середнім, 2,5–2,8 – достатнім, 2,2–3,7 – високим.

Рівні вживання експресивної лексики за змістом казки:

високий – при словесному описі казкових героїв та відтворенні змісту казок використовують експресивну лексику казок. Усні висловлювання містять 90–95 % засобів мовленнєвої експресії (епітет, метафора, персоніфікація, повтори, гіпербола, літота) наявних у казці;

достатній – експресивні засоби в мовленні використовуються, але не завжди. В мовленні фіксується 85–80 % експресивної лексики, наявної в казці;

середній – експресивні засоби використовують в мовленні лише після нагадування. Для словесного опису використовують 50–45 % експресивної лексики (частіше після нагадування);

низький – не використовують образні вирази в мовленні, навіть, після нагадування. Експресивна лексика в мовленні відсутня.

II. Діагностичні методики для виявлення рівнів вживання дітьми експресивної лексики за критеріями та показниками.

1 критерій: наявність у мовленні лексико-семантичних засобів з показником: вживання слів у переносному значенні

Завдання 1. Відгадай слово

Мета: виявити вміння дітей вживати слова в переносному значенні.

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання: Експериментатор читає дитині речення, в якому слово вживається у прямому значенні. Потім пропонує пригадати значення виразу в переносному значенні та за експресивною характеристикою відгадати, про кого йшлося. Працюючи за запропонованим матеріалом, діти дають експресивну характеристику тварин.

Приклади значень слів:

Пряме значення	Переносне значення (Прогнозована відповідь) (так кажуть...)	Зашифроване слово
1. а) Великий, хижий звір з коричневим густим хутром та короткими товстими ногами; б) Бурий, великий, взимку спить, а влітку наїдається.	Про сильну, але неповоротку, незграбну людину	Ведмідь
2. а) Хижий звір, з гострою мордочкою та довгим пухнастим хвостом; б) Руда, кмітлива, жвава, пухнаста, має пухову руденьку шубу.	Про хитру, улесливу, лукаву людину	Лисиця
3. Голодний, злий, хижий, сірий, дикий	Про людину, яка голодна; Про людину, яка роботяща.	Вовк
4. а) Невеличкий, трусливий, сірий, довговухий; б) Влітку сірий, а взимку він білий, має довгі вуха, кудий хвіст.	Людину, яка дуже труслива; Пасажир, що не має квитка	Заєць
б. а) Малесенька, руденька, гнучка., пухнаста; б) Швидка, маленька, живе на деревах	Людину, яка працює без відпочинку	Білка

2 критерій: доцільне використання в мовленні тропів з показником використання в мовленні метафор

Завдання 2. Намалюй портрет казкового героя

Мета: з'ясувати вміння дітей використовувати метафори під час опису людини, тварини тощо.

Матеріал: картки з портретами казкових героїв. Казки про тварин (колобок, лисиця, ведмідь, вовк, котик, півник тощо); чарівні (Кирило-Кожум'яка, Котигорошко, Змій тощо).

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дітям картку казкового героя, наприклад, лисиці: «До нас у гості завітав Колобок, у нього дуже багато фотографій своїх друзів, йому треба зробити 2 фотоальбоми, але коли він ніс фотографії до нас, його штовхнув бегемотик, і всі вони змішалися. Давайте допоможемо Колобку і розповімо йому, хто ж із звірів вчинив добре, а хто погано».

Завдання 3. Мандрівка в казкове царство

Мета: з'ясувати вміння дітей використовувати в мовленні метафори.

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дітям тексти, в яких пропущені слова. Експериментатор: «Діти, до нас знову завітав Колобок, до нього прийшли листи, але від кого Колобок не знає, тому, що вони не підписані. Коли листоноша ніс Колобку листи, пішов дощ і деякі слова неможливо прочитати. Він дуже розгубився і не знає, кому відповідати. Допоможіть Колобку дізнатися, звідки надійшли листи. Давайте всі разом спробуємо відгадати, які слова там було написано». Вихователь зачитує листи від казкових героїв, а діти відгадують (пропущені слова виділено). Наприклад:

Добрідень, колобочку,
Милий мій дружочку.
Я руда, низького зросту,
Хитра я і довгохвоста.
Маю я м'якеньку шубку,
Вовку-брату я сестриця,
А зовуть мене...

(лисиця)

Хмуро ходить між дубами,
Тихо клацає зубами.
Весь, як є, – жорстока лють.
Очі так і ллють.
Зачаївся ось, примовк
Грізний звір цей, звісно...

(вовк)

Колобочку, любий мій,
Я пишу тобі листа,
З днем народження вітаю,
Радості тобі бажаю.
До мене в гості завітай,
Хто я спробуй відгадай.
Маю пару довгих вушок,
Та сіренький кожушок,
Кличуть – сірий побігайчик
А насправді я...

(зайчик)

Відгадай, мій колобочку,
Хто тобі писав, дружочку,
Маю коротенькі ноги,
Гарні завитками роги,
Шерсть м'якеньку та густу
І курдюк замість хвосту.

(баран)

Колобок, колобок!
Давній мій дружок!
З святом я тебе вітаю
І добра тобі бажаю.
Маю я маленький зріст
Та сіренький, довгий хвіст
Пухнасту, сіру шубку
Та гострі, білі зубки.

(мишка)

Показник: вживання в мовленні епітетів

Завдання 4. Хто ти, де живеш?

Мета: з'ясувати вміння дітей вживати в мовленні епітети.

Форма спілкування: групова.

Процедура виконання. Експериментатор пропонує дітям за допомогою епітетів охарактеризувати казкових героїв. Зачитує листа від Колобка:

Добрий ранок!
На дворі світає,
Колобочок вас вітає.
Сідайте зручненько,
Слухайте гарненько.
Мова піде про звірят,

Що прийдуть в гості до малят.
Колобок сьогодні знову
Поведе свою розмову
Про чарівний світ казковий.
В цих казках живуть звірята,
Всім відомі вам, малята.

Отже, починаємо. Після того, як Колобок познайомить дітей зі своїми друзями, експериментатор пропонує дібрати якнайбільше епітетів для характеристики героїв. Наприклад: заєць – довговухий, куцохвостий, спритний, пухнастий, маленький, беззахисний...; Вовк – злий, хижий, зажерливий...; Лисиця – руда, лукава., хитра.... тощо.

Пропоновані звірі (півник, миша, ведмідь, журавель, котик, бичок, собака, коза, качечка, жаба, соловейко, свиня, гусак, віл тощо).

Пропоновані запитання: В яких казках живуть ці звірята? Пригадай, що з ними траплялося в казках? Чому лисичка хитра? В яких казках вона живе? З ким можна порівняти лисичку? Як у казках називають вовка? Чому бичка називають солом'яним? Тощо.

Показник: використання в мовленні порівнянь

Завдання 5. На кого я схожий?

Мета: з'ясувати вміння дітей добирати порівняння

Форма спілкування: індивідуальна

Процедура виконання: експериментатор пропонує дитині низку висловлювань і пропонує завершити їх.

Сніг білий, як.....
Трава шовкова, неначе.....
Котигорошко маленький, як.....
Ведмідь незграбний, як.....

Лисиця хитра, як.....
Дідусь сивий, наче.....
Дівчина гарна, наче.....

Показник: вживання в мовленні метонімії

Завдання 7. Поясни, з чого зроблений?

Мета: з'ясувати вміння добирати метонімії та тлумачити їх.

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання: експериментатор читає дитині імена казкових героїв. Дитині пропонується відповісти, чому про них так говорять.

Орієнтовний перелік казкових героїв:

Ім'я казкового героя	Прогнозована відповідь
Котигорошко	тому, що народився з горошини
Івасик-Телесик	зроблений з деревини
Кирило-Кожум'яка	мне 12 шкур одночасно
Жар-птиця	коли на неї дивишся, то стає жарко
Царівна жаба	зачарована в жабу принцеса
Солом'яний бичок	з соломі зроблений

Показник: вживання в мовленні персоніфікацій

Завдання 8. Чи можуть звірі говорити?

Мета: з'ясувати вміння дошкільників вживати в мовленні персоніфікацію

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання: експериментатор називає тварину, дитина повинна її персоніфікувати (олюднити).

Пропоновані звірі (голубка, жаба, змії, каченята, жайворонок, миша, орел, змія, гусенята, ведмідь, сокіл, заєць, вовк, свиня, собака тощо). Наприклад: орел просить, змія вийшла, жаба каже тощо.

Показник: вживання в мовленні гіперболи і літоти

Завдання 9. Хто може більше, а хто менше?

Мета: виявити вміння вживати в мовленні гіперболи і літоти.

Форма спілкування: індивідуально-групова.

Процедура виконання: експериментатор: «Діти, сьогодні до нас на гостини завітали казкові герої, їм треба виконати доручення, але вони не знають як». (Діти згадують казковий сюжет, зменшуючи або збільшуючи силу героя). Допоможіть їм.

Пропоновані герої (Орел, гусенятко, Кирило Кожум'яка, Котигорошко тощо)

Лексична наповнюваність усного продукування казкового тексту визначається на рівні відсоткового співвідношення усних висловлювань дошкільників.

Завдання 10. Хто твої улюблений герой?

Мета: з'ясувати рівень використання під час усних висловлювань побутової, загальноживаної, експресивної лексики.

Форма спілкування: індивідуальна

Процедура виконання. Експериментатор: «Діти, сьогодні незвичайний день, до кожного з вас прийшли ваші улюблені казкові персонажі, але їм дуже соромно. Бо вони не можуть повернутися до своєї казки. Давайте допоможемо їм згадати, з яких вони казок. Експериментатор пропонує героїв, а дитина повинна описати казку, з якої вони прийшли».

4 критерій: використання в мовленні синтаксичних засобів з показником: вживання в мовленні повторів (епіфор)

Завдання 11. Казка повертається

Мета: з'ясувати вміння дітей вживати в мовленні епіфори (повтори)

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання: переказ казкового тексту з використанням повторів (без попереднього нагадування).

Завдання 12. Закінчи фразу

Мета: виявити вміння дітей вживати в мовленні повтори (епіфори).

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання:

Варіант А: експериментатор пропонує дітям казкові тексти і пропонує згадати фрази, в яких вони повторюються.

Варіант Б: експериментатор пропонує за даними фразами відгадати казковий текст. Наприклад, казкові повтори:

Назва казкового тексту	Повтори
Солом'яний бичок	Пасись, пасись бичку, на травичці, поки я мички попряду! Я бичок-третячок, з соломи зроблений. Смолою засмолений!
Коза-дереза	Кізонько моя люба та мила, чи ти їла, чи ти пила? Ні дідусю, не пила, й не їла. Як бігла через місточок. Вхопила кленовий листочок. Як бігла через гребельку, вхопила водиці крапельку. Тільки пила й їла. А дід стоїть на воротах, в червоних чоботях, кийком підпирається, в кізоньки питається.
Телесик	Ближче, ближче, човнику, до бережка! Це ж моя матінка мені обідати принесла! Пливи, пливи, човнику, далі!

Показник: вживання в мовленні віршованих рядків

Завдання 13. Казкові рими

Мета: виявити вміння дошкільників вживати в мовленні віршовані рядки.

Форма спілкування: індивідуальна.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дитині казковий текст і просить пригадати, які вірші там є.

Пропоновані питання: Яку пісеньку співала кізонька? Як котик знайшов півника? Чому Івасика-Телесика трохи не з'їла зміючка?

Показник: вживання в мовленні казкових зачинів

Завдання 14. «Як усе починалось?»

Мета: з'ясувати вміння використовувати казкові зачини в мовленні, розуміти зміст казкових висловлювань.

Форма спілкування: групова

Процедура виконання: експериментатор проводить бесіду з дітьми «Що таке зачин». Розповідає, що без нього неможлива будь-яка казка. Після вступної бесіди пропонує початок казкової фрази. Діти продовжують фразу за початком та називають її.

Клішовані казкові вирази (зачини):

Початок	Кінцівка	Назва казки
Жили собі двоє мишенят	Круть та Верть і півник голосисте Горлечко	Півник і двоє мишенят
За синіми горами	За широкими морями	Лісова сопілка
Жив собі дід та баба	Й була в них коза	Коза-дереза
Ішов дід лісом	А за ним бігла собачка, та й загубив дід рукавичку	Рукавичка
Унадивсь давним-давно один страшний змій	Десь у якусь слободу людей їсти та й вивів всіх, zostався тільки дід	Іван-побиван
Де-не-десь, у деякімсь царстві, жив собі цар та цариця	А в них три сини, як соколи	Цар-жаба

Показник: вживання в мовленні казкових кінцівок

Завдання 15. «Казочці кінець, а хто слухав молодець»

Мета: з'ясувати вміння дітей використовувати в мовленні кінцівки.

Форма спілкування: групова.

Процедура виконання: завершення казкового тексту за даним початком. Експериментатор проводить вступну бесіду «Казкові кінцівки», розповідає казку. Після розповіді казки пропонує її завершити з власною кінцівкою.

Клішовані казкові вирази (кінцівки):

Початок	Продовження
От вам казочка	А мені бубликів в'язочка
Стали жити	Поживати і добра наживати
От вам казочка	Мені бубликів в'язка. Мені колосок, а вам грошей мішок
І я там був	Мед, вино пив, у роті не було, а по бороді текло.

Сформованість у дошкільників мовленнєвого самовираження (за А. Аніщук) [6]

Компоненти сформованості мовленнєвого самовираження:

когнітивний: знання норм і вимог до культури мовленнєвого самовираження, усвідомлення наслідків соціально неприйнятних форм;

емоційно-ціннісний: наділення різних моделей мовленнєвого самовираження відповідними значеннями й особистісними смислами;

поведінковий: стабільність прояву у спілкуванні з іншими соціально схвалюваних і прийнятних форм мовленнєвого самовираження.

Критерії сформованості мовленнєвого самовираження з показниками:

прагнення заявити про себе іншим з показником: сформованість потреби, усвідомлення мотиву, прагнення до визнання, сталість прояву мовленнєвого самовираження;
уміння виявити індивідуальність з показником: уміння виразити себе, сформулювати узагальнене судження про себе, диференціювати основні почуття;

здатність у соціально прийнятній формі відстояти своє право на мовленнєве самовираження з показником: оформлення мовленнєвого конструкта, використання соціально прийнятних мовленнєвих форм, побудова висловлювання з урахуванням можливих реакцій людей.

Типи сформованості мовленнєвого самовираження:

конструктивний – дошкільники характеризуються збалансованою й відносно стійкою потребою виразити себе у взаєминах з іншими, умінням презентувати свої хороші якості, досягнення, вчинки; порівнювати їх з іншими, виявляти по відношенню до них своє ставлення. Дошкільники гармонійно поєднують зміст висловлення та його мовленнєве оформлення; легко знаходять у своєму активному словнику адекватні слова та вирази, володіють базовими моральними поняттями, диференціюють основні почуття; виявляють творчість, використовують емоційно забарвлені мовленнєві конструкти; володіють засобами інтонаційної виразності, здатністю у соціально прийнятній формі відстояти і захистити свої інтереси; усвідомлюють вплив своїх слів на інших людей, будують висловлювання з урахуванням можливих реакцій оточуючих;

суперечливий – у досліджуваних є потреба виразити своє «Я» дає про себе знати час-від-часу, залежить від заохочення дорослих, а зміст і форма мовленнєвого самовираження – від конкретної ситуації. Дошкільники володіють уявленням про зміст висловлюваного, але не завжди користується відповідними словами для його вираження. За умови надання дорослим пояснення чи підказки вони адекватно співвідносять почуте зі своїм життєвим досвідом, знаходять у своєму словнику потрібні слова та вирази. Діти схильні до вибіркового ставлення, у спільній діяльності керуються власним емоційним ставленням до ровесників. Частково володіють засобами інтонаційної виразності; доступність та адекватність висловлювання часто порушується через невміння співвіднести змістові характеристики свого ставлення до довідкля з його мовленнєвим оформленням. Недостатньо розвинена здатність творчо підбирати слова. Самостверджуються у соціально прийнятній формі, проте не завжди здатні відстояти своє право на мовленнєве самовираження та усвідомити вплив своїх слів на інших;

деструктивний – характеризується сформованою потребою заявити про себе за відсутності адекватних способів її реалізації. Дошкільники вирізняються конфліктним, егоїстичним, демонстративним характером поведінки, хвалькуватістю, зазнайством, авторитарністю. Зміст і форма мовленнєвого висловлювання змінюються залежно від умов організації діяльності, настрою. Володіють базовими поняттями, але в більшості випадків мовленнєве оформлення не відповідає змісту висловлюваної думки; засобами інтонаційної виразності, проте не регулюють силу голосу і темп мовлення, що часто продукує крик. Мовлення емоційно напружене, егоцентричне, відсутня культура мовленнєвого висловлювання, дошкільники вдаються до грубих,

образливих слів; практично відсутні елементи творчості, вживаються готові мовленнєві штампи. Часто вступають у суперечки заради відстоювання свого права на само вираження. Самостверджуються у соціально неприйнятній, різкій, агресивній, демонстративній формі висловлювання;

невизначений – дошкільники характеризуються низькою виразністю мовленнєвого самовираження, майже не розвинутою потребою заявити про себе, обмеженим активним словником; діти не володіють базовими поняттями, відчують труднощі вербалізації своїх почуттів. У цих дошкільників відсутня власна думка, вони без вагань погоджуються з думкою інших, уникають будь-яких ситуацій, де потрібно визначитися заявити про себе. Не вміють порівнювати себе з іншими, індиферентно ставляться до оцінних суджень дорослих і однолітків, практично не реагують на них. Мовленнєві висловлювання незмістовні, непослідовні, інтонаційно невиразні, надміру лаконічні, схематичні. Не володіють культурою мовленнєвого висловлювання, відсутні прояви творчості у виборі мовленнєвих засобів, уміння відстояти право на самовираження. Форма мовленнєвого самовираження примітивна, відсутнє усвідомлення впливу своїх слів на інших.

Діагностичні методики:

Спостереження за мовленнєвою діяльністю

Мета: визначити наявності мовленнєвих конструктів у словнику дитини, що виражають різні емоційні стани; дослідити, на предмет чого вони висловлюються, по відношенню до кого і які життєві ситуації обслуговують ці слова.

Основна увага спрямована на ті ситуації, у яких дитина використовує мовлення як процес необхідний для комунікації, задля того, щоб виразити себе, заявити про себе іншим, самій собі про те, що вона може, вмис, до чого прагне, щоб бути задоволеною собою, бути визнаною авторитетними людьми, щоб заявити про своє ставлення до інших.

Спостереження за мовленнєвою діяльністю під час:

– сюжетно-рольових ігор дає можливість зафіксувати зміст та форму мовленнєвих засобів, спрямованих по відношенню до партнера по грі, вміння дітей підбирати відповідну інтонацію до змісту висловлюваного;

– трудової діяльності сприяє виявленню уміння дітей словесно узгоджувати свої дії з діями партнера, домовлятися, проявляти свої здібності, нахили, бажання;

– у процесі життєдіяльності дитина проявляє прагнення заявити про себе, про свої можливості, виразити свою індивідуальність, особливість, вдаючись при цьому до різних форм мовленнєвого самовираження.

У протоколах фіксується: індивідуальні прояви поведінки та діяльності, що засвідчували змістові характеристики та типову форму самовираження дошкільників, класифікуються засоби мовленнєвого самовираження, характер мовленнєвих контактів, життєві ситуації, у яких вони здійснювались, емоційне ставлення до однолітків та дорослих.

Бесіди, спрямовані на з'ясування слів, що виражають почуттєву сферу дитини

Бесіда 1. «Приємні партнери»

Мета: дослідити усвідомлення дітьми поняття «приємне»; виявити джерела надходження слів, якими діти виражають приємні почуття; встановити зв'язок змістом мовленнєвого висловлювання дітей, батьків, вихователів.

Запитання:

1. Які приємні слова ти чуєш найчастіше?
2. Від кого ти їх чуєш?
3. Що ти відчуваєш у цей час?
4. Які з цих слів ти чуєш часто (рідко)? Від кого?
5. Які приємні слова ти найчастіше говориш сам? Кому? В яких випадках?
6. Хто твої найближчі товариші (назвати імена)?

Бесіда 2. «Неприємні партнери»

Мета: дослідити усвідомлення дітьми поняття «неприємне»; виявити джерело надходження слів, якими діти виражають неприємні почуття; встановити зв'язок між змістом мовленнєвого висловлювання дітей, батьків, вихователів.

Запитання:

1. Які неприємні слова ти чуєш часто?
2. Від кого ти їх чуєш?
3. Що відчуваєш у цей час?
4. Які неприємні слова ти говориш сам?
5. Кому ти їх кажеш? У яких випадках?
6. Хто з дітей тобі неприємний? Чому?
7. До кого ти байдужий?

Бесіда 3. «Дитячі звернення»

Мета: визначити мовленнєві конструкції, якими дитина виражає певні почуття, виявити здатність до усвідомлення їх значень та диференціації.

Запитання:

Якими словами ти звертаєшся до того:

- кого любиш (симпатизуєш);
- кому хочеш допомогти;
- хто тебе цікавить;
- кого прагнеш заспокоїти;
- кого боїшся;
- на кого ображаєшся;
- кому заздриш;
- до кого байдужий;
- кого соромишся?

Засвоєність мовних понять (за С. Дем'яненко) [30]

Критерії засвоєння мовних понять з показниками:

когнітивний з показниками: повнота усвідомлення поняття (усвідомлене, неусвідомлене); характер осмислення поняття за наявними знаннями (експліцитне, імпліцитне); розуміння поняття (життєве, наукове);

репродуктивний з показниками: вміння адекватно використовувати поняття в мовленнєвій практиці; виокремлювати істотні ознаки; розрізнявати мовні одиниці в потоці мовлення;

рефлексивний з показниками: вміння об'єктивувати мову; добирати мовні засоби; контролювати мовлення.

Рівні засвоєння мовних понять:

достатній – діти усвідомлюють 2–3 ознаки, їхні узагальнення завдяки оперуванню смислом є близькими до теоретичних знань про мовні одиниці, мають експліцитний характер. Судження дошкільників про мовні одиниці розгорнуті, спостерігається певна об'єктивізація мовних засобів, спонтанне рефлексування висловлювань, проявляється достатня довільність і навмисність в усному мовленні. Старші дошкільники, міркуючи з приводу мовних понять, оперують засвоєними в ДНЗ кількісними ознаками, але не використовують знання про них у практиці мовлення. Обґрунтовуючи свою думку про мовні дефініції, вони здебільшого називають почуті від дорослих формальні мовні параметри. Діти використовують смисл слів, речень завдяки добре розвиненому «чуттю мови» й сформованому мовленнєвому досвіду; мають початкові вміння здійснювати об'єктивізацію речень, слів і спонтанну рефлексію над мовленням (замислюються над вимовленим, виправляють себе, міркують, як сказати точніше й краще), намагаються застосовувати отримані знання про мову в практичній діяльності;

задовільний – діти називають несуттєві ознаки окремих мовних понять, з якими ознайомлювалися в ДНЗ, але, відповідаючи на запитання експериментатора, користуються несуттєвими ознаками, їхні узагальнення мають емпіричний характер; дошкільники майже безпомилково виділяють одиниці смислу («красиве плаття», «в саду») в потоці мовлення, але при цьому не завжди вміють довести зроблений ними поділ; у своїх судженнях про мовні одиниці користуються експліцитними знаннями про формальні ознаки; не завжди правильно об'єктивують двох-трьохслівні речення, відчують труднощі у виділенні звуків у словах. Діти намагаються переносити елементарні знання про мовні поняття в мовлення, спостерігається спонтанна рефлексія над мовленням;

низький – до цієї групи входять діти, в яких сформовані емпіричні мовні узагальнення «чуття мови» і наявні імпліцитні спонтанні знання про мову; дошкільники подекуди правильно виділяють в потоці мовлення одиниці смислу, але не оперують, навіть, формальними ознаками, хоча знають терміни «звук», «слово», «речення»; повністю нездатні об'єктивувати відповідні їм мовні одиниці; вони не подолали притаманного дітям явища «прозорості мовного знаку»; подекуди в них спостерігаються елементи спонтанної рефлексії мовлення. Інтонаційна закінченість дитячих речень не завжди збігається зі смисловою закінченістю речення як мовного стандарту.

стадія формування мовних понять – на цій стадії знаходяться діти, які не відповідають на запитання дослідника. У них не спостерігається навіть елементарний розвиток понять, хоча розвинуте «мовне чуття» допомагає їм при виконанні завдань експериментатора замість одиниць мови виділяти й підраховувати одиниці смислу, які, як правило, не співпадають з одиницями мови. Діти знають й називають терміни, але не оперують ними; зовсім не об'єктивують мовні одиниці, не рефлексують мовлення. Воно залишається на рівні мовленнєвої навички.

Діагностичні методики:

I. Діагностичні методики за когнітивним критерієм.

Завдання 1.

Мета: визначити повноту усвідомлення дітьми понять «звук», «слово», «речення» (усвідомлене, неусвідомлене).

Процедура проведення. Експериментатор запитує:

- Що таке звук? Як ти думаєш?
- Що таке слово? Як ти думаєш?
- Що таке речення? Як ти думаєш?

Завдання 2.

Мета: визначити характер осмислення понять «звук», «слово», «речення» дітей за наявними знаннями (експліцитні, імпліцитні).

Процедура проведення. Експериментатор звертається до дитини:

- Вимови звук, який ти знаєш.
- Промов слово, яке знаєш.
- Склади речення.

Завдання 3.

Мета: визначити розуміння дітьми понять «звук», «слово», «речення» (життєве, наукове).

Процедура проведення. Експериментатор запитує:

- Чому ти так думаєш, що це звук?
- Чому ти думаєш, що це слово?
- Чому ти думаєш, що це речення?

II. Діагностичні методики за репродуктивним критерієм.

Завдання 1.

Мета: визначити вміння дітей виокремлювати істотні ознаки мовленнєвих понять «звук», «слово», «речення».

Процедура проведення. Експериментатор запитує:

- Яким чином ти довідався, що це звук? Що тобі допомогло визначити, що це звук?
- Яким чином ти довідався, що це слово? Або
- Що тобі допомогло визначити, що це слово?
- Яким чином ти довідався, що це речення? Або
- Що тобі допомогло визначити, що це речення?

Завдання 2.

Мета: визначити вміння дітей адекватно використовувати поняття в мовленнєвій практиці.

Процедура проведення. Експериментатор звертається до дитини:

- Назви звук.
- Придумай слово з трьох звуків.
- Придумайте речення із двох слів.

Завдання 3.

Мета: визначити вміння дітей розрізняти мовні одиниці в потоці мовлення.

Процедура проведення. Експериментатор звертається до дитини:

– Я буду називати слова, а тобі потрібно уважно слухати, щоб визначити, чи почув ти в промовленому мною слові звук [ж]. (Слова, що пропонуються дітям: мама, літо, жолудь, Ніна, жук, рис, ніж, книжка, поле).

– Я буду говорити, а тобі потрібно уважно слухати і відповідати, чи почув ти слово? Назвати його. (Зразок мовного матеріалу: Тато і Тарас у полі. Вони весело орали).

– Я буду розповідати, а тобі потрібно уважно слухати й відповісти, чи почув ти речення? Повтори його (Зразок мовного матеріалу: Микола вже вмів читати. У нього нова книжка. Вона дуже цікава; Ми допомагали батькам. Яна пасла гусенят. Галя збирала яблука. А я пилав дрова. Ми молодці!).

III. Діагностичні методики за рефлексивним критерієм.

Завдання 1.

Мета: визначити вміння дітей об'єктивувати мову (мовні одиниці «звук», «слово», «речення»).

Процедура проведення.

А) Експериментатор (показуючи дітям іграшку – паровоз) запитує:

– Що це?, – дослідник, виконуючи дії з іграшкою, протяжно вимовляє:

– У-у-у, – і запитував дітей:

– Що ви чуєте?

Б) Експериментатор, показуючи дітям іграшку або предмет, запитує:

– Що це?

– Що ви вимовили?

В) Експериментатор, показуючи дітям дію з іграшкою, запитує:

– Що робить м'ячик?, – дослідник спонукає будувати речення й далі продовжував:

– Що ви промовили?

Завдання 2. Спостереження за мовленням дітей

Мета: визначити вміння дітей контролювати мовлення.

Процедура проведення. Експериментатор у ході проведення заняття з розвитку мовлення дає завдання дітям:

– Складіть розповідь про свої улюблені іграшки.

Розповіді дітей аналізуються з огляду на здійснення ними контролю над власним мовленням і мовленням однолітків. Аналізуються також висловлювання дітей про мовні одиниці, які були отримані в ході виконання ними попередніх завдань; розповіді записуються на заняттях із розвитку мовлення, під час спілкування, ігор та в інших формах роботи.

Завдання 3.

Мета: визначити вміння дітей добирати мовні засоби.

Процедура проведення. Експериментатор пропонує дітям завдання:

– Опиши свою улюблену іграшку.

– Поміркуй, чому тобі подобається ходити до дитячого садка?

(Старші дошкільники мають висловлюватися на заняттях із розвитку мовлення за допомогою різних функціонально-смислових типів мовлення (розповіді, опису, міркування).

Оцінювання результатів.

Результати засвоєння понять «звук», «слово», «речення» старшими дошкільниками за критеріями й показниками проведеного експериментального дослідження дозволяють визначити **ступені** їх засвоєння:

1 ступінь – елементарне розуміння мовних понять у межах знань дітей, передбачених чинними програмами (достатній рівень);

2 ступінь – початкове усвідомлення мовних понять (задовільний рівень);

3 ступінь – недостатнє усвідомлення мовних понять (низький рівень);

4 ступінь – неусвідомленість мовних понять (стадія формування мовних понять).

Сформованість діалогічних умінь (за В. Любашиною) [51]

Критерії сформованості діалогічних умінь з показниками:

комунікативний (на рівні встановлення контакту) з показниками: вміння вступати у спілкування, підтримувати й завершувати його; захоплювати й підтримувати ініціативу спілкування; враховувати компоненти ситуації спілкування; змістовність, різноманітність тематики під час діалогічного спілкування;

мовленнєвий (на рівні засвоєння та вживання мовленнєвих еталонів) з показниками: вміння висловлюватися логічно, зв'язно, самостійно, в нормальному темпі; говорити виразно, виражати основні мовленнєві функції; різноманітність форм, мовних засобів, мовленнєвих еталонів, типів мовленнєвих висловлювань; доречність використання усталених мовних виразів, народних прислів'їв, приказок;

структурний (на рівні ведення діалогу) з показниками: вміння дотримуватися теми діалогу; швидко реагувати на хід бесіди, знаходити необхідні слова в різних ситуаціях спілкування, перепитувати співрозмовника за необхідністю; ставити запитання та давати відповідь на запитання співрозмовника; дотримуватися правил ведення діалогу.

Рівні сформованості діалогічних умінь :

високий – характеризується вмінням дітей вступати у спілкування, підтримувати й завершувати його; висловлюватися логічно, зв'язно, самостійно, в нормальному темпі; говорити виразно. Старші дошкільники з високим рівнем сформованості діалогічних умінь вживають різноманітні мовні засоби, мовленнєві еталони, типи мовленнєвих висловлювань; доречно використовують усталені мовні вирази, народні прислів'я, приказки. Вони швидко реагують на хід бесіди, знаходять необхідні слова в різних ситуаціях спілкування, в разі потреби перепитують співрозмовника; формулюють запитання та дають відповідь на запитання співрозмовника. Діалоги дітей змістовні,

їх тематика різноманітна. Дошкільнята не відхиляються від теми діалогу та дотримуються правил його ведення;

достатній – характерний старшим дошкільникам, які вільно спілкуються з однолітками, вживають різноманітні мовні засоби, мовленнєві еталони, типи мовленнєвих висловлювань; у різних ситуаціях спілкування добирають необхідні слова; запитують однолітків та дають відповідь на запитання співрозмовника. Для діалогічних висловлювань дітей характерні самостійність, логічність, зв'язність, змістовність, різноманітність тематики. Діти добре обізнані з правилами ведення діалогу та дотримуються їх. Водночас їх мовлення не завжди виразне. Діти не вміють доречно використовувати усталені мовні вирази, народні прислів'я, приказки;

середній – діти можуть підтримувати й завершувати розпочату співрозмовником розмову; висловлюватися самостійно, зв'язно; вживати різноманітні мовні засоби, мовленнєві еталони, типи мовленнєвих висловлювань. Вони досить швидко реагують на хід бесіди, вживають необхідні слова в різних ситуаціях спілкування, в разі потреби перепитують співрозмовника; запитують та дають відповідь на запитання співрозмовника. Діалогічні висловлювання дітей змістовні. Водночас дошкільники не завжди дотримуються правил ведення діалогу, відхиляються від його теми; не вміють доречно використовувати усталені мовні вирази, народні прислів'я, приказки. Мовлення дітей маловиразне;

задовільний – характеризується здатністю самостійно задавати прості запитання та відповідати на запитання співрозмовника. Діти цього рівня обізнані з правилами ведення діалогу, але часто відхиляються від них. Водночас вони майже не вживають усталені мовні вирази, народні прислів'я, приказки; не здатні висловлюватися логічно та зв'язно; не вміють швидко реагувати на хід бесіди, добирати під час ведення діалогу необхідні слова; говорити виразно; не вживають різноманітні мовні засоби, мовленнєві еталони, типи мовленнєвих висловлювань. Тематика, діалогічні висловлювання цих дітей досить одноманітні;

низький – визначається здатністю підтримувати й завершувати спілкування. Іноді дошкільники дають відповідь на прості запитання співрозмовника. Водночас діти, віднесені до цього рівня, не вміють самостійно висловлюватися, будь-як реагувати на хід бесіди, добирати потрібні слова в різних ситуаціях спілкування, вживати різноманітні мовні засоби. Вони відчують значні труднощі, коли необхідно про щось запитати співрозмовника. Спілкуючись з однолітками, не дотримуються правил ведення діалогу.

Діагностичні методики:

І. Діагностичні методики за комунікативним критерієм.

Показник: уміння вступати у спілкування, підтримувати й завершувати його.

Завдання. «Доручення»

Мета: виявити вміння дітей вступати в спілкування з дорослими, розпочинати та завершувати його, пригадувати аналогічні події з художніх творів.

Матеріал: ілюстрації до дитячих художніх творів.

Процедура виконання: експериментатор звертається до дитини: «Уяви, що я тебе попросила сходити в молодшу групу та з'ясувати, скільки там дітей, щоб виготовити для них запрошення на виставу. З ким би ти розмовляв? Як би ти сказав?» Після чого дитині необхідно пригадати, у яких казках персонажам давали доручення і як вони його виконували. У разі необхідності експериментатор допомагає дитині пригадати конкретну казку.

Критерії оцінювання: вміння вступити в розмову та завершити її, звернутися до дорослого, привітатися, виконати доручення, здатність навести аналогічні приклади з художніх творів. Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 5.

Завдання. «Допоможи»

Мета: виявити вміння дітей вступати в спілкування з однолітками, розпочинати, підтримувати та завершувати його, допомагати одноліткам у разі потреби, пригадувати аналогічні події з художніх творів.

Матеріал: кольорові олівці.

Процедура виконання: експериментатор під час заняття з малювання звертається до дитини з проханням: «У Сергія немає зеленого олівця, допоможи йому, будь ласка. В яких художніх творах персонажі приходили на допомогу один одному? Як вони це робили?»

Критерії оцінювання: вміння вступати в діалог з однолітками, розпочинати й завершувати розмову, підтримувати діалог, допомогти одноліткови, здатність навести приклад з художнього твору. Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 5.

Показник: захоплювати й підтримувати ініціативу спілкування

Завдання. «Розмова»

Мета: виявити вміння дітей розпочинати розмову з однолітками й дорослими за правилами етикету, захоплювати й підтримувати ініціативу спілкування, відтворювати діалог персонажів художніх творів, самостійно обираючи собі партнера.

Матеріал: іграшки, книжка з українськими народними казками.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дитині розпочати розмову на тему «Моя улюблена казка» з дорослим чи однолітком (за бажанням дитини). Необхідно розпочати розмову за правилами етикету, продумати зміст розмови. Далі дитині пропонується пригадати діалог персонажів з цієї казки, відтворити їх, обравши собі для цього партнера. У разі потреби експериментатор просить пригадати конкретний діалог персонажів (Івасика-Телесика і Зміючки; Котигорошка та Вернидуба тощо).

Критерії оцінювання: вміння розпочати розмову та завершити її, тривалість розмови, ініціатива в розмові, змістовність розмови, вміння відтворити діалог персонажів улюбленої казки. Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 5.

Показник: враховувати компоненти ситуації спілкування

Завдання. «Театралізація. Режисерська гра»

Мета: виявити вміння дітей будувати діалоги, вести діалог у гри-театралізації.

Матеріал: ілюстрації до художніх творів, ляльки, іграшки з різного матеріалу, різні види театру.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дітям розглянути ілюстрації до художніх творів, обрати собі будь-яку з них, організувати режисерську гру за сюжетом художнього твору, використовуючи ляльки, іграшки, різні види театру за сюжетом твору. За необхідності експериментатор підказує дитині тему діалогу.

Діалоги дітей записуються на магнітофон.

Критерії оцінювання: вміння організувати гру, змістовність сюжету, оригінальність, різноманітність використаних матеріалів для гри, тривалість гри. Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 5.

Показник: змістовність, різноманітність тематики під час діалогічного спілкування

Завдання. *Передай діалог*

Мета: виявити вміння дітей вести діалог з дорослими та однолітками.

Матеріал: іграшки, дитячий посуд, дитячі книжки.

Процедура виконання: експериментатор читає діалогічний текст. Далі пропонує дитині передати діалог персонажів художнього твору близько до тексту, частково змінюючи його, з елементами новизни, творчості, власний діалог (за вибором дітей).

Критерії оцінювання: вміння розпочати та завершити діалог, змістовність, різноманітність тематики, характер діалогу (репродуктивний, творчий). Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 5.

Максимально можлива кількість балів за результатами виконання завдань за комунікативним критерієм – 25.

II. Діагностичні методики за мовленнєвим критерієм.

Показник: уміння висловлюватися логічно, зв'язно, самостійно, в нормальному темпі

Завдання. *Моя улюблена казка*

Мета: виявити вміння старших дошкільників під час діалогу висловлюватися логічно, зв'язно, самостійно, в нормальному темпі.

Матеріал: тексти українських народних казок.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дитині: «Пригадаймо казку «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат». Назви персонажів казки. Пригадай, як Вовк ловив рибу. Хто йому дав таку раду? Пригадай, які слова говорила Лисичка? А чи закінчилася риболовля? Про що просила Лисичка Вовка після того, як його побили? За зараз ми оберемо тобі партнера і ви розіграєте діалог Лисички та Вовка».

Критерії оцінювання: зв'язність, логічність, самостійність, темп мовлення, вміння розпочати та завершити діалог, точність передачі реплік персонажів твору. Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 7.

Показник: виразність мовлення

Завдання. «Впізнай, хто сказав»

Мета: виявити вміння дітей говорити виразно, емоційно то інтонаційно забарвлено.

Матеріал: ілюстрації до дитячих художніх творів (українські народні казки «Колосок», «Сонце, мороз і вітер», «Без труда нема плода», вірші П.Воронька «Оленка маленька», О.Головка «Ми – не ми»).

Процедура виконання: експериментатор пропонує дітям розглянути ілюстрації до художніх творів, зачитував уривки з цих творів. Після цього він за ширмою вимовляє репліки будь-якого персонажа, зображеного на ілюстрації, дитина повинна впізнати, хто це сказав, повторити діалог.

Критерії оцінювання: виразність мовлення; емоційна та інтонаційна забарвленість мовлення. Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 2.

Показник: різноманітність застосування мовленнєвих еталонів, різних типів мовленнєвих висловлювань

Завдання. «Як сказати інакше?»

Мета: виявити знання дітьми мовленнєвих еталонів взагалі та з художніх творів зокрема; вміння вживати різноманітні форми висловлювань, мовні засоби, мовленнєві еталони, типи мовленнєвих висловлювань.

Матеріал: малюнки з зображенням різних ситуацій спілкування (дитина прийшла до дитячого садка; дитина прокинулася зранку; дівчинка дивиться книжку з казками, а хлопчик теж хоче подивитися книжку; хлопчик прийшов на день народження до дівчинки; Восьми березня тощо).

Процедура виконання: експериментатор пропонує дітям розглянути малюнки, визначити, які ситуації на них зображено, пригадати аналогічні ситуації з художніх творів. Якщо дитині було важко пригадати ситуації з творів, експериментатор підказує їй конкретний художній твір.

Критерії оцінювання: наявність у мовленні дитини мовленнєвих еталонів; різноманітність мовних засобів; вживання різних типів мовленнєвих висловлювань; оригінальність; вживання мовленнєвих еталонів та висловлювань з художніх творів.

Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 5.

Показник: доречність використання усталених мовних виразів, народних прислів'їв, приказок

Завдання. «Ситуаційні ігри»

Мета: визначити здатність дошкільників вживати в повсякденному житті під час діалогів із однолітками усталені мовні вирази, народні прислів'я, приказки.

Матеріал: ілюстрації з зображенням різних ситуацій.

Процедура виконання: експериментатор штучно створює різні побутові ситуації і пропонує дітям узяти в них участь:

– Що б ти сказав? А як би ти вчинив?

Ситуація 1. Вдома

Хлопчик Дмитрик хоче піти погуляти, а матуся йому не дозволяє. Він починає сперечатися з мамою. До нього підійшла сестричка Оленка. Що вона йому сказала? Як ти гадаєш, що відповів хлопчик? А як би ти вчинив? Що б сказав? Пригадаймо українські народні казки, в яких персонажі були схожими на Дмитрика («Коза дереза», «Казка про Котика і Півника» тощо). Якими словами про неслухняних говориться в казках?

Ситуація 2. На вулиці

Взимку Маринка пішла кататися на ковзанах та впала. Хлопчики стоять і сміються. Як далі могли розгортатися події? Що б ти сказав у цій ситуації? Як ти гадаєш, чи можна в цьому випадку вжити прислів'я «Добре сміється той, хто сміється останнім»? Як ти його розумієш?

Ситуація 3. У лікарні

У Сашка заболів зуб. Матуся привела його до лікарні. Хлопчик боїться заходити до кабінету лікаря. Що б ти сказав хлопчику, якиби був лікарем? А як би ти себе поведив? Пригадаймо казку, в якій герой усього боїться («Заєць хвалько»). Якими словами говориться про Зайця в казці?

Критерії оцінювання: відповідність висловлювання поставленому завданню, вміння підтримувати бесіду, вживати фрази, що стимулюють співбесідника до спілкування; кількість та різноманітність використаних мовних засобів; граматична правильність мовлення; правильна вимова та дотримання інтонації; обсяг висловлювання (2–4 репліки з кожного боку); доречність використання усталених мовних виразів; вживання прислів'їв, приказок. Кожна позиція оцінюється 1 балом. Кількість балів за кожну ситуацію дорівнює 7. Максимально можлива кількість балів за виконання завдання «Ситуаційні ігри» дорівнює 21.

Максимально можлива кількість балів за виконання завдань за мовленнєвим критерієм – 35.

III. Діагностичні методики за структурним критерієм.

Показник: уміння дотримуватися теми діалогу

Завдання. «Переказ знайомої казки з елементами моделювання, використанням ляльок»

Мета: перевірити вміння дітей вести діалог за мотивами знайомої казки з використанням елементів моделювання, різних видів театру.

Матеріал: різні види театру, кольорові геометричні фігури.

Процедура виконання: експериментатор читає дітям українську народну казку «Котигорошко», після чого проводиться діалог-бесіда за змістом казки. Надалі дошкільцям необхідно переказати казку з використанням елементів моделювання та різних видів театру, вживаючи діалоги персонажів.

Критерії оцінювання: знання тексту; повнота його відтворення; вміння вести діалог; різноманітність використаних засобів; наявність творчих елементів. Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 5.

Показник: *уміння швидко реагувати на хід бесіди, знаходити необхідні слова в різних ситуаціях спілкування, перепитувати співрозмовника в разі потреби, добирати необхідні мовні засоби*

Завдання. *«Розв'язання комунікативних задач»*

Мета: визначити вміння дітей розв'язувати добре знайомі комунікативні задачі, розігрувати запропоновані діалоги, спираючись на власний досвід, швидко реагувати на репліки співрозмовника, знаходити себе в різних ситуаціях спілкування.

Матеріал: муляжі продуктів харчування, книжки, іграшки.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дитині:

1. Розіграй з однолітками діалог між покупцем та продавцем, який міг би відбутися в магазині «Продукти».

2. Запроси свого друга в гості по телефону.

3. Ти прийшов у гості на день народження до свого друга. Привітай його та вручи подарунок.

4. Розіграй з друзями діалог між покупцем та продавцем, який міг би відбутися в магазині «Книжки». Покупцю необхідно купити приладдя для занять.

Критерії оцінювання: вміння розпочати та завершити діалог; змістовність розмови; оригінальність; вживання різноманітних мовленнєвих еталонів, швидкість реакції на репліки співрозмовника. Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 5.

Показник: *уміння ставити запитання та відповідати на запитання співрозмовника*

Завдання. *«Запитання – відповідь»*

Мета: виявити вміння дітей самостійно ставити запитання за змістом художнього твору та відповідати на запитання співрозмовника.

Матеріал: ілюстрації до художніх творів.

Процедура виконання: експериментатор пропонує дітям розглянути ілюстрації до художніх творів, пригадати зміст художніх творів, обрати собі партнера, поставити йому три запитання за змістом творів. Після цього партнер ставить три запитання за змістом творів, а дитина має дати на них змістовну відповідь.

Критерії оцінювання: знання художнього твору, самостійність, оригінальність, уміння поставити запитання; відповісти на них. Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 5.

Показник: *дотримання правил ведення діалогу*

Завдання. *«У дитячому садку»*

Мета: виявити обізнаність дітей щодо правил ведення діалогу.

Матеріал: ілюстрації із зображенням дітей у різних життєвих ситуаціях (у парку, на відпочинку, в дитячому садку, в зоопарку тощо).

Процедура виконання: експериментатор звертається до дитини з проханням уявити, що вона щойно прийшла до дитячого садка. Далі дитині необхідно обрати одну з ілюстрацій, обрати співрозмовника і тему розмови. Разом зі співрозмовником

дитина веде діалог на обрану тему. Експериментатор у разі потреби втручається в розмову дітей, підказуючи тему, сюжет тощо.

Критерії оцінювання: вміння розпочати, вести та завершити діалог, вислухати співрозмовника, не перебивати його, тривалість розмови, змістовність та оригінальність діалогу. Кожна позиція оцінюється 1 балом. Максимально можлива кількість балів дорівнює 5.

Максимально можлива кількість балів за виконання завдань за структурним критерієм – 20.

Максимально можлива сума балів після виконання всіх завдань – 80 балів.

ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Дитина, що вступає до школи, має бути зрілою у фізіологічному й соціальному відношенні, вона має досягти певного рівня розумового й емоційно-вольового розвитку. Навчальна діяльність потребує неабияких зусиль, певного запасу знань про навколишній світ, сформованості елементарних понять. Дитина повинна володіти розумовими операціями, вміти узагальнювати й диференціювати предмети і явища довкілля, уміти планувати свою діяльність і здійснювати самоконтроль. Важливими є і позитивне ставлення малюка до навчання, і здатність до саморегуляції поведінки та прояву вольових зусиль.

Труднощі, з якими зустрічаються не готові до школи діти:

– перша група – у системі стосунків і взаємодії з однолітками (невміння слухати товариша і стежити за його роботою, змістовно спілкуватися з однолітками, погоджувати з ними свої дії);

– друга група – у сфері спілкування з дорослим (нерозуміння запитань учителя, його особливої позиції, специфічності навчальних ситуацій і навчального спілкування);

– третя група – у сфері самосвідомості дитини (завищена оцінка своїх можливостей і здібностей, необ'єктивне ставлення до результатів своєї діяльності, неправильне сприйняття оцінок учителя);

– четверта група – здоров'я дитини.

Початок навчання 6-річних дітей і підготовка до нього пов'язані з необхідністю врахування важливих психологічних закономірностей розвитку. До них можна віднести протиріччя між збільшеними інтелектуальними можливостями дитини і специфічними дошкільними засобами їх задоволення. При цьому інтелектуальна сфера дитини вже не тільки в певній мірі готова до систематичного навчання, а й вимагає цього.

Це протиріччя поширюється і на інші сфери особистості. У цьому віці дитина прагне до самоствердження в тих видах діяльності, які вже підлягають суспільній оцінці і охоплюють сфери життя, раніше не доступні дитині. Тобто дитина не тільки готова прийняти нову позицію школяра, однак прагне до неї.

Важливою також особливістю розвитку є сензитивність: 1) до засвоєння морально-психологічних норм поведінки; 2) готовність дітей до оволодіння цілями і засобами систематичного навчання; 3) сензитивність виявляється і в процесі засвоєння грамоти. Таким чином, цілеспрямований педагогічний вплив є в цей період визначальним психологічним фактором розвитку дітей.

Готовність дитини до школи – це комплексне, багатогранне поняття, яке охоплює всі сфери життєдіяльності майбутнього першокласника.

У психологічному словнику поняття «готовність до шкільного навчання» розглядається як сукупність морфо-фізіологічних особливостей дитини старшого дошкільного віку, яка забезпечує успішний перехід до систематичного, організованого шкільного навчання. Готовність до шкільного навчання – це бажання і усвідомлення необхідності вчитися, що виникає в результаті соціального дозрівання дитини, поява у неї внутрішніх протиріч, які визначають мотивацію до навчальної діяльності.

Готовність до школи – це система показників фізичного, мотиваційного, інтелектуально-пізнавального, особистісного розвитку, що забезпечать успішність навчання дитини у школі: необхідний і достатній рівень психічного розвитку дитини для освоєння шкільної навчальної програми в умовах навчання в колективі однолітків.

Готовність до навчання у школі є інтегративною характеристикою психічного розвитку дитини, яка охоплює компоненти, що забезпечують її успішну адаптацію до умов та вимог школи. Цей феномен постає як загальна (психологічна) і спеціальна готовність до навчання у школі, в якій розкриваються рівні розвитку тих психологічних якостей, що найбільше сприяють нормальному входженню у шкільне життя, формуванню навчальної діяльності.

І. Любарська вважає, що «готовність до навчання» – це важливий підсумок виховання та навчання дошкільників у дошкільному навчальному закладі і сім'ї. Вона визначається системою вимог, які висуває школа до дитини. Характер цих вимог обумовлено особливостями нової соціально-психологічної позиції дитини-школяра з її новими обов'язками, до виконання яких вона повинна бути готовою [50].

За баченням І. Корякіної, «готовність до школи» є своєрідним підсумком та якісним показником досягнень розвитку дитини в дошкільні роки в умовах виховання і навчання в дошкільному навчальному закладі та в сім'ї. В останні роки велика увага приділяється саме вдосконаленню виховання особистості майбутнього школяра, бо теперішнє суспільство вимагає від дитини вміння вижити, вистояти, а для цього потрібно вміти спілкуватися з оточуючими, жити в колективі. Це допоможе дитині краще, швидше адаптуватися до умов шкільного навчання, а в дорослому житті – досягти поставленої мети [43].

Найбільш повне поняття «готовність до навчання у школі» надано у визначенні Л. Венгера, під яким він розумів певний вибір знань і умінь, в якому повинні бути присутніми всі інші елементи, хоча рівень їх розвитку може бути різний. Складові цього набору перш за все є мотивація, особистісна готовність, до якої входять «внутрішня позиція школяра», волюва та інтелектуальна готовність [16].

Готовність дитини до навчання в школі визначається комплексом особистісних якостей і властивостей, формування яких зумовлено навчально-виховним процесом дошкільного закладу, правильною організацією життя дітей.

У підготовці дітей до школи не можна покладатися тільки на заняття як основну форму організації або окремі режимні моменти. І гра, і образотворча діяльність, і праця дітей вносять у неї свій важливий внесок. Зазначимо, що готувати дітей до школи необхідно систематично і поступово.

Психолого-педагогічні проблеми і завдання підготовки до навчання в школі старших дошкільників:

6-й рік життя:

- вчити дітей усвідомлювати не тільки результати діяльності, а й засоби її досягнення;
- формувати вміння визначати засіб самостійної і продуктивної діяльності;
- навчати дітей вмінню порівнювати свою роботу із зразком і виділяти нею точності;

– вчити дітей прикладати зусилля для досягнення мети, вміння не відступати перед труднощами; стимулювати задоволення від самого процесу подолання труднощів;

– виховувати почуття відповідальності за доручену справу, результат якої важливий для оточуючих;

– виробляти вміння здійснювати сумісну діяльність;

– виховувати готовність радіти успіху однолітків, розділяючи їх засмучення, допомагати у випадку необхідності.

7-й рік життя:

– навчати дітей уважно слухати інструкцію, запам'ятовувати її з першого виглошення, точно виконувати її;

– формувати в дітей вміння співвідносити отриманий результат із заданим і правильно оцінювати свою роботу в умовах регламентованої діяльності;

– стимулювати дітей застосовувати знання про оточуюче середовище в рішенні повсякденних ситуацій, виявляти ініціативу і творчість у вільній діяльності;

– розвивати в дітей прагнення до співробітництва в умовах сумісної діяльності, колективістську спрямованість взаємостосунків;

– навчити дітей встановлювати доброзичливі стосунки з однолітками і виявляти повагу до дорослих, керуючись правилами поведінки і моральними нормами.

Успіхи 6-літньої дитини школі в значній мірі саме і будуть визначатися її готовністю до неї.

I. Фізичний розвиток, здоров'я

У 6 років у дитини відносно добре розвинена рухова зона: вміє ходити з різною швидкістю, крок рівномірний, широкий, бігає легко і швидко. Оволодіває такими складними рухами, як лазіння, стрибки з розбігу та ін. Ритмічні і пластичні рухи на музичних зайняттях. Дитина спритна, швидка, мітка в іграх. Всі ці якості дуже важливі, і їх в подальшому необхідно розвивати. Але, як показали дослідження останніх років, найважливішою фізичною якістю є витривалість, терплячість, адже вона є основою працездатності, що так необхідна в навчанні.

II. Психолого-педагогічна готовність

Бажання дитини вчитися само по собі ще не знімає можливих труднощів у навчанні, хоча є важливою складовою частиною психологічної готовності до школи; проблема психологічної гтовності дітей до школи є комплексною.

1. Мотиваційна готовність

Мотиваційна готовність до школи – одна з важливих ланок у загальній системі підготовки до навчання. Вона виступає в єдності з розумовою, вольовою, емоційною та соціальною підготовкою.

Поняття «мотиваційна готовність» походить від слова «мотив», що означає спонування, в даному контексті – ставлення до майбутнього навчання. Коли ми говоримо, що мотиваційно дитина готова вчитися, йдеться про її позитивне ставлення до школи.

Мотиваційна готовність дитини до шкільного навчання – це така характеристика дитини, що виявляється у її прагненні, бажанні йти до школи, в уявленні нею вимог шкільного навчання, готовності змінити свою дошкільну, ігрову позицію на навчальну, ставлення до навчання як до серйозної діяльності.

Бажання стати учнем пов'язане з тим, що дитина починає усвідомлювати своє становище як таке, що не відповідає її зростаючим можливостям. Становище школяра уявляється певним щаблем до дорослості. Навчання, до якого всі ставляться з повагою, починає усвідомлюватися як засіб «виходу» з дитинства. Дітей цікавлять і деякі зовнішні аспекти шкільного життя: учнівське приладдя, виконання учнівських обов'язків та ін.

У мотиваційній готовності дошкільника до навчання переплітаються дві основні потреби, що рухають його психічний розвиток:

1) *пізнавальна потреба*, яка найбільш повно задовольняється в навчанні. Наявність пізнавальної потреби є головною умовою того, щоб у дитини не виникло неприємне ставлення до навчання, яке створює багато важких проблем для батьків, учнів і вчителів.

2) *потреба у соціальних відносинах, характерних для статусу школяра*. Прагнення до школи тільки заради зовнішніх атрибутів свідчить про неготовність дитини до навчання. Тому дуже важливою є активна підтримка будь-яких проявів природного потягу дітей до пізнання.

Мотиваційна готовність сформована, якщо в дитини є бажання ходити до школи, посісти нову соціальну роль – роль школяра, сформоване ставлення до вчителя як до дорослого, що володіє особливими соціальними функціями, є бажання займатися з учителем, розвинуті необхідні форми спілкування з однолітками (уміння встановлювати різноправні стосунки), домінують мотиви навчання, є прагнення до здобуття знань, інтерес до навчальних занять. Готовою до шкільного навчання є дитина, яку школа приваблює не зовнішньою стороною (атрибути шкільного життя – портфель, підручники, зошити), а можливість одержувати нові знання.

Майбутньому школяреві необхідно довільно керувати своєю поведінкою, пізнавальною діяльністю, що стає можливим за сформованої ієрархічної системи мотивів.

У структурі мотивів виділяють шість груп мотивів:

1) соціальні («Я хочу до школи, тому що всі діти повинні вчитися, це потрібно і важливо»);

2) навчально-пізнавальні (бажання навчитися чогось нового);

3) оцінкові («Я хочу до школи, тому що там я одержуватиму тільки дванадцятки»);

4) позиційні («Я хочу до школи, тому що там великі діти і мені куплять портфель, зошита, пенал»);

5) зовнішні («Я піду до школи, тому що мама так сказала»);

6) ігрові мотиви («Я хочу до школи, тому що там можна гратися з друзями»).

Прагнення ввійти у світ дорослих в новому статусі – не єдина підстава до позитивної налаштованості на майбутнє навчання. Друга полягає в пізнавальній активності, яка наприкінці дошкільного віку досягає досить високого розвитку. Все настійнішою стає потреба в спеціальному навчанні, бажання довідатися про невідоме, розібратися у складному. Проте, пізнавальні інтереси не можуть виникнути відразу: вони формуються поступово під керівництвом дорослих. Не можна впевнено сказати про готовність дитини до шкільного навчання, не з'ясувавши особливості її пізнавальної спрямованості, ставлення до навчання в цілому. Таким чином, основними компонентами

тами мотиваційної готовності є правильні уявлення про навчання як важливу і відповідальну діяльність, а також пізнавальну інтерес до навколишнього.

Зміст і характер уявлень дитини про суспільну дійсність треба виявляти і формувати заздалегідь. Для формування у дошкільників правильних уявлень про школу в арсеналі вихователів є безліч простих і доступних засобів: читання книжок про школу, ознайомлення з деякими правилами поведінки учнів, відвідання школи, де вони навчатимуться. Принагідно, але неухильно треба налаштовувати вихователів на значущість того, що вимагатиме школа.

Порівнюючи життя і діяльність в дитячому садку і в школі, вихователь поступово досягає того, що дошкільники починають розуміти суть суспільного життя і прагнуть стати школярами.

Дуже важливо, щоб знання дітей про школу були проникнуті почуттями радісного очікування, трепетного хвилювання, пріємних вражень від знайомства зі школою. Тільки коли уявлення і знання «обрастають» емоціями, у дітей формуються відповідальне ставлення до майбутнього навчання.

Пізнавальна активність дітей починає проявлятися дуже рано. Важливим її виявом є допитливість, дослідницьке ставлення до дійсності.

Що ж таке допитливість і навіщо її розвивати?

Допитливість – цілеспрямоване прагнення дитини якнайбільше, найдетальніше довідатися про все, що її оточує, пізнати щось нове.

У цьому віці пізнавальні здібності дітей досягає кульмінації. Їх цікавить абсолютно все: і як народжуються діти, і чому пташки літають, а ми – ні, чому день змінює ніч – і навпаки. Пізнавальна активність, маючи величезну спонукальну силу, змушує дитину діяльно шукати засоби задоволення своєї допитливості.

Якщо дитина 6–7 років ставить мало запитань, це небезпечний симптом згасання інтересу до навколишнього середовища і причини відставання дитини у навчанні.

Які ж причини згасання допитливості? Одна з причин та, що діти звикають одержувати від дорослих інформацію в готовому вигляді, а тому в них не збуджується розумова активність. Краще не поспішати з відповіддю, а дати можливість дітям самим розібратися в тому, що вони запитують. Інколи треба лише сформувати думку дитини.

Пізнавальну пасивність дітей народжує і протилежне явище – свідоме ігнорування їхньої допитливості.

Отже, формування пізнавальної спрямованості є першочерговим завданням у системі розвитку позитивної ставлення дітей до школи.

Показниками мотиваційної готовності дитини до школи є:

- 1) сформованість мотивів учіння (пізнавальні й соціальні);
- 2) готовність до зміни соціальної позиції дошкільника на соціальну позицію школяра;
- 3) наявність змістовного уявлення у дитини про підготовку до школи;
- 4) сформований особистий інтерес до нового, власне шкільного змісту занять;
- 5) бажання вчитися, вияв «почуття необхідності навчання»;
- 6) наявність пізнавальних інтересів (зацікавленість у навчанні, здобуванні знань, умінь і навичок, у отримання нової інформації про довкілля);

7) допитливість, потреба в самостійному пошуку відповідей на питання, що цікавлять;

8) віддання переваги колективним заняттям перед індивідуальним навчанням удома;

9) дисциплінованість, відповідальність, старанність, наполегливість;

10) прийняття традиційного для навчання способу оцінювання;

11) визнання авторитету вчителя.

2. Розумова (інтелектуальна) готовність

Розумова готовність дітей до навчання у школі є результатом систематичного і планомирного розумового виховання протягом усього періоду дошкільного дитинства.

Розумова готовність – це така характеристика дитини, що розкриває рівні розвитку пізнавальної сфери дитини, виявляє наявність у неї певного кругозору, формування початкових умінь в галузі навчальної діяльності.

Готовність дитини до школи у плані розумового розвитку визначається кількома взаємопов'язаними компонентами:

1) певним обсягом знань про навколишній світ. Це знання про оточуючі предмети та їх властивості, явища живої та неживої природи, людей, які працюють, про деякі явища суспільного життя, про моральні норми поведінки тощо;

2) деякими спеціальними знаннями і навичками, такими, як певні математичні уявлення та дії, вміння здійснювати звуковий аналіз слова, володіння елементами грамоти тощо;

3) певним рівнем розвитку пізнавальної діяльності (сприймання, пам'яті мислення, уяви тощо) ступеню довірливості пізнавальних процесів.

Основний принцип раціонального керівництва процесом засвоєння знань полягає в такій організації зовнішньої предметної діяльності дитини, яка забезпечувала перетворення цієї діяльності у внутрішню, і зовнішніх предметних дій – у дії розумові.

Правильне розумове виховання покликане не тільки дати дітям певну сукупність знань про навколишнє, а й сформувати відповідне ставлення до дійсності, до того, що знає про неї дитини. Тому вихователь повинен активно виявляти своє ставлення до всього, про що говорить, викликаючи тим самим відповідні дитячі реакції.

Отже, система знань про окремі явища навколишнього, з якими дитина вступає до школи, має містити не тільки чіткі уявлення про певні аспекти життя, знань основних закономірностей природи і суспільства, а й елементи особистого ставлення до цих явищ дійсності.

У вітчизняній психології під час вивчення інтелектуального компонента розумової готовності до школи акцент роблять не на кількості засвоєних дитиною знань, хоча це важливий показник, а на рівні розвитку інтелектуальних процесів.

Отже, важливою умовою розумової підготовки до школи є розвиток пізнавальних процесів. Розвиток пізнавальних процесів дошкільника починають з розвитку відчуття і сприймання. Зміст і завдання сенсорного виховання передбачають ознайомлення дітей з такими властивостями предметів, як форма, величина, колір, смак, запах, із ставленням до предметів, їх розміщення у просторі і відношеннями між ними (за розміром, порядком розміщення, відстанями); включає роботу з розвитку і удосконалення звукового аналізу слова, з розвитку м'язового відчуття, формування музичного слуху.

Основним методом сенсорного виховання є обстеження. Організація процесу обстеження на заняттях, в іграх, побуті можна вважати правильною тоді, коли вихователь дає (пояснює, показує) способи дій, способи обстеження, а потім пропонує дітям зробити це самостійно.

Певний кругозір, запас конкретних знань про живу і неживу природу, людей та їх працю, про суспільне життя необхідні дитині як фундамент того, що вона буде засвоювати в школі. Але засвоєння знань вимагає від дитини здатності порівнювати, аналізувати, узагальнювати, робити самостійні висновки, тобто достатньо розвинених пізнавальних процесів (розуміння взаємодії різних організмів із середовищем, в залежності між формою предмету і її функцією).

Вищі форми наочно-образного мислення є підсумком інтелектуального розвитку дошкільника. Опираючись на них, дитина отримує можливість виділяти найбільш суттєві можливості предметів і явищ, відношення між предметами оточуючого середовища. При цьому дошкільник не тільки розуміє схематичні зображення, а й вміє ними користуватися (план кімнати, графічні моделі при конструюванні та ін.).

Дитина повинна бути готова до провідної в школі діяльності – навчальної. Важливе значення при цьому буде мати формування відповідних умінь. І уміння виділити учбову задачу, і перетворити її у самостійну мету діяльності. Велике значення має інтелектуальна активність дитини, зацікавленість, допитливість.

Основна умова розвитку мислення дошкільника, як і розвитку його особистості – спілкування з дорослими. У старшому дошкільному віці, на зміну безпосередній практичній спільній діяльності з дорослими, приходять так зване «інтелектуальне співробітництво». На кінець дошкільного віку в дитини вже наявні всі форми мислення, притаманні дорослій людині. Ці форми мислення становлять основу, на якій має будуватися навчально-виховний процес.

Отже, у зміст інтелектуальної готовності включають рівень розвитку пізнавальних процесів; їх орієнтованість на зону найближчого розвитку дитини, наочно-образне мислення; уміння виділяти навчальну задачу, перетворювати її в самостійну мету діяльності, словниковий запас, світогляд, спеціальні вміння. Дитина повинна володіти планомірним і розчленованим сприйняттям (типи сприйняття: аналітичний, синтетичний, аналітико-синтетичний), аналізом, синтезом, узагальненням досліджуваного матеріалу, значним обсягом пам'яті. Однак мислення дитини залишається переважно образним.

Таким чином, розумова готовність до навчання в школі є наслідком систематичного формування в дітей певної системи загальних знань, на основі яких вони орієнтуються в доступних для розуміння явищ природи та суспільного життя; належних рівнів пізнавальної діяльності, що є основою для побудови майбутньої навчальної діяльності.

Показниками розумової (інтелектуальної) готовності дитини до школи є:

- 1) розвинена довільність усіх психічних процесів;
- 2) достатній рівень розвитку розумових операцій (аналіз, порівняння, зіставлення; класифікація, умовиводи);
- 3) розвинений інтерес до пізнавальної активності (до навчання, елементи самонавчання);

- 4) розвинені пізнавальні інтереси (спостережливість, допитливість, кмітливість, дотепність), що сприяють удосконаленню різних форм теоретичного мислення;
- 5) володіння достатнім обсягом словникового запасу;
- 6) вміння здійснювати самооцінювання і самоконтроль;
- 7) уміння вчитися.

3. Емоційна готовність

Емоційна готовність – це така характеристика дитини, що визначається умінням контролювати свої емоції, регулювати свою поведінку в достатньо складних ситуаціях, пов'язаних із напруженням, переживаннями.

Навчання ставить певні вимоги до емоційної сфери дитини. Відомо, що навіть важка робота, яка потребує значного напруження, виконується легко, якщо її процес і результат захоплює, викликає позитивні переживання. Особливо це стосується дошкільників, в яких воля ще слабка. Посилена розумова робота, не забарвлена щоденними радіощами, може перетворитися для дитини в нудну, небажану й важку. А надто сильні негативні емоції, якщо вони до того ж часто повторюються, можуть викликати невпевненість у своїх силах, а й іноді і байдужість до навчання.

Тому важливо, щоб дитина не йшла наосліп за своїми почуттями, а могла б у доступних їй межах володіти ними. Звідси виникають вимоги до вміння дітей керувати своїми емоціями, стримувати надто бурхливі зовнішні прояви їх.

Дуже важливим є наявність у дітей добрих почуттів до тих, хто їх оточує. За відсутності цих почуттів додержувати форм зовнішнього етикету дітям важко. Іноді під впливом суворих вимог і загрози покарання діти начебто й поведуться згідно з правилами, проте така поведінка здебільшого розрахована на присутність тих, хто її вимагає. Переживання радості від спільних ігор, бесід, колективних справ згодом переходить у складні почуття, спрямовані на окремих людей та на колектив у цілому.

Таким чином, вступ до школи означає для дитини нове емоційне життя, пов'язане з новими обов'язками, навчальною діяльністю, незвичайним характером стосунків з педагогами і ровесниками.

Основними показниками емоційної готовності навчання в школі є:

- 1) довільність у керуванні емоціями та почуттями;
- 2) здатність розпізнавати та розуміти невербальні та вербальні прояви емоцій інших людей;
- 3) розвиток вищих почуттів й емоцій (співчуття, відповідальність, гордість тощо);
- 4) глибина та стійкість у прояві почуттів;
- 5) здатність регулювати свою поведінку в достатньо складних ситуаціях пов'язаних із напруженням, переживаннями.

4. Вольова готовність.

Першорядне значення готовності шестирічної дитини до школи має сформованість вольових якостей.

Вольова готовність – це така характеристика дитини, що визначається рівнем сформованості довільності основних психічних процесів та поведінки, самоорганізованістю, зосередженістю.

У цьому віці дитина здатна свідомо керувати своєю поведінкою, підпорядковувати свої дії очікуванням оточуючих її людей, добиватися досягнення прийнятої мети, долати труднощі, але в той же час вона легко відволікається від своїх намірів на будь-які цікаві для неї обставини. За словами Т. Кондратенко, В. Котирло, С. Ладивир, велику роль у формуванні волі відіграє формування мотивів досягнення мети. Саме поява головних і другорядних мотивів організує свідому вольову поведінку дитини, коли вона ставить перед собою завдання не піддаватися впливу відволікаючих спонукань, пов'язаних з менш значимими мотивами [41]

У розвитку волі шестирічної дитини В. Мухіна виділяє три взаємопов'язані сторони: це, по-перше, розвиток цілеспрямованості; по-друге, встановлення відношень між метою дій та їх мотивами; по-третє, посилення регулюючої ролі мовлення [60].

Розвиток у дітей не боязні труднощів (прийняття їх), намагання не пасувати перед ними, а вирішувати їх, «не відмовлятися від наміченої мети» при зіткненні з перешкодами допоможе дитині самостійно або при незначній допомозі подолати труднощі, які виникають у неї в першому класі.

Розвиток дисциплінованості, організованості та інших якостей, що допомагають 6-річній дитині оволодіти і керувати своєю поведінкою, великою мірою залежить від ступеня її сприйнятливості до вимог дорослих як носіїв соціальних норм поведінки. Серед факторів, що зумовлюють цю сприйнятливість, важливе місце посідає характер взаємостосунків дитини і дорослих, оволодіння дітьми змістом вимог дорослих шляхом «словесних інструкцій, знакових засобів».

Основними показниками вольової готовності навчання в школі є:

- 1) певний ступінь сформованості довільних психічних процесів (цілеспрямованого сприймання, запам'ятовування, уваги);
- 2) уміння долати посильні труднощі;
- 3) здатність довести розпочату роботу до завершення;
- 4) навички самостійності, організованості;
- 5) швидкий темп роботи, що вимагає зібраності, зосередженості (на протиположності імпульсивності, схильності відволікатись);
- 6) опанування основними правилами поведінки у навчальних та інших ситуаціях;
- 7) уміння правильно реагувати на оцінку виконаного завдання, оцінювати свою роботу;
- 8) здатність до довільної регуляції поведінки (посидючість).

5. Особистісно-соціальна готовність

Підготовка дитини до школи включає формування у неї готовності до прийняття нової соціальної позиції (Л. Божович – положення школяра, що має коло важливих обов'язків і прав, що займає інше, порівняно з дошкільниками, особливе положення в суспільстві [11]).

Як зазначалося, деяких дітей школа притягує зовнішніми атрибутами: «у мене буде новенький ранець», «у школі мій друг вчиться». Але головним чином школа притягує своєю основною діяльністю – навчанням: «У школі навчать писати», «У школі буду задачі вирішувати». Дитині вже не достатньо побічно, через гру, прилучатися до життя дорослих. Школа для дитини – сходинка вгору, до дорослості. Дуже важливим є шанобливе ставлення дорослих до навчання своїх дітей.

Якщо дитина не готова до соціальної позиції школяра, то навіть при наявності необхідних вмінь і навичок, достатнього рівня інтелектуального розвитку їй буде важко в школі. Ще гірше, якщо в дітей взагалі немає бажання йти до школи. Причини: помилки у вихованні дітей (заликування дітей школою, характер інформації про школу). Необхідно дітям передавати позитивні емоції пов'язані зі школою. Особистісна і соціально-психологічна готовність до школи включає і формування у дітей таких якостей, які допомогли б їм спілкуватися в школі з однолітками і вчителем (комунікативна готовність).

Труднощі, з якими стикаються не готові до школи діти, лежать або у сфері спілкування з дорослими (нерозуміння питань вчителя, його особливої позиції, специфічності учбових ситуацій і педагогічного спілкування) або у системі його стосунків і взаємодії з однолітками (невміння слухати товариша і слідкувати за його роботою, змістовно спілкуватися з товаришами, узгоджувати з ними свої дії); або у сфері їх власної самосвідомості (завищена оцінка своїх можливостей і здібностей, невірне прийняття оцінок вчителя).

Позитивним у першому плані є наявність у дитини особистісних форм спілкування з дорослим, що не залежить від конкретних ситуацій. Таке спілкування характеризується потребою дитини в увазі і в співпереживанні з боку дорослого. Для дітей, які досягли такої форми спілкування, типовим є увага до дорослих, намагання почути і зрозуміти їх звернення. У таких дітей є здатність розрізняти функції дорослого, які відповідають різним ситуаціям спілкування (на вулиці, у своєму будинку, в установі). Такі діти виявляють адекватне ставлення і до вчителя. Не менш важлива сторона пов'язана із спілкуванням і взаємодією з однолітками. Діти повинні вміти встановлювати змістовні контакти одне з одним і взаємодіяти в ситуації сумісної діяльності. На жаль, дослідження показало, що лише тільки частина дітей здатна на справжнє співробітництво і партнерство. У даному випадку це були не змагальні відношення. Діти сприймали задачу як загальну для них і узгоджували свої дії. Найбільш типовий для дошкільників з достатнім психічним розвитком є кооперативно-змагальний рівень спілкування з однолітками, коли діти стійко дотримуються загальної ігрової мети ставлення до партнера як до супротивника в сумісній грі.

До особистісної готовності, як зазначалося, належить і достатній рівень розвитку самосвідомості дитини. Дитина відкриває для себе свої переживання (Л. Віготський). Виникає активне, дієве ставлення до своїх емоцій. Але самооцінка у більшості дошкільників залишається ще необ'єктивною і завищеною. А це в значній мірі буває заважати формуванню вмінь оцінювати свою діяльність і результати навчання.

Основними показниками особистісно-соціальної готовності до навчання в школі є:

- 1) прийняття дитини нової соціальної позиції (ролі школяра);
- 2) ставлення до дорослих, до однолітків і до самого себе;
- 3) здатність до рефлексії своєї діяльності;
- 4) ідентичність особистісна та соціальна (початкові форми);
- 5) диференційованість образу-Я (Я-реальне і Я-ідеальне);
- 6) потреба в досягненні успіху;

7) уміння правильно оцінити свої реальні й потенційні можливості;

8) адекватна самооцінка та рівень домагань, відповідний реальним можливостям;

9) специфічна самооцінка, оцінка «Я» в конкретній діяльності.

Таким чином, про готовність до засвоєння шкільної програми свідчать не самі по собі знання і навички, а рівень розвитку пізнавальних інтересів і пізнавальної діяльності дитини. Загального позитивного ставлення до школи і до навчання недостатньо для того, щоб забезпечити стійке успішне навчання, якщо дитину не приваблює сам зміст одержуваних у школі знань, не цікавить те нове, з чим вона знайомиться на уроках, якщо їй не подобається сам процес пізнання. Пізнавальні інтереси складаються поступово, протягом тривалого часу і не можуть виникнути відразу при вступі до школи, якщо в дошкільному віці їх вихованню не приділяли достатньої уваги. Найбільші труднощі в початковій школі відчувають не ті діти, які мають до кінця дошкільного віку недостатній обсяг знань і навичок, а ті, що проявляють інтелектуальну пасивність, у яких відсутнє бажання і звичка думати, розв'язувати задачі, прямо непов'язані з якоюсь ігровою чи життєвою ситуацією, яка цікавить дитину. Для подолання інтелектуальної пасивності необхідна поглиблена індивідуальна робота з дитиною.

ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ

МОТИВАЦІЙНА ГОТОВНІСТЬ

Методика «Внутрішня позиція школяра» (Н. Гуткіна) [26]

Мета: визначити рівень сформованості внутрішньої позиції школяра, упевненості у собі перед вступом дитини до школи.

Інструкція: бесіда проводиться з кожною дитиною окремо. Перед дитиною ставляться наведені нижче запитання і записуються отримані відповіді:

1. Ти хочеш піти до школи?
2. Ти хочеш ще на рік залишитися в дитячому садку (вдома)?
3. Що тобі найбільше подобається в дитячому садку (вдома)?
4. Ти любиш, коли тобі читають книжки?
5. Які книжки в тебе є найулюбленішими?
6. Ти сам просиш, щоб тобі почитали книжку?
7. Чому ти хочеш піти до школи?
8. Чи намагаєшся ти облишити роботу, коли у тебе не виходить?
9. Тобі подобається шкільна форма і шкільне приладдя?
10. Якщо тобі дома дозволять ходити у шкільній формі та користуватися шкільним приладдям, а в школу дозволять не ходити, то це тебе влаштовує? Чому?
11. Якщо ми з тобою будемо гратися в школу, то ким ти захочеш бути – учнем або вчителем?
12. Під час гри в школу що буде довшим – урок чи перерва?

Критерії оцінювання:

Враховуються відповіді на питання №№ 1,2,3,4,5,10,11,12.

Якщо дитина впевнена у собі та «внутрішня позиція школяра» є сформованою, то відповіді на запитання будуть чітко і швидко сформульовані таким чином:

- 1 – хочу йти до школи.
- 2 – не хочу залишитися ще на рік дитячому садку (вдома).
- 3 – ті заняття на яких учили (букви, цифри тощо).
- 4 – люблю, коли мені читають книжки.
- 5 – сам прошу, щоб мені почитали.
- 10 – хочу йти до школи.
- 11 – хочу бути учнем.
- 12 – нехай буде довшим урок.

Методика дослідження мотивації учіння» (М. Гінзбург) [26]

Форма проведення: індивідуальна.

Матеріали. Картки з малюнками, які схематично ілюструють ті чи інші мотиви.

Час проведення: близько 15 хв.

Процедура проведення. В основу методики покладено принцип «персоніфікації» мотивів. Дітям пропонується невеличка розповідь, у якій кожний із досліджуваних мотивів виступає як особиста позиції одного з персонажів. Після прочитання кожного з абзаців перед дитиною кладеться схематичний малюнок, який відповідає змісту прочитаного і є зовнішньою опорою для запам'ятовування.

Етап 1. Розповідь. Психолог читає невеликі тексти.

№ 1. « Хлопчики (дівчатка) розмовляли про школу. Перший хлопчик сказав: «Я піду до школи тому, що мене мама примушує. Якби не мама, я б до школи не ходив». На стіл перед дитиною психолог викладає картку з малюнком № 1: жіночою фігурою з вказуючим жестом, перед нею фігура дитини з портфелем в руках. (Зовнішній мотив.)

№ 2. Другий хлопчик (дівчинка) каже: «Я хочу до школи тому, що мені подобається робити уроки. Навіть якщо б школи не було, я все одно б вчився». Психолог викладає картку з малюнком № 2 – фігури дитини, що сидить за партою. (Учбовий мотив.)

№ 3. Третій хлопчик (дівчинка) каже: «Я хочу до школи тому, що там весело і багато хлоп'ят, із якими можна погратися». Психолог викладає картку з малюнком № 3: фігурки двох дітей, які грають у м'яч. (Ігровий мотив.)

№ 4. Четвертий хлопчик сказав: «Я хочу до школи тому, що хочу бути великим. Коли я буду навчатися в школі, я відчуватиму себе дорослим». Психолог викладає картку з малюнком № 4: двома фігурками, зображеними спиною один до одного: у тієї, що вище, в руках портфель, у тієї, що нижче, іграшковий автомобіль. (Позиційний мотив.)

№ 5. П'ятий хлопчик (дівчинка) каже: «Я хочу до школи тому, що потрібно вчитися. Без навчання ніякої справи не зробиш, а вивчишся – і можеш стати, ким захочеш». Психолог викладає картку з малюнком № 5: фігуркою з портфелем в руках прямує до будівлі. (соціальний мотив.)

№ 6. Шостий хлопчик (дівчинка) каже: «Я хочу до школи тому, що одержуватиму там п'ятірки». Психолог викладає картку з малюнком № 6: фігурка дитини, що тримає в руках розкритий зошит. (оцінка.)

Етап 2. Власне діагностичний. Після прочитання текстів психолог ставить запитання:

- А як по-твоєму, хто з (хлопчиків/дівчат) правий? Чому? (Вибір I.)
- Із ким із них ти хотів би разом гратися? Чому? (Вибір II.)
- Із ким із них ти хотів би разом вчитися? Чому? (Вибір III.)

У відповідях на кожне запитання діти послідовно здійснюють три вибори. Якщо зміст недостатньо простежується у відповіді дитини, необхідно поставити контрольне запитання: «А що цей хлопчик сказав?», щоб бути впевненим у тому, що дитина здійснила свій вибір, виходячи саме зі змісту розповіді, а не випадково вказала на одну з шести картинок. Якщо зміст відповіді дитині не зовсім зрозумілий, їй нагадують розповідь, показуючи відповідні малюнки.

Обробка результатів: відповіді (вибір певної картинки) експериментатор заносить до таблиці і потім оцінює

Вибори	Мотиви №					
	1	2	3	4	5	6
1 вибір						
2 вибір						
3 вибір						
Контрольний вибір						

Критерії оцінювання:

1. Зовнішній мотив – 0 балів;
2. Учбовий мотив – 5 балів;
3. Позиційний мотив – 3 бали;
4. Соціальний мотив – 4 бали;
5. Оцінка – 2 бали;
6. Ігровий мотив – 1 бал.

Необхідно обчислити, скільки балів набрано окремо з кожного мотиву. Контрольний вибір збільшує кількість балів відповідного вибору. Домінуюча мотивація учіння діагностується за найбільшою кількістю балів. Водночас, дитина може керуватися і іншими мотивами. За результатами проведення дослідження робиться висновок про тип мотивації дитини. Це може бути один із мотивів або декілька з них.

Методика «Бесіда про школу» (Т. Нежнова) [26]

Мета : дослідження внутрішньої позиції школяра і виявлення бажання дитини йти до школи, орієнтація на шкільно-навчальну діяльність.

Матеріал: перелік питань, ручка.

Процедура проведення: Бесіда проводиться індивідуально. У ході обстеження дитині задаються питання, відповіді на які дозволяють виявити один з трьох типів орієнтації у відношенні школи і вчення. Переважна орієнтація на зміст навчальної діяльності свідчить про наявність у дитини внутрішньої позиції школяра.

Запитання бесіди:

1. Чи хочеш ти йти до школи?

- а) дуже хочу
- б) так собі, не знаю
- в) не хочу

2. Чому ти хочеш йти до школи?

а) інтерес до навчання, занять, хочу навчитись читати, писати, стати грамотним, розумним, багато знати, довідатись про нове

б) інтерес до зовнішньої шкільної атрибутики: нова форма, книги, портфель

в) позашкільні інтереси: у садку набридло, у школі не сплять, там весело, усі діти йдуть до школи

3. Чи готуєшся ти до школи? Як ти готуєшся (тебе готують) до школи?

а) освоєння деяких навичок читання, письма, лічби: з мамою вчили літери, лічили, розв'язували задачки

б) придбання форми, шкільного приладдя

в) заняття, що не стосуються школи

4. Чи подобається тобі в школі? Що тобі найбільше подобається? (Попередньо в дитини запитати, чи була вона у школі).

а) уроки, шкільні заняття, що не мають аналогів у дошкільному житті дитини

б) позашкільні заняття та інші, не пов'язані з навчанням, моменти: перерва, заняття в позаурочний час, особистість учителя, зовнішній вигляд школи, оформлення класу

в) уроки художньо-фізкультурного циклу, знайомі і близькі дитині в дошкільному дитинстві

5. Якби тобі не треба було ходити до школи та у дитячий садок, чим би ти займався вдома, як би проводив свій день?

а) заняття навчального типу: писав би літери, читав

б) дошкільні заняття: малювання, конструювання

в) заняття, що не мають відношення до школи: ігри, допомога по господарству, догляд за тваринами

Варіанти відповідей та їх оцінка:

А – орієнтація на зміст навчальної діяльності – 2 бали;

Б – орієнтація на зовнішні атрибути навчальної діяльності та шкільної життя – 1 бал;

В – орієнтація на позашкільні види діяльності та умови – 0 балів.

Інтерпретація результатів:

Високий рівень (10–9 балів) – шкільно-навчальна орієнтація дитини і позитивне ставлення до школи (внутрішня позиція школяра досить сформована);

Середній рівень (8–5 балів) – інтерес дитини переважно до зовнішньої атрибутики шкільного життя (початкова стадія формування внутрішньої позиції школяра);

Низький рівень (4–0) – дитина не виявляє інтересу до школи (внутрішня позиція школяра не сформована).

Методика щодо вивчення домінування пізнавального чи ігрового мотивів у потребо-афективній сфері дитини (Н. Гуткіна) [26]

Мета: визначити мотиваційну готовність дитини до навчання у школі.

Інструкція: Дитину запрошують до кімнати, де на столах виставлені звичайні, не дуже яскраві іграшки, і пропонують їй за одну хвилину їх розглянути. Потім експериментатор кличе дитину до себе й пропонує послухати казку. Дитина слухає цікаву казку для її віку, якої вона раніше не чула. На найцікавішому місці читання переривається, і експериментатор запитує дитину: що їй у даний момент хочеться більше: пограти з іграшками чи дослухати казку до кінця?

Оцінка результатів:

Діти з вираженим пізнавальним інтересом зазвичай обирають слухання продовження казки. Діти зі слабою пізнавальною потребою обирають гру.

РОЗУМОВА (ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА) ГОТОВНІСТЬ

Тест мимовільного механічного запам'ятовування (П. Зінченко) [77]

Мета: вимірювання рівня розвитку мимовільного механічного запам'ятовування.

Стимульний матеріал. 28 геометричних фігур по 7 фігур різної форми: коло, квадрат, трикутник, прямокутник, а також 8 беззмистовних складів слів.

Процедура виконання. Спеціальна інструкція на запам'ятовування не дається. Експеримент проходить за такою схемою: перед дитиною, яка сиділа за столом так, щоб їй було зручно маніпулювати об'єктами, лежить стопкою матеріал. Експериментатор на очах у дитини бере по одному об'єкту різної форми. Запитує у дитини: «Як називається ця фігура, а ця...?» і розкладає на столі, промовляючи: «Сюди покладемо усі кола, сюди всі квадрати і т.д., і деяким з них я буду давати імена». При цьому 8 фігур, що лишаються на столі були названі беззмистовними складами слів: бол, гар, куч, ніф, пин, чад, мек, лип. Перед дитиною ставиться така задача: згадати, які саме «імена» надавав фігурам експериментатор. Реєструється: обізнаність дитини щодо форми, кількості названих беззмистовних складів слів.

Інтерпретація результатів. За кожну вірну відповідь нараховується 1 бал. Максимальний результат (7 балів) нараховувався, якщо правильно називається 7–8 складів слів. Кожний не названий склад слів – мінус 1 бал.

Високий рівень – 6–7 балів (6–8 складів).
Помірний рівень – 4–5 балів (4–5 складів).
Помірно-знижений рівень – 1–3 балів (1–3 склади).

Тест механічного запам'ятовування (О. Леонтєв) [77]

Мета: вимірювання рівня розвитку довільного механічного запам'ятовування.

Стимульний матеріал. 8 рядів беззмистовних складів.

Процедура виконання. Тест містить 8 стимулів. Беззмистовні склади утворюються за аналогічним принципом попередньої методики. Оскільки у запам'ятовуванні складів важко уявити якісь об'єкти чи властивості предметів, то тут більше оцінюється неусвідомлене запам'ятовування. Дитині ставиться завдання: запам'ятовувати незнайомі слова, а потім їх повторювати. Беззмистовні склади слів, які треба запам'ятати дитині типу: чеб, сну, піс, рез, кач, вад, ще, тал. Експериментатор при цьому дає інструкцію дитині: «Зараз я назву тобі багато незнайомих слів, а ти їх спробуй запам'ятати, а потім їх мені повторити». Інтервали між послідовно запропонованими складами ряду – 2–3 с. Фіксується загальна кількість відтворених складів.

Інтерпретація результатів. За кожну правильну відповідь нараховується 1 бал. Максимальний результат (7 балів) нараховується, якщо дитиною правильно називається 7–8 складів. Кожний не названий набір складів – мінус 1 бал.

Високий рівень – 6–7 балів (6–8 складів).

Помірний рівень – 4–5 балів (4–5 складів).

Помірно-знижений рівень – 1–3 балів (1–3 склади).

Методика «Запам'ятовування 10 слів» (О. Лурія) [3]

Мета: визначити обсяг короткочасної і відстроченої пам'яті.

Обладнання. Набір із 10 односкладових чи двоскладових слів, не пов'язаних за змістом.

Інструкція. «Зараз я прочитаю десять слів. Слухайте уважно. Коли закінчу читати, відразу ж повторіть те, що запам'ятали. Повторювати можна в будь-якому порядку. Зрозуміло?». Читати слова повільно, чітко. Коли дитина повторює слова, ставити у протоколі хрестик під цим словом. Потім продовжити інструктування (другий етап): «Зараз я знову прочитаю слова, і ти знову повториш їх – і ті, які вже були названі, і ті, що першого разу пропустив, усі разом, у будь-якому порядку». Знову ставити хрестики під тими словами, які повторила дитина. Далі дитину просять повторити слова 3-й, 4-й і 5-й раз. Ніякі нові інструкції не додаються, просто говорять: «Назви слова ще раз». Жодних розмов із боку дитини не допускається (бо розмова може відволікти увагу й погіршити результат). Після п'ятиразового повторення слів робиться перерва на 50–60 хвилин, після чого дитині знову пропонується пригадати й назвати слова. В результаті протокол може набутися такого вигляду:

	Ліс	Хліб	Вікно	Стіл	Вода	Брат	Кінь	Гриб	Мед	Вогонь
1	+		+	+		+		+		+
2	+	+	+	+		+		+	+	+
3	+	+	+			+	+		+	+
4	+	+				+	+			+
5	+	+				+	+		+	+
Через годину	+									+

Інтерпретування результатів

Рівні розвитку:

Низький – після першого озвучування слів дитина запам'ятала 2 із них, після 5-го повторення – 5.

Середній – першого разу дитина повторила 3–4 слова, на п'ятий – до 7-ми слів.

Достатній – перший раз дитина повторила 5–6 слів, п'ятий – до 8-ми слів.

Високий – перший раз дитина повторила 7–10 слів, п'ятий – 9–10 слів.

Тест короткочасної пам'яті та умовиводів [31]

Мета: оцінити рівень розвитку короткочасної пам'яті й логічного мислення.

Інструкція. Експериментатор звертається до дитини, яка обстежується: «Тобі подобається слухати різні історії? (Дитина зазвичай відповідає ствердно.) От я зараз почну маленьке оповідання, а ти спробуй добре його запам'ятати, щоб точно повторити. Слово в слово. Нічого не вилучати й не додавати. Згоден (а)? Були собі три хлопчики: Миколка, Петрик та Іванко. Миколка нижчий за Петрика, Петрик нижчий за Іванка. Повтори!»

Якщо обстежуваний не може повністю і без суттєвих перекручень відтворити ці три фрази, експериментатор каже: «Нічого, не журися. Одразу це не виходить. Давай спробуємо ще раз. Слухай уважно. Були собі...»

У протоколі дослідження фіксується кількість повторів, що знадобилися дитині для виконання завдання. Цей показник слугує для оцінювання рівня короткочасної смислової пам'яті обстежуваної дитини: чим менше знадобилося повторів, тим вищий рівень. При цьому використовується така таблиця:

Вікові групи	Рівні розвитку короткочасної смислової пам'яті (кількість повторів, що знадобилися)		
	низький	середній	високий
Шестирічні діти	≥8	4–7	1–3
Семирічні діти	≥7	3–6	1–2

Після того, як дитина дала правильну відповідь, експериментатор переходить до перевірки її здатності робити найпростіші умовиводи: «Молодець! Ти повторив правильно. А тепер подумай і скажи, хто з хлопчиків найвищий».

Якщо дитина не спроможна правильно відповісти, експериментатор каже: «Давай подумаємо ще раз. Миколка нижчий за Петрика, Петрик нижчий за Іванка».

То хто з них найвищий?» (повторюється лише завершальна частина оповідання й саме запитання).

Після того, як дитина дає правильну відповідь, їй ставиться ще одне запитання: «А хто ж із хлопчиків найнижчий?»

Для того щоб запобігти намаганням батьків націлювати дитину на готову відповідь, слід різним дітям пропонувати різні варіанти даного тесту, які відрізняються лише формою, наприклад: Були собі три дівчинки: Оля, Ганнуся й Наталка. Оля молодша за Ганнусю, Ганнуся молодша за Наталку. (Яка з дівчат найстарша? Яка наймолодша?)

Було собі троє поросятко: Хрюша, П'ятачок та Бублик. Хрюша товстіший від П'ятачка, П'ятачок товстіший від Бублика. (Хто з поросятко найхудіший? Хто найтовщий?)

У лісі живуть три зайчики: Хвостик, Вухастик та Пухнастик. Хвостик бігає швидше за Вухастика, а Вухастик – швидше від Пухнастика. (Хто із зайчиків бігає найшвидше? Хто найповільніше?)

Оцінювання результатів

Визначаючи рівень розвитку здатності дитини робити найпростіші умовиводи, враховують загальну кількість повторів, що знадобилися їй для виконання даного тесту в цілому (починаючи із запам'ятовування). Наприклад, шестирічний учень уперше правильно відтворив задані фрази лише після того, як експериментатор повторив їх 5 разів (це число фіксувалося під час тестування його короткочасної пам'яті). Потім йому знадобилося ще одне повторення для першого умовиводу, а для другого – жодного. Отже, тест умовиводів – 6 повторів, що, відповідно до таблиці, наведеної нижче, визначається як середній рівень.

Інтерпретування результатів

Вікові групи	Рівні розвитку здатності робити найпростіші умовиводи (кількість повторів, яка знадобилася для виконання даного тесту в цілому)		
	низький	середній	високий
Шестирічні діти	>10	4–9	1–3
Семирічні діти	>8	3–7	1–2

Методика «Послідовність подій» [26]

Мета: визначити вміння розуміти зв'язок подій і будувати послідовні умовиводи.

Стимульний матеріал: серії сюжетних картин (5) із зображенням послідовності певної події.

Процедура проведення: Перед дитиною кладуть довільно картинки, пов'язані сюжетом. Дитина повинна зрозуміти сюжет, вибудувати правильну послідовність подій та скласти по картинці розповідь.

Інструкція: «Подивися, перед тобою лежать картинки, на яких зображено якусь подію. Порядок картин переплутаний, і тобі треба здогадатися, як їх поміняти місцями, щоб стало ясно, що намалював художник. Подумай, переклади картинки, як ти вважаєш за потрібне, а потім склади за ними розповідь про ту подію, яку тут зображено».

Завдання складається з двох частин:

- 1) викладання картинок за послідовністю подій;
- 2) усна розповідь за ними.

Після того, як дитина розклала всі картинки, експериментатор записує в протоколі (наприклад, 5, 4, 1, 2, 3), і потім просить дитину розповісти по порядку про те, що вийшло. Якщо дитина допустила помилки, їй ставлять питання, мета яких допомогти виявити допущені помилки.

Висновки про рівень розвитку.

Високий – дитина самостійно знайшла послідовність картинок і склала логічну розповідь. При неправильно знайденої послідовності малюнків випробуваний тим не менш вигадує логічну версію оповідання.

Середній – дитина правильно знайшла послідовність, але не змогла скласти гарної розповіді. Складання розповіді за допомогою навідних питань експериментатора.

Низький – якщо: дитина не змогла встановити послідовність картинок і відмовилася від розповіді; по встановленій нею послідовності картинок склала нелогічну розповідь; встановлена дитиною послідовність не відповідає розповіді; кожна картинка розповідається окремо, сама по собі, не пов'язана з рештою – в результаті не виходить оповідання; на кожному малюнку просто перераховуються окремі предмети.

Методика «Слова» [64]

Мета: виявити рівень гнучкості та швидкості мислення.

Матеріал: добірка складів.

Процедура проведення: «Необхідно придумувати слова, які починаються з певної літери та закінчуються певними літерами. Якими літерами повинні починатися або закінчуватися слова, я вам буду говорити. Наприклад, згадай, будь ласка, слова, що починаються з літери «О», потім слова, що закінчуються на літеру «Я». На виконання завдань»

відводиться 2 хвилини. Можна завдання ускладнити – запропонувати дитині придумувати слова, які починаються на певні склади (по-, ка-, на-...).

Критерії оцінювання:

4 бали – високий рівень (дитина назвала 6 слів, ці слова були оригінальними за змістом, або мало вживані у побутових розмовах).

3 бали – достатній рівень (дитина назвала 4–5 слів але ці слова не вирізняються оригінальністю (ті слова, що використовують часто у розмовах).

2 бали – середній рівень (дитина назвала 1–3 слова або виконувала завдання за допомогою керівника гри).

1 бал – низький рівень (дитина не назвала жодного слова).

Методика «Універсальний магазин» (за І. Барташніковою) [77]

Мета: виявити особливості узагальнень та умінь дітей їх робити.

Стимульний матеріал. 12 картинок із зображенням предметів чотирьох груп: фрукти, овочі, музичні інструменти, шкільне приладдя (по 3 картинки для кожної групи).

Процедура проведення.

Перший етап. Експериментатор говорить: «До універмагу привезли багато різних товарів, але склали їх разом, без сортування». Малюка, який виконує роль продавця, чекає важка робота – розкласти товари по відділах. В один відділ дитина повинна покласти товар, який підходить один до одного так, що їх можна назвати одним словом. Експериментатор підказує дитині, що в цьому універмазі є чотири відділи.

Другий етап. Після виконання першого завдання експериментатор пропонує дитині скоротити кількість відділів універмагу вдвічі, але так, щоб в кожному з двох відділів, які залишаться, товари також підходили один до одного, були б чимось подібні, щоб їх також можна було назвати одним словом.

Це завдання вимагає здійснення узагальнення третього ступеню (коли узагальнює слово, у свою чергу, може бути включено у поняття більшого обсягу). У цьому завданні овочі і фрукти входять у поняття «продукти», а музичні інструменти і шкільне приладдя – у поняття «речі». Наприкінці експерименту, дитину експериментатор просить пояснити свої дії і відповіді. Реєструється: кількість правильно розкладених карток; здатність здійснювати випереджуюче узагальнення; здатність пояснювати свої дії і відповіді.

Інтерпретація результатів. Максимальний результат – 7 балів. Перші 4 правильно класифіковані картинки оцінюються в 1 бал, кожна наступна картинка оцінюється в 0,5 бала. За правильну відповідь на другому етапі завдання дитина отримує 1 бал, за пояснювання своїх дій і відповідей отримує ще 1 бал.

Високий рівень – 6–7 балів.

Середній рівень – 4–5 балів.

Низький рівень – 1–3 балів.

Методика К. Торренса [64]

Мета: виявлення розвитку продуктивної уяви (креативний підхід), гнучкість та швидкість мислення, висування оригінальних ідей.

Матеріал: картки з намальованими невизначеними фігурами, папір, кольорові олівці.

Процедура проведення: експериментатор пропонує дитині картку з намальованою незакінченою фігурою, яку потрібно домальовувати так, щоб вийшла якась картинка, цікава та оригінальна. На виконання цього завдання відводиться 10 хвилин.

Показники для аналізу:

1. Кількість намальованих картинок, які відповідають завданню (розуміння завдання).

2. Кількість різних категорій картинок (за різноманітністю, варіативністю засобів виконання завдання).

3. Кількість оригінальних (неповторних) малюнків за змістом і способом використання.

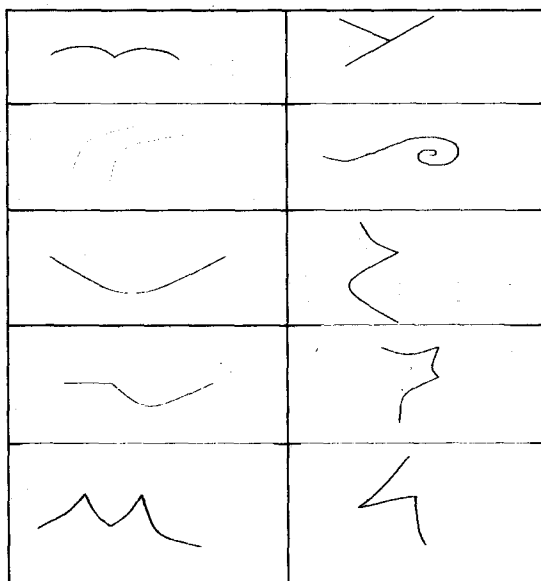
Критерії оцінювання: проаналізувавши малюнки якісно та кількісно, можна визначити типи виконання завдання та з'ясувати рівень розвитку продуктивної уваги.

4 бали – високий рівень (фігура доповнює сюжет і є другорядним його елементом. Дитина здатна відходити від стандартів, вільно комбінувати задану фігуру відповідно до ідеї, задуму. Дитина може складати мовленнєвий план втілення своєї ідеї, вдаватися до корекції під час її реалізації).

3 бали – достатній рівень (дитина малює «сюжет» і доповнює його запропонованою фігурою (хлопчик біжить), але декілька фігур однакові).

2 бали – середній рівень (дитина для виконання завдання використовує засіб). «опредмечування образу»: вона домальовує фігуру так, що одержує зображення певного предмета, можливо, є різноманітні деталі – «об'єкт з деталями», але три фігури не встигає намалювати за 10 хвилин).

1 бал – низький рівень (половина фігур)

Методика «Де чие місце?» [64]

Мета: виявити у дитини рівень багатства уяви; вміння бачити складне в простому, а у складному – просте; вміння бачити ціле раніше частин.

Матеріал: сюжетна картинка з деякими особливостями: біля всіх зображених предметів розміщені пусті кружечки. Для гри також знадобляться такі ж за величиною кружечки з намальованими фігурками, які мали б певне місце на картинці.

Процедура проведення: експериментатор пропонує роздивитися уважно малюнок і поставити кружечки в незвичні місця, потім пояснити, чому вони там опинилися.

– прибрати сюжетну картинку, залишаючи тільки кружечки і поговорити з дитиною про те, де і чому може знаходитися цей чи інший персонаж (вигадування ситуацій чи історій, які можуть пояснити незвичне положення персонажів).

– дорослий розміщує кружечки з персонажами і просить дитину пояснити свій вибір.

Критерії оцінювання:

4 бали – високий рівень (дитина ставить фігурки на «чужі» місця, пояснює з легкістю, використовуючи казковий сюжет, може поєднувати в своїй розповіді окремі епізоди, предмети в єдиний сюжет).

3 бали – достатній рівень (ставить фігурки на «чужі» місця, пояснює місцезнаходження п'яти предметів).

2 бали – середній рівень (ставить фігурки на чужі місця, пояснення стереотипні, пояснює місцезнаходження двох предметів).

1 бал – низький рівень (дитина ставить фігурки на «законні» місця і пояснити не може).

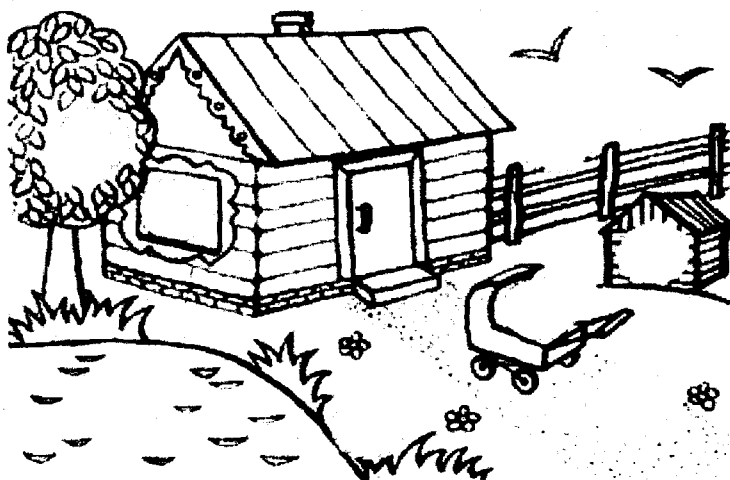

Рис 1

Рис 2

Методика «Кільця» [64]

Мета: оцінювання стійкості, розподілу і переключення уваги дітей старшого дошкільного віку.

Матеріал: Для проведення тесту знадобиться таблиця із зображенням кілець, що мають розриви в різних частинах. Бажано, щоб кільця за розміром були приблизно такими, як малі букви у букварі. На виконання завдання 2 хвилини.

Процедура проведення: для оцінювання стійкості уваги дитини потрібно попросити її якнайшвидше знаходити і закреслювати кільця з розривом у певному місці (наприклад праворуч).

Критерії оцінювання:

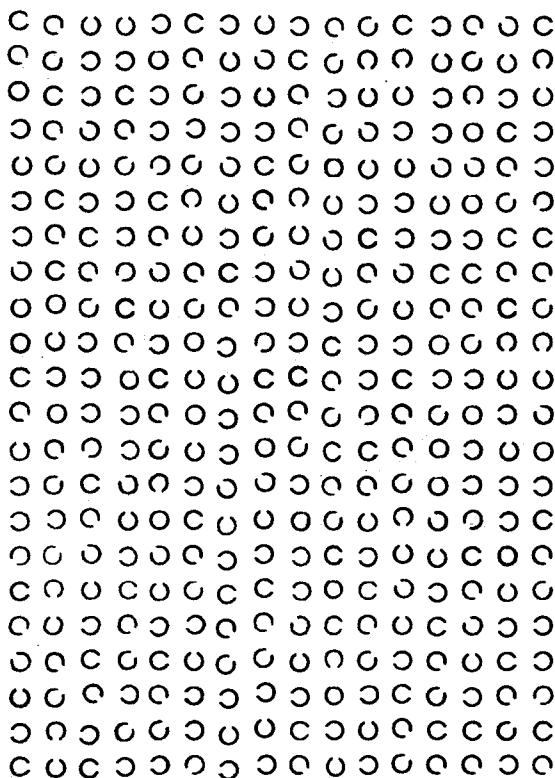
4 бали – високий рівень (10–11 рядків переглянуто без помилок);

3 бали – достатній рівень (10–11 рядків переглянуто, допущено 1–2 помилки);

2 бали – середній рівень (переглянуто менше 10 рядків, зроблено 5 помилок);

1 бал – низький рівень (переглянуто 5 рядків, багато помилок).

Зазвичай за 2 хвилини дитина шести років переглядає 10–11 рядків. Але під час першої спроби вона може зробити багато помилок. Під час подальшого тренування помилок стає все менше й менше, а продуктивність роботи підвищується.

«Постав олівець на останню точку. Три клітинки вгору. Одна клітинка праворуч. Дві клітинки вниз. Одна клітинка праворуч. Дві клітинки вгору. Одна клітинка праворуч. Три клітинки вниз. Одна клітинка праворуч. Дві клітинки вгору. Одна клітинка праворуч. Три клітинки вгору. Тепер продовжуй малювати цей візерунок».

Інтерпретування результатів

Тренувальний візерунок не оцінюється.

Рівні:

Високий – дитина уважно слухає, не відволікається на додаткові подразники, чітко виконує всі завдання, не допускає помилок.

Вище середнього – дитина уважно слухає, після тренувальної серії не допущено помилок під час диктування, самостійно продовжує візерунок, може допустити 1–2 помилки, які самостійно виявить.

Середній – дитина слухає, але іноді відволікається, допущено 1–2 помилки під час диктування, може самостійно продовжити візерунок, але з помилками.

Низький – дитина слухає неухважно, відволікається, припускається помилок у всіх серіях, не може продовжити візерунок самостійно, жоден із двох візерунків не відповідає тому, що було продиктовано.

Орієнтовний тест готовності до шкільного навчання (А. Керн – І. Йєрасек) [26]

Субтест №1: «Малюнок людини»

Мета: оцінити деякі інтелектуальні та сенсомоторні здібності.

Матеріал: ручка або олівець, аркуш паперу.

Інструкція: дитині дається завдання намалювати чоловічу постать. Якщо малюнок почав зображувати жіночу, можна дозволити домалювати її, а потім попрохати, щоб він поряд все ж таки зобразив чоловічу. Якись пояснення, допомога чи попередження про помилки та недоліки малюнка під час виконання завдання є недопустимими.

Оцінювання результатів:

5 балів – у намальованій постаті повинні бути голова, тулуб, кінцівки. Голову з тулубом повинна з'єднувати шия (вона не більша за тулуб). На голові – волосся (можливі шапка або капелюх), вуха; на обличчі – очі, ніс, рот. Верхні кінцівки повинні закінчуватися рукою з п'ятьма пальцями. Присутні ознаки чоловічого одягу.

4 бали – виконання усіх тих вимог, що й при 5 балах, крім синтетичного способу зображення (тобто окремо намальовані голова, тулуб, до якого прикріплені руки, ноги). Допускається відсутність трьох частин тіла: шиї, волосся, одного пальця руки, проте не повинна бути відсутня якась частина обличчя.

3 бали – у постаті на малюнку повинні бути шия, тулуб, кінцівки (руки і ноги, які повинні бути намальовані двома лініями). Відсутні вуха, волосся, пальці на руках, ступні на ногах.

2 бали – примітивний малюнок голови з тулубом. Кінцівки (достатньо лише однієї пари) зображені одною лінією.

1 бал – відсутнє чітке зображення тулуба і кінцівок. Каракулі.

Субтест №2: «Копіювання письмових літер»

Мета: оцінити здібності до наслідування та витонченої координації рухів.

Матеріал: ручка або олівець, бланк, на якому написані три слова "Я хочу чай".

Інструкція: показати дитині написаний текст і зачитати інструкцію («Подивися, тут щось написано. Ти ще не вмєш писати, але спробуй. Гарненько придивися, як це написано і напиши таке ж»). Якщо під час виконання завдання дитина не розрахує довжину графі і третє слово у неї не буде поміщатися в рядку, слід підказати їй, що можна написати нижче або вище.

Оцінювання результатів:

5 балів – імітація, яку можна прочитати. Літери можуть бути більшими у 2 рази, ніж ті, що на зразку (але не більше). Літери утворюють три слова. Речення відхилене від горизонтальної лінії не більше, ніж на 30 градусів.

4 бали – речення можна прочитати. Розмір літер і дотримання горизонтальної лінії не враховуються.

3 бали – помітне розділення напису як мінімум на дві частини. Можна зрозуміти хоча б чотири літери зі зразка.

2 бали – із зразком співпадають хоча б дві літери. Відтворений зразок все ще утворює рядок напису. Т бал – Каракулі.

Субтест № 3 «Змальовування групи крапок»

Мета: діагностувати вираженість витонченої координації рухів.

Матеріал: бланк тесту, ручка або олівець.

Інструкція для дорослого: показати дитині малюнок і зачитати інструкцію: «Тут намальовані крапки. Спробуй намалювати їх так само».

Оцінювання результатів:

Для оцінювання результатів потрібно провести якісний аналіз малюнка. При цьому слід орієнтуватися на такі критерії:

5 балів – докладне відтворення зразка. Одна точка може виходити за межі стовпчика або рядка. Допустиме зменшення зразка – не більше, ніж у півтора рази.

4 бали – кількість і розміщення точок повинні відповідати зразкові. Не більше, ніж три точки можуть бути відхилені на 0,5 ширини пробілу між рядками чи стовпчиками.

3 бали – малюнок в цілому відповідає зразкові, не відхиляючись по висоті і ширині більше, ніж у два ріпи. Кількість точок може не відповідати зразкові, але їх має бути не більше 20 і не менше 7.

2 бали – контур малюнка не відповідає зразкові, але все ж складається з точок. Розміри і кількість точок на малюнку можна не враховувати. Інші зображення, наприклад, лінії, не допускаються.

1 бал – каракулі.

Висновок про готовність дитини до вступу в школу. Шкільно зрілими вважаються діти, які за трьома субтестами набрали загальну суму не меншу, ніж 9 балів. При цьому, 13–15 балів – високий ступінь готовності до навчання; менше 9 – низький. Дітям, які за трьома субтестами набрали лише 3 бали, слід пройти медико-педагогічне обстеження.

Тест копіювання безглузвих складів [31]

Мета: Виявити: рівень розвитку саморегуляції, рівень розвитку вольової готовності.

Обладнання: 10 наборів карток зі складами, які написані від руки.

Інструкція. Один з наборів складів із наведених десяти подається дитині на спеціальній картці. Склади містять усі графічні елементи, які необхідні для прогнозування успішності оволодіння навичками письма у шкільному класі. Ось склади (10 варіантів рівноцінних завдань):

1. Вел зу бот	6. Бру то шас
2. Ко рат вен	7. Тор же мур
3. Са пре веж	8. Лу кеб шан
4. Пул ке баш	9. Су боз кип
5. Кот взо ли	10. Гор ну маж

«Подивись, – говорить експериментатор, – тут щось написано. Виявляється, у нас в гостях був зайчик (інопланетянин) і залишив тобі записку. Ти ще не вмієш писати, але спробуй це перемалювати. Добре придивися й напиши так само на аркуші».

Час виконання завдання не обмежується. Однак експериментатор звертає увагу на випадки, коли дитина особливо повільна, що свідчить про флегматичний тип темпераменту.

Трапляється, що несмілива чи збентежена дитина заявляє, що вона не може перемалювати літери, тому що не вміє писати. У такому разі їй можна запропонувати перемалювати спочатку будиночок, потім геометричні візерунки – прямокутники, кола, ромбики – і тільки потім, після неодноразового заохочення її дій, знову запропонувати перемалювати склади. Оцінюється, звісно, тільки це останнє завдання.

Оцінювання результатів

1 бал – каракулі;

2 бали – є подібність до зразка, але розпізнати можна не більше ніж три літери;

3 бали – можна прочитати щонайменше 4 літери;

4 бали – можна прочитати всі літери;

5 балів – кожна літера написана чітко, вся фраза має нахил не більше ніж 30°.

Для того, щоб більш-менш точно скопіювати той чи інший набір складів, дитина має виконати цілий комплекс регуляторних дій:

1) проаналізувати заданий зразок, виокремити у ньому основні елементи;

2) зафіксувати першу його частину у власній зоровій короточасній пам'яті;

3) перевірити якість відображення цієї частини на папері, порівняти з відповідним еталоном;

4) у разі потреби виправити помилки й тільки потім перейти до копіювання наступного елемента.

Інтерпретування результатів

Кількість отриманих балів	Рівень розвитку саморегуляції
1	низький
2-3	середній
4-5	високий

Методика «Коментар до малюнку» [64]

Мета: визначення рівня розуміння дитиною емоційного стану оточуючих за зовнішніми признаками (вираз обличчя, рухи, положення).

Матеріал: добірка малюнків казкових героїв в різних емоційних станах.

Інструкція: проводиться з кожним окремо.

Процедура проведення: експериментатор пропонує дитині подивитись на картку та визначити настрій персонажу, назвати емоційний стан героя.

Критерії оцінювання

- 1 бал – низький рівень (не може оцінити та назвати емоційний стан);
- 2 бали – середній рівень (відповіді потребують корекції, додаткових питань);
- 3 бали – достатній рівень (відповіді чіткі, але без пояснень);
- 4 бали – високий рівень (відповіді чіткі, з додатковими поясненнями).

Методика «Дзеркало» [64]

Мета: виявити рівень вмінь дитини використовувати міміку і пантоміміку при демонстрації заданої емоції.

Матеріал: добірка схематичних зображень різних емоцій в конвертах.

Інструкція: гра проводиться підгрупою, кожен отримує свій конверт з однією схемою.

Процедура проведення: експериментатор нагадує що люди спілкуються за допомогою мови а інколи мовою жестів та міміки. Ми отримали незвичайні листи щоб їх прочитати треба в гру «Дзеркало» нам пограти. Ви дивитесь свій лист та покажете нам настрій героя свого листа, а ми повторюємо як у дзеркалі емоцію яку ви показали. Граємо по черзі.

Критерії оцінювання:

1 бал – низький рівень (може показати не більше двох емоцій);

2 бал – середній рівень(може показати не більше трьох емоцій)

3 бали – достатній рівень (показує 4–5 емоцій);

4 бали – високий рівень(показує без помилок всі емоції).

Щастя

Злість

Жалість

Образа

Страх

Подив

Смуток

Вдоволеність

Методика «Незакінчене оповідання» [64]

Мета: виявити рівень розвитку емпатії у дітей методом закінчення вербально означеної життєвої ситуації з наявною емоційною проблемою.

Процедура проведення: Я почну розповідати про події, що трапилися з дітьми, а ви по черзі, придумайте закінчення моєї розповіді так, як вважаєш за потрібне, давши відповіді на запитання.

1. Марія та Ірина прибирали іграшки. Марійка швиденько склала всі іграшки до коробки. Вихователька їй сказала: «Марійко, ти вже зробила свою роботу. Тепер ти можеш іти гратися до дітей, а можеш допомогти Іринці закінчити її роботу». Марійка відповіла... (Що вона відповіла? Чому саме так відповіла?).

2. Данило приніс у дитячий садок свою нову іграшку, яку йому подарували на день народження. Усім дітям вона сподобалась. Але тут підбіг до дітей Вова, вихопив з рук Дані іграшку і побіг... Тоді Данило... (Що зробив Данило? Що він казав? Чому саме так учинив Данило?).

3. Хлопчики (дівчата) грали в квача. Дмитрик тікав, а Миколка його доганяв. Раптом Дмитрик перечепився і впав. Миколка підбіг до нього і... (Що зробив Миколка? Чому саме так учинив?).

4. Толя та Ігор малювали. До них підійшла вихователька. Вона подивилась на малюнок Колі і сказала: «Твій малюнок буде дуже гарним!» А Ігор теж подивився на малюнок Толі і сказав... (Що сказав Ігор? Чому саме так сказав?).

5. Діти збирались на прогулянку і вишикувались в ряд. Павлик стояв першим. Але тут підбіг Сашко, відштовхнув Павлика і став першим. Тоді Павлик сказав... (Що сказав Павлик? Що він потім зробив? Чому?).

6. Дівчинка Оля дуже любить лазити на дерева. Та одного разу вона зірвалася з останньої гілки, коли спускалась з дерева, впала і подряпала коліно. Тато був схвилюваний, і Оля пообіцяла йому на дерева більше не лазити. Але того ж дня Оля почула, як її маленьке кошеня жалібно нявчить на дереві. На дерево воно залізло, а спуститися не може. Тільки Оля може допомогти кошеняті, але ж вона дала батькові обіцянку не лазити на дерева. Що ж робити? Оля на мить замислилась, і... (Що зробила Оля? Чому саме так вона зробила? Які почуття вона переживала? Які почуття виникнуть у батька, коли він дізнається, що зробила Оля? А як би ти вчинила на місці Олі? Чому?)».

Матеріал: добірка ситуацій.

Критерії оцінювання:

1 бал – низький рівень (не розуміє емоційний стан, не розуміє способів розв'язання проблем, в активному словнику назв моральних почуттів мало);

2 бали – середній рівень (розуміє емоційний стан ровесника з урахуванням власного досвіду, розв'язання проблем частіше конфліктне, в активному словнику назв моральних почуттів мало);

3 бали – достатній рівень (розуміє емоційний стан ровесника з урахуванням власного досвіду, розв'язання проблем частіше конфліктне, в активному словнику є назви моральних почуттів);

4 бали – високий рівень (добре розуміє емоційний стан свого ровесника, вміє розв'язувати проблему безконфліктно, в активному словнику є назви моральних почуттів, добре розуміє їх значення).

ОСОБИСТІСНО-СОЦІАЛЬНА ГОТОВНІСТЬ

Модифікована методика С. Банкова «Рівень психосоціальної зрілості» [8]

Мета: визначити рівень психосоціальної зрілості.

Процедура виконання. Проводячи бесіду, експериментатор ставить запитання, а дитина відповідає. Час для відповіді необмежений. Якщо дитина відповідає неправильно, але була близька до правильної відповіді, експериментатор пропонує їй подумати ще трохи.

Запитання:

1. Як тебе звати, назви свою домашню адресу?
2. Як звати твою маму, тата, ким вони працюють, що роблять на роботі? Як звати твоїх сестричку, братика?
3. Ти дівчинка, чи хлопчик? Ким ти будеш, коли виростеш: дядею чи тьотею? Що ти знаєш про дорослих людей (за віком, професіями)?
4. Зараз ранок чи вечір? День чи вечір?
5. Ти любиш малювати? Якого кольору цей олівець? Улюблені книжки, музика, вірші, казки, оповідання, письменники, художники, композитори?
6. Скільки у тебе пальців на руці? Покажи два пальчики, три, чотири?
7. Скільки очей у ляльки, у тебе? Для чого потрібні вуха, очі?
8. Що роблять віником, олівцем і ложкою? Що знає дитина про сучасну техніку і транспорт?
9. Чому сніг буває взимку, а літом його не має?
10. Покажи свою праву руку, ліве вухо? Що знаходиться справа, зліва в цій кімнаті?
11. Яких ти знаєш звірів, пташок? Хто більший: корова чи коза? У кого ніг більше: у собаки чи у півня?
12. Яка зараз пора року: літо чи осінь, зима чи весна? Чому ти так вважаєш?
13. Коли ти снідаєш: вранці чи ввечері? Обідаєш: вранці чи вдень? Що буває раніше: обід чи сніданок? День чи вечір? Що таке борошно, цукор і як їх роблять, з чого роблять хліб?

14. Що треба зробити, коли ненароком злавав чужу річ? Які бувають люди за своєю вихованістю – невихованістю; добротою, чуйністю – байдужістю; яких людей треба поважати, а яких – боятися; звідки, на думку дитини, беруться порядні і непорядні люди?

У протоколі реєструються відповіді, які:

- правильними вважаються відповіді, що відображають зміст запитання: «У собаки ніг більше, ніж у півня»;
- неправильними вважаються відповіді на зразок: «Тато Коля. Мама працює на роботі».

Інтерпретація результатів. За правильні відповіді на усі запитання до одного пункту дитина отримує 0,5 балів. Максимальна оцінка дорівнювала 7 балів.

Високий рівень – 6–7 балів (високий рівень психосоціальної зрілості).

Середній рівень – 4–5 балів (середня зрілість).

Низький рівень – 1–3 балів (низька психосоціальна зрілість).

Методика комплексного вивчення самооцінки й ціннісних орієнтацій [64]

Мета: визначити самооцінку та ціннісні орієнтації школяра.

Обладнання. Картка зі схематичним зображенням трьох постатей дітей (див. малюнок) і сім карток з надрукованими на них ціннісними характеристиками.

Інструкція. Перед дитиною кладуть картку із зображенням постатей, а під нею – першу картку з визначеннями: «Ось три дуже схожі хлопчики (дівчинки). Цей хлопчик розумний, цей – сильний, цей – здоровий. В усьому іншому вони нічим не відрізня-

ються. Яким із цих хлопчиків ти хотів би бути?» Відповідь дитини кодується в таблиці: навпроти вибраної якості під оцінкою «2 бали» ставиться хрестик.

Наступне запитання: «А з тих хлопчиків, хто залишився, ким би ти хотів більше бути?» Відповідь фіксується у таблиці; навпроти названої якості під оцінкою «1 бал» ставиться хрестик. Та якість, що залишилася, не оцінюється.

Після цього дитині кажуть: «А тепер уяви, що один із цих хлопчиків справді ти. Хто це може бути? Хто з них насправді найбільше схожий на тебе?» Відповіді заносяться у праву частину протоколу («Самооцінка») й оцінюються так само, як і попередні: перша названа якість – хрестиком під графою «2 бали», друга вибрана якість – хрестиком під графою «1 бал».

Описана процедура повторюється з усіма сімома картками. Відповіді на перші два запитання заносяться у ліву частину розділу «Ціннісні орієнтації» таблиці. Відповіді на наступні два запитання заносяться у праву частину розділу «Самооцінка» таблиці. Потім підраховується відносна вага кожної характеристики у правій та лівій частинах протоколу. У разі збігу значення двох або більше характеристик проводиться додаткове їх зіставлення між собою за тією ж схемою, щоб можна було їх ранжувати за переважанням.

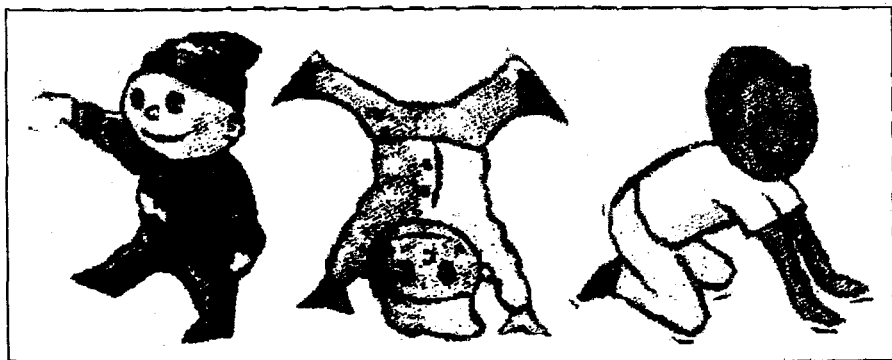
Аналіз результатів

Оцінювання диференційованості системи цінностей.

Чим вищий ступінь диференціації (різниця між «вагою» найбільш та найменш значущих цінностей), тим краща адаптованість та соціалізованість дитини: 5 і більше балів – високий ступінь; 4 бали – середній; 3 і менше балів – низький.

Ступінь невідповідності самооцінки ціннісним орієнтаціям.

Визначається через зіставлення рейтингових місць самооцінки та ціннісних орієнтацій. Збіжність або ж близьке розміщення (різниця 1–2 місця) свідчить про емоційний комфорт, який суб'єктивно відчуває дитина. Навпаки, відповідність найбільш значущих для дитини цінностей низькій самооцінці за цими характеристиками свідчить про емоційний дискомфорт.

Картки до методики комплексного вивчення самооцінки та ціннісних орієнтацій

Розумний	Сильний	Здоровий
Сильний	Веселий	Добре вчиться
Акуратний	Здоровий	Веселий
Добре вчиться	Розумний	Акуратний
Красивий	Акуратний	Сильний
Здоровий	Добре вчиться	Красивий
Веселий	Красивий	Розумний

Шкала до методики комплексного вивчення самооцінки та ціннісних орієнтацій

Ціннісна характеристика	Ціннісні орієнтації				Самооцінка				Примітка
	2 бали	1 бал	Сума	Місце	2 бали	1 бал	Сума	Місце	
Акуратний									
Веселий									
Здоровий									
Красивий									
Сильний									
Розумний									
Добре вчиться									

Тест «Я у світі» [64]

Мета: визначити рівень адаптованості дитини до колективних взаємовідносин, її самостійності; вміння орієнтуватися в новому середовищі.

Інструкція: Вихователь задає питання та пропонує варіанти відповідей, а дитина обирає ту відповідь яка їй більше подобається.

Процедура виконання:

- Тобі подобається брати активну участь на святах?
  - ні, я краще пограюся пазлами;
  - дуже подобається;
  - так, але не досить часто.
- Чи хотілось би тобі поїхати від усіх якомога далі?
  - ні, я про таке боюся й подумати;
  - можливо, але страшно;
  - так, я б з великим задоволенням десь поїхав(ла).

3. Чи потрібна тобі підтримка рідних, щоб швидше освоїтися на новому місці?
  - а) так, потрібна;
  - б) ні;
  - в) невелика допомога, але я здатний справитися сам.
4. Чи хвилює тебе, що про тебе думають інші люди?
  - а) так;
  - б) це усіх хвилює в певній мірі;
  - в) ніколи про це не думав (ла).
5. Ти приходиш до дитячого садочка для того щоб погратися зі своїми однолітками в різні ігри?
  - а) так, я люблю грати та виконувати головні ролі;
  - б) мені подобається коли ролі розподіляють дорослі або однолітки;
  - в) ні, я люблю гратися сам.
6. Можеш ти гратися іграшками вдома наодинці?
  - а) так, з задоволенням;
  - б) не завжди;
  - в) ні.
7. Чи подобається тобі залишатися одному?
  - а) так, я люблю залишатися на одинці.
  - б) не завжди;
  - в) ні, мені сумно;
8. Чи подобається тобі, коли ти знаходишся у компанії багатьох друзів?
  - а) ні;
  - б) інколи;
  - в) так.
9. Якби ти міг вибрати щось із запропонованого, щоб це було?
  - а) пішов (пішла) на двір гратися з дітьми;
  - б) грався (гралась) вдома зі своїми іграшками;
  - в) запросив (ла) до себе друзів та гралися б моїми іграшками.
10. Буває так, що ти себе погано відчуваєш у присутності незнайомих дітей?
  - а) ні, мені подобається гратися з незнайомими дітьми;
  - б) інколи;
  - в) так.
11. Чи подобається тобі ходити разом з батьками в місця (крамниці, кінотеатри, палаци культури, стадіони), де знаходиться велика кількість незнайомих людей?
  - а) так;
  - б) не зовсім;
  - в) ні.
12. Де б ти хотів (ла) жити, у великому місті чи у маленькому селі?
  - а) мені подобається тихе життя;
  - б) мені байдуже;
  - в) в місті.

Підрахуємо бали:

	1	2	3
1	Б	В	А
2	А	Б	В
3	А	В	Б
4	А	Б	В
5	В	А	Б
6	В	Б	А
7	А	Б	В
8	В	Б	А
9	Б	В	А
10	В	Б	А
11	В	Б	А
12	А	Б	В

Критерії оцінювання:

4 бали – високий рівень (30–36 балів). Дитина самостійна, швидко звикає до нових умов, добре адаптується в колективі однолітків, надає перевагу колективним іграм, приймає активну участь в житті групи, конструктивно впливає на інших.

3 бали – достатній рівень (26–35 балів). Дошкільник добре адаптується до нового оточуючого середовища, надає перевагу спільній з однолітками діяльності, інколи відчуває потребу в усамітненні.

2 бали – середній рівень (16–25 балів). Відчуває труднощі під час звикання до нового оточення, поступово пристосовується до нових умов життя, в колективних іграх надає перевагу другорядним ролям, часто грається наодинці.

1 бал – низький рівень (менше 15 балів).

Тест « Моє ставлення до нового » [64]

Мета: визначити рівень встановлення контактів з ровесниками; вміння звикати до нового оточення.

Інструкція: опитування проводиться індивідуально з кожною дитиною. Вихователь задає питання та пропонує варіанти відповідей (Так або Ні), а дитина обирає правильну відповідь.

Процедура виконання:

1. Скажи, коли ти приходиш в гості, ти відразу починаєш гратися з іншими дітьми?
2. Ти легко знаходиш спільну мову з ровесниками?
3. Ти з задоволенням ходиш з батьками в гості?
4. Тобі важливо щоб усе було на своїх місцях?
5. Ти легко звикаєш до нового?
6. Тобі подобається змінювати обстановку навколо?
7. Ти часто просиш маму купувати тобі нові речі?
8. Якби ти міг кожен день щось змінювати у житті, ти б це робив із задоволенням?
9. Ти швидко звикаєш до нових обставин?
10. Якби тобі запропонували піти на прогулянку в незнайоме для тебе місце,

де ти ще ні разу не був, ти погодишся?

Критерії оцінювання:

Дитина отримує 2 бали за кожну ствердну відповідь (« так»)

4 бали – (20–15 балів) – високий рівень пристосування до нових умов життя, вміння встановлювати контакти з однолітками, конструктивно впливати на них

3 бали – (15–10 балів) – достатній рівень вміння налагоджувати спільну діяльність з ровесниками та пристосування до нового середовища .

2 бали – (10–5 балів) – середній рівень вміння встановлювати контакти з однолітками

1 бал – (< 10 балів) – низький рівень адаптації до нового середовища

Методика «Твої друзі» [64]

Мета: діагностика міжособистих відносин в дитячому колективі, визначення рівня розуміння емоційних станів та вміння співвідносити їх з графічним зображенням.

Матеріал: набір зніmkів з зображеннями дітей, на обличчях яких відображені емоційні стани, які характерні для цих дітей; набір піктограм.

Інструкція: діагностична гра проводиться індивідуально з кожною дитиною

Процедура виконання: Вихователь звертається до дитини «У мене дуже цікаве завдання. Ти знаєш цих дітей. Зараз я покажу тобі фотокартки, серед яких ти визначиш 3 своїх найкращих друзів. Я також пропоную тобі картки з графічними зображеннями емоцій, які дуже часто бувають на обличчях твоїх друзів; ці зображення ти покладеш поряд з ними і скажеш мені, яка емоція найчастіше буває на обличчі у них і чим вони тобі подобаються.» Демонструється фото і на бланках фіксується відповідь.

№ п/п	фото	відповідь	примітка
1.			
2.			

Піктограми

радість

сум

злість

здивування

страх

сором

огіда

презирство

Критерії оцінювання:

За кожну вірно визначену емоцію та її характеристику – 2 бали, а за кожну невірну відповідь – 0 балів.

4 бали – (6 балів) – високий рівень – дитина мотивує вибір друзів, надає характеристику якостям дитини, яку вважає своїм другом, співвідносить емоційний стан друга, зафіксований на фото, з піктограмою;

3 бали – (5–4 бали) – достатній рівень – дитина мотивує вибір друзів, розуміє емоційні стани зображені на фотокартках, називає їх, але допускає помилки при співвідношенні фото з піктограмами.

2 бали – (3–2 бали) – середній рівень – дитина вибирає друзів, але потребує допомоги у мотивації вибору, визначенні емоційних станів на фото та піктограмах.

1 бал – (1–0 балів) – низький рівень – дитина має проблему у налагодженні стосунків, комунікабельності; відчуває труднощі у визначенні емоційних станів.

Методика «Справжній друг» [64]

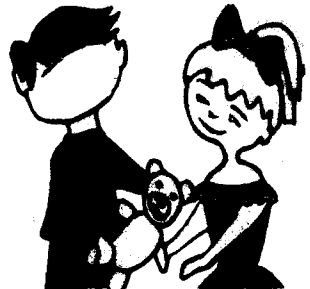
Мета: визначення рівня комунікабельності дитини та її вміння розуміти емоційні стани оточуючих людей.

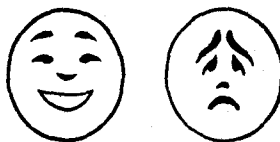
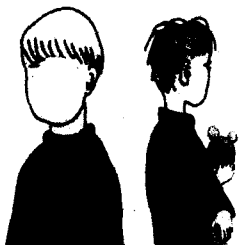
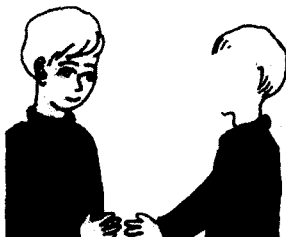
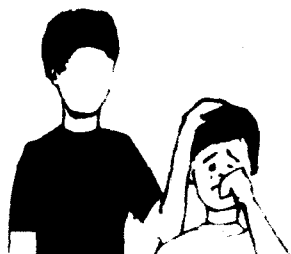
Матеріал: картки з ситуаціями із життя дошкільників, де замість облич персонажів – білі плями; набір карток з веселими та сумними обличчями.

Процедура виконання: дошкільнику пропонуються картки з зображеними ситуаціями, на яких обличчя у персонажів відсутні. Дитині видається набір веселих і сумних облич, які можна використовувати, щоб закрити білу пляму і надати персонажу сумного чи веселого виду.

Ситуації:

1. Хлопчик дарує дівчинці квіти.
2. Дитина втішає хлопчика, який плаче.
3. Хлопчик посварився з товаришем.
4. Дитина намагається помиритися з другом.
5. Хлопчик грається з дівчинкою ведмедиком

Критерії оцінювання:

Вибір піктограми, яка відповідає змісту ситуації – 2 бали, Вибір піктограми, яка не відповідає змісту ситуації – 0 балів.

4 бали – (10–8 балів) – високий рівень комунікабельності дитини;

3 бали – (7–6 балів) – комунікабельність дитини на достатньому рівні;

2 бали – (5–4 бали) – середній рівень вміння налагоджувати стосунки з однолітками; відчуває труднощі у розумінні емоційних станів дітей;

1 бал – (3–0 балів) – низький рівень – дитина має проблему у налагодженні стосунків, комунікабельності.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте основні види діяльності старшого дошкільника.
2. У чому полягає своєрідність гри дітей старшого дошкільного віку?
3. Назвіть переваги та недоліки методу спостереження.
4. Дайте порівняльну характеристику лабораторного та природного експериментів.
5. У чому ефективність методів одержання інформації на основі вербальної комунікації?
6. Розкрийте особливості тесту як методу дослідження.
7. За яких обставин доцільно використовувати соціометричний метод?
8. Що таке соціометрична матриця?
9. У чому полягає принципова відмінність поглядів зарубіжних та вітчизняних вчених на проблему готовності дитини до школи?
10. Чому готовність дитини до шкільного навчання необхідно визначити не початку навчання в початковій школі, а заздалегідь, ще до вступу дитини в школу?
11. Розкрийте взаємозв'язок понять «підготовка дитини до школи» та «готовність дитини до школи».
12. Здійсніть порівняльну психолого-педагогічну характеристику старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.
13. За допомогою яких методів визначають різні види готовності дитини до шкільного навчання?
14. Назвіть особливості проведення індивідуальної співбесіди з дитиною.
15. У чому полягає специфіка проведення групової співбесіди?
16. Розкрийте роль гри у формуванні позитивного ставлення дітей старшого дошкільного віку до шкільного навчання.
17. Назвіть психологічні передумови оволодіння старшими дошкільними навчальною діяльністю.
18. Назвіть шляхи формування у дошкільників образних і понятійних уявлень школу.
19. Назвіть можливі причини низького рівня мотиваційної готовності окремих дітей до школи.
20. Чим зумовлене небажання окремих дітей йти до школи?
21. Розкрийте поняття «довільність поведінки». Схарактеризуйте форми довільності поведінки дошкільника.
22. У чому полягає роль дорослих у вихованні самостійності старшого дошкільника?
23. Розкрийте роль гри у розвитку мотиваційної сфери дитини старшого дошкільного віку.
24. Назвіть шляхи формування позитивного ставлення дітей старшого дошкільного віку до шкільного навчання.
25. У чому полягає сутність диференційованої підготовки дітей до школи?

26. Назвіть особливості розвитку дрібної моторики дітей дошкільного віку.
27. Назвіть етапи розвитку пізнавальних інтересів у старшому дошкільному віці.
28. Розкрийте психолого-педагогічні умови розвитку пізнавальних інтересів старшого дошкільника.
29. Назвіть особливості формування мотивації учіння у старшому дошкільному віці.
30. Розкрийте умови та шляхи розвитку пізнавальної активності старшого дошкільника.

Тематика індивідуальних навчально-дослідницьких завдань

1. Психолого-педагогічна характеристика особистості дитини старшого дошкільного віку.
2. Фізіологічні та психологічні особливості старшого дошкільного віку.
3. Провідна діяльність в дошкільному віці.
4. Соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці.
5. Специфіка емпіричних методів дослідження.
6. Основні методи та методики здійснення діагностичного супроводу розвитку та виховання старшого дошкільника.
7. Функції діагностики готовності дитини до шкільного навчання.
8. Особливості використання методу спостереження в психолого-педагогічному дослідженні.
9. Роль аналізу продуктів діяльності у вивченні дітей.
10. Експеримент як провідний метод психолого-педагогічного дослідження.
11. Поняття готовності до шкільного навчання.
12. Основні теоретичні концепції проблеми готовності до шкільного навчання у вітчизняній психології.
13. Основні теоретичні концепції проблеми готовності до шкільного навчання у зарубіжній психології.
14. Структура готовності до шкільного навчання.
15. Поняття розумової (інтелектуальної) готовності дитини до школи, її критерії та показники.
16. Психолого-педагогічні умови та шляхи формування розумової (інтелектуальної) готовності дитини до школи.
17. Роль сім'ї у вихованні пізнавальних інтересів і допитливості дитини.
18. Шляхи формування позитивного ставлення дітей старшого дошкільного віку до шкільного навчання.
19. Поняття мотиваційної готовності дитини до школи, її критерії та показники.
20. Психолого-педагогічні умови та шляхи формування мотиваційної готовності дитини до школи.
21. Розвиток пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку.
22. Роль мотивації у готовності до шкільного навчання.
23. Роль гри у розвитку мотиваційної сфери дитини дошкільного віку.
24. Поняття особистісно-соціальної готовності дитини до школи, її критерії та показники.

25. Психолого-педагогічні умови та шляхи формування особистісно-соціальної готовності дитини до школи.
26. Поняття гармонійної Я-концепції. Показники сформованості Я-концепції у старшому дошкільному віці.
27. Психолого-педагогічні умови та шляхи формування емоційно-вольової готовності до школи.
28. Поняття емоційно-вольової готовності дитини до школи, її критерії та показники.
29. Психологічна підтримка в сім'ї при вступі дитини до школи.
30. Виховання самостійності у старшому дошкільному віці.
31. Вплив дорослих на формування самооцінки дитини.
32. Проблема наступності, спадкоємності, перспективності між дошкільною та початковою ланками освіти.
33. Форми спільної роботи дитячого садка й початкової школи.
34. Формування психологічної готовності до школи в різних видах діяльності.
35. Особливості розвитку дрібної моторики дітей дошкільного віку.

Практичні завдання

1. Діагностика сформованості позитивного ставлення до занять фізичною культурою.
2. Діагностика сформованості безпечної поведінки в соціальному середовищі.
3. Діагностика сформованості ціннісного ставлення до власного здоров'я.
4. Діагностика сформованості першооснов національної самосвідомості.
5. Діагностика сформованості статеворольової соціалізації.
6. Діагностика сформованості гуманістичної спрямованості спілкування.
7. Діагностика розвитку гуманних взаємин.
8. Діагностика сформованості соціально-комунікативної компетентності.
9. Діагностика вихованості толерантних взаємостосунків.
10. Діагностика сформованості уявлень про моральні норми.
11. Діагностика вихованості емоційно-ціннісного ставлення до природи.
12. Діагностика екологічної вихованості.
13. Діагностика сформованості духовних цінностей.
14. Діагностика сформованості первинного економічного досвіду.
15. Діагностика сформованості музичних здібностей.
16. Діагностика сформованості ціннісного ставлення до рідного краю.
17. Діагностика художнього розвитку.
18. Діагностика сенсорного розвитку.
19. Діагностика розвитку пізнавальної активності.
20. Діагностика розвитку пізнавальних здібностей.
21. Діагностика сформованості логіко-математичних понять.
22. Діагностика сформованості вмінь складати розповідь-роздум.
23. Діагностика розвитку розмовного мовлення.
24. Діагностика розвитку експресивного мовлення.

25. Діагностика сформованості у дошкільників мовленнєвого самовираження.
26. Діагностика засвоєності мовних понять.
27. Діагностика сформованості діалогічних умінь.

Тематика наукових робіт

1. Розвиток креативних здібностей старших дошкільників засобами дизайнерської діяльності.
2. Виховання фізичних якостей дошкільників засобами туризму.
3. Виховання естетичних емоцій та почуттів у старших дошкільників під час спілкування з природою.
4. Формування пізнавального інтересу в дошкільників до народного побуту українців засобами музейної педагогіки.
5. Використання авторських методик З. Дьєнєша і Дж. Кюізенера у логіко-математичному розвитку дошкільників.
6. Педагогічні умови формування в старших дошкільників уявлень про здоровий спосіб життя.
7. Формування уявлень у старших дошкільників про моральні норми засобами театралізованої діяльності.
8. Виховання самостійності в старших дошкільників у сюжетно-рольових іграх.
9. Формування ігрових умінь у старших дошкільників у процесі ігор з природним матеріалом.
10. Виховання патріотичних почуттів у старших дошкільників засобом етнодизайну предметно-розвивального середовища.
11. Виховання моральних якостей у дошкільників засобом українських народних казок.
12. Формування безпечної поведінки у дошкільників засобом театралізованих ігор.
13. Виховання креативності у дошкільників засобами народно-декоративного мистецтва.
14. Виховання інтересу у дітей старшого дошкільного віку до занять з фізичної культури.
15. Роль гумору у вихованні гуманних взаємин між однолітками (на матеріалі старшого дошкільного віку).
16. Виховання самостійності у старших дошкільників в іграх з правилами.
17. Особливості ранньої профорієнтації дітей засобами краєзнавства.
18. Формування естетичної культури в старших дошкільників засобом ігор-драматизацій.
19. Психолого-педагогічні умови розвитку креативних здібностей дошкільників засобами музичної діяльності.
20. Формування соціальної компетентності дошкільників засобами дидактичної гри.
21. Забезпечення рухової активності старших дошкільників засобом організації прогулянок на свіжому повітрі.
22. Виховання національної самосвідомості дошкільників засобом української народної іграшки (на прикладі ляльки-мотанки).

23. Використання сучасних інформаційних технологій як засобу екологічного виховання старших дошкільників.

24. Використання музично-дидактичної гри як засобу розвитку музичних здібностей старших дошкільників.

25. Фізичне виховання старших дошкільників засобами спортивних ігор та вправ.

26. Формування енциклопедичної грамотності у дошкільників за педагогічною технологією Г. Домана.

27. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників засобами дидактичних ігор народознавчого змісту.

28. Формування природничо-екологічної компетенції в старших дошкільників на засадах педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

29. Розвиток творчих здібностей у старших дошкільників засобами медіаосвіти.

30. Педагогічна підтримка розвитку інтелектуальної обдарованості дітей старшого дошкільного віку.

31. Громадянське виховання старших дошкільників засобами літературної казки.

32. Патріотичне виховання старших дошкільників засобами фізичних вправ.

33. Створення етнопростору в ДНЗ у контексті ідей національного виховання С. Русової (на прикладі старшої групи).

34. Педагогічні умови правового виховання старших дошкільників у процесі навчально-пізнавальної діяльності.

35. Психолого-педагогічні умови формування мотиваційної готовності дитини до шкільного навчання.

36. Формування інтелектуальної готовності дитини до шкільного навчання засобами дидактичної гри.

37. Шляхи формування особистісно-соціальної готовності дитини до шкільного навчання.

38. Формування інтелектуальної культури старшого дошкільника засобами дидактичної гри.

39. Формування мотиваційної готовності дитини до шкільного навчання засобами проектної діяльності.

40. Роль сім'ї у вихованні пізнавальних інтересів і допитливості дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аблітарова А. Р. Особливості статевої ролі соціалізації дошкільників різних етнічних груп : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Аліде Рефівіна Аблітарова ; Ін-т пробл. виховання НАПН України. – К., 2010. – 273 с.
2. Авдеева Н. Н. Вы и младенец : у истоков общения / Н. Н. Авдеева, С. Ю. Мещерякова. – М. : Педагогика, 1991. – 160 с.
3. Альманах психологических тестов / сост. Р. Р. Римский, С. А. Римский. – М. : КСП, 1995. – 400 с.
4. Амонашвили Ш. А. Здравствуйте, дети! : пособ. для учит. / Ш. А. Амонашвили. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с.
5. Андрищенко Т. К. Формування ціннісного ставлення до власного здоров'я в дітей старшого дошкільного віку : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Тетяна Костянтинівна Андрищенко ; Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2007. – 268 с.
6. Аніщук А. М. Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статі : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Антоніна Миколаївна Аніщук ; Ніжинськ. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. – К., 2008. – 258 с.
7. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. кер. А. М. Богуш; авт. кол-в: А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богиніч та ін. // Вихователь-методист дошкільного закладу. Спецвипуск. – 2012. – 26 с.
8. Барташнікова І. А. Як визначити рівень розумового розвитку дитини? Діагностика готовності дітей до навчання в школі: тести та ігри для дітей 5–7 років / І. А. Барташнікова, О. О. Барташніков. – Тернопіль : Богдан, 1998. – 84 с.
9. Басов М. Я. Методика психологических наблюдений над детьми / М. Я. Басов // Избранные психологические произведения / под ред. В. И. Мясичева, В. С. Мерлина. – М. : Педагогика, 1975. – 432 с.
10. Битинас Б. П. Педагогическая диагностика: сущность, функции, перспективы / Б. П. Битинас, Л. И. Катаева // Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 10–15.
11. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
12. Бондаренко Н. Б. Формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної культурно-історичної спадщини : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 / Наталія Борисівна Бондаренко ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2007. – 186 с.
13. Бондаренко Т. Проблеми підготовки дітей до школи в історії зарубіжної і вітчизняної педагогічної думки / Т. Бондаренко // Рідна школа. – 2003. – № 9. – С. 70–73.
14. Бугрименко Е. А. Готовность детей к школе. Диагностика психического развития и коррекция его неблагоприятных вариантов / Е. А. Бугрименко, А. Л. Венгер, К. Н. Поливанова, Е. Ю. Сушкова. – М. : НИИК «Школа», 1989. – 137 с.
15. Венгер Л. А. Психология: учеб. пособ. / Л. А. Венгер, В. С. Мухина. – М. : Просвещение, 1988. – 336 с.
16. Венгер Л. А. Диагностика умственного развития дошкольников / Л. А. Венгер, В. В. Холмовская, Н. Б. Венгер ; под общ. ред. Л. А. Венгера, В. В. Холмовской. – М. : Педагогика, 1978. – 248 с.

17. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Скрипченко. – Вид. 2-ге, доп. – К. : Каравела, 2008. – 399 с.
18. Возрастная психология: детство, отрочество, юность: хрестоматия / В. С. Мухина, А. А. Хвостов. – М. : Академия, 2008. – 624 с.
19. Гаврилюк С. М. Художній розвиток дітей 5–7 років засобами театралізованої діяльності в умовах навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 / Світлана Миколаївна Гаврилюк ; Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2010. – 256 с.
20. Газіна І. О. Формування першооснов національної самосвідомості у дітей старшого дошкільного віку засобами української народної музики: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Ірина Олександрівна Газіна ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 391 с.
21. Галян І. М. Психодіагностика : навч. посіб. / І. М. Галян. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Академвидав, 2011. – 464 с.
22. Гамезо М. В. Возрастная психология: личность от молодости к старости: учеб. пособие. / М. В. Гамезо, В. С. Герасимова. – М. : Пед. общество России, изд. дом «Ноосфера», 1999. – 412 с.
23. Гончаренко А. М. Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Алла Миколаївна Гончаренко ; Київський міський педагогічний ун-т ім. Б. Д. Грінченка. – К., 2003. – 216 с.
24. Гончарук С. Адаптація дітей до школи / С. Гончарук // Початкова школа. – 2002. – № 8. – С. 59–60.
25. Гончарук С. Готовність шестирічок до школи / С. Гончарук // Початкова освіта. – 2002. – №34. – С. 7–8.
26. Готовність дитини до навчання / упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 112 с.
27. Готовність дитини до школи / упоряд.: Л. Богуславська. – К. : Рад. шк., 1989. – 230 с.
28. Готовность детей к школе. Диагностика психического развития и коррекция его неблагоприятных вариантов : методические разработки для школьного психолога / Отв. ред. В. И. Слободчиков. – Томск: Пеленг, 1992. – 160 с.
29. Гренадирова О. Формування у шестирічних дітей готовності до навчання. Психологічна готовність до школи / О. Гренадирова // Початкова освіта. – 2000. – №20. – С. 5–6.
30. Дем'яненко С. Д. Пропедевтика мовних понять у дітей старшого дошкільного віку: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Світлана Дмитрівна Дем'яненко ; Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – 185 с.
31. Експрес-діагностика готовності дитини до навчання у школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kuchka.info/ekspres-diahnostyka-hotovnosti-dityny-do-navchannya-u-shkoli.html>
32. Зінкевич Р. П. Спільна робота дитячого садка, школи та сім'ї у підготовці дітей до навчання / Р. П. Зінкевич // Початкова школа. – 1984. – №8. – С. 42–44.
33. Зубрицька-Макота І. В. Психологічні умови формування уявлень про моральні норми у дошкільників: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 / Ірина Володимирівна Зубрицька-Макота ; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2011. – 230 с.

34. Ілляшенко І. Про готовність дітей до шкільного навчання. Підготовка дитини до школи / І. Ілляшенко // Початкова школа. – 2002. – №3. – С.69–71.
35. Калинина Р. Р. Психолого-педагогическая диагностика в детском саду / Р. Р. Калинина. – СПб.: Речь, 2003. – 144 с.
36. Карасьова К. Світ дитячої гри / К. Карасьова, Т. Піроженко. – К.: Шк. світ, 2010. – 128 с.
37. Карнаух Л. П. Виховання безпечної поведінки дітей дошкільного віку в соціальному середовищі : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Леся Петрівна Карнаух ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2010. – 252 с.
38. Козлюк О. А. Педагогічні умови формування гуманістичної спрямованості спілкування старших дошкільників: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Ольга Андріївна Козлюк ; Рівненський держ. гуманітарний ун-т. – Рівне, 2008. – 292 с.
39. Коломинский Я. Л. Психология детского коллектива. Система личных взаимоотношений / Я. Л. Коломинский. – Минск: Народная асвета, 1984. – 238 с.
40. Коломинский Я. Л. Учителю о психологии детей 6-летнего возраста / Я. Л. Коломинский, Е. А. Панько. – М.: Просвещение, 1988. – 190 с.
41. Кондратенко Т. Д. Обучение старших дошкольников / Т. Д. Кондратенко, В. К. Котырло, С. А. Ладывир. – К.: Рад. школа, 1986. – 152 с.
42. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами: методичний посібник / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 416 с.
43. Корякіна І. В. Особистісна готовність дітей 6-го року життя до школи як актуальна проблема сьогодення / І. В. Корякіна // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ: БДПУ, 2010. – № 3. – С. 176–185.
44. Кошель С. Підвищення рівня психологічної готовності до навчання / С. Кошель // Психолог. – 2004. – №44. – С. 10–16.
45. Кузьміна Н. В. Методы системного педагогического исследования / Н. В. Кузьміна. – Л.: ЛТУ, 1980. – 170 с.
46. Кулагина И. Ю. Возрастная психология. Полный жизненный цикл развития человека : [учебное пособие для студентов высших учебных заведений] / И. Ю. Кулагина, К. В. Колюцкий. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 464 с.
47. Курінна С. М. Особливості соціалізації дітей шести-семи років в різних умовах життєдіяльності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 / Світлана Миколаївна Курінна; Слов'янський держ. педагогічний ун-т. – Слов'янськ, 2004. – 246 с.
48. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етноregionу): дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Віолетта Валеріївна Лаппо; АПН України. Ін-т пробл. виховання. – К., 2008. – 287 с.
49. Лешли Д. Работать с маленькими детьми, поощрять их развитие и решать проблемы / Д. Лешли. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
50. Любарська І. Співпраця дошкільного закладу і родини у контексті підготовки дитини до школи / І. Любарська // Вісник інституту розвитку дитини. Серія : Філософія. Педагогіка. Психологія : збірник наукових праць / редкол. В. П. Андрущенко [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 17. – С. 68–72.
51. Любашина В. В. Формування діалогічних умінь у дітей старшого дошкільного віку в іграх за сюжетами художніх творів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук :

13.00.02 / Вікторія Володимирівна Любашина ; Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний ун-т». – Ялта, 2006. – 238 с.

52. Максименко С. Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С. Д. Максименко. – К. : КДІП, 1990. – 240 с.

53. Малікова Ю. В. Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Юлія Віталіївна Малікова; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2009. – 260 с.

54. Мамцева І. Підготовка до школи майбутніх першокласників / І. Мамцева // Початкова освіта. – 2002. – № 3. – С. 1–8.

55. Маршицька В. В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Вікторія В'ячеславівна Маршицька; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2003. – 186 с.

56. Мир детства. Дошкольник / под ред. А. Г. Хрипковой; отв. ред. А. В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1979. – 416 с.

57. Михайлова Л. І. Розвиток розмовного мовлення дітей старшого дошкільного віку : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Лідія Іванівна Михайлова; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2010. – 195 с.

58. Мороз Р. Шестирічка йде до школи / Р. Мороз // Початкова школа. – 2002. – №2. – С.28–29.

59. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : [учеб. для студ., обуч. по пед. спец.] / В. С. Мухина. – 5-изд., стер. – М. : Академія, 2000. – 456 с.

60. Мухина В. С. Шестилетний ребенок в школе / В. С. Мухина. – М. : Просвещение, 1986. – 160 с.

61. Науменко Т. С. Екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами авторської казки : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Тетяна Сергіївна Науменко; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2008. – 232 с.

62. Омеляненко А. В. Навчання дітей старшого дошкільного віку складати розповіді-роздуми: монографія/ Алла Володимирівна Омеляненко. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – 196 с.

63. Потужній О. В. Формування у дітей старшого дошкільного віку позитивного ставлення до занять фізичною культурою в умовах села : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Олександр Васильович Потужній; Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2006. – 235 с.

64. Психолого-педагогічна діагностика старшого дошкільника напередодні його вступу до школи : методичний посібник / Н. В. Наминат, Т. Г. Андреева, О. А. Сметана [та ін.]; за заг. ред. Н. В. Наминат, Т. Г. Андреевої. – Кривий Ріг, 2011. – 296 с.

65. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб. : Питер, 2000. – 416 с.

66. Руденко Ю. А. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку експресивною лексикою засобами української народної казки : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Юлія Анатоліївна Руденко; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2003. – 236 с.

67. Савченко А. С. Подготовка студентов к работе с учащимися 6-летнего возраста / А. Я. Савченко, В. Ф. Олейник, С. Л. Коробко, Н. М. Библик; ред. А. Я. Савченко. – К. : Выща школа, 1990. – 263 с.

68. Садовенко С. М. Методика формування музичних здібностей у дітей дошкільного віку (на матеріалі українського фольклору) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Світлана Миколаївна Садовенко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – 336 с.

69. Сазонова А. В. Формування первинного економічного досвіду старших дошкільників в ігровій діяльності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Анастасія Вікторівна Сазонова ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2007. – 240 с.

70. Скалкова Я. И. Коллектив. Методология и методы педагогического исследования / Я. И. Скалкова. – М. : Педагогика, 1989. – 224 с.

71. Скрипник Н. І. Виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 / Неля Іванівна Скрипник ; Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. – Умань, 2011. – 253 с.

72. Смирнова Е. О. Межличностные отношения дошкольников: диагностика, проблемы, коррекция / Е. О. Смирнова, В. М. Холмогорова. – М.: Владос, 2003. – 160 с.

73. Степанова Н. Угадай настроение. Диагностика готовности ребенка к школьному обучению / Н. Степанова // Дошкольное воспитание. – 2008. – № 11. – С. 43–46.

74. Строкань Н. Компетентнісний підхід до педагогічних вимірювань / Н. Строкань // Школа. – 2012. – № 11. – С. 18–19.

75. Татарінова С. О. Формування логіко-математичних понять у старших дошкільників у процесі пізнавальної діяльності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.08 / Світлана Олексіївна Татарінова ; Мелітопольськ. держ. пед. ун-т. – О., 2008. – 205 с.

76. Ткачук Т. А. Розвиток пізнавальної активності дітей дошкільного віку у спілкуванні з вихователем : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 19.00.07 / Таїсія Анатоліївна Ткачук ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 211 с.

77. Улькіна Т. В. Розвиток пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 / Тетяна Володимирівна Улькіна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 257 с.

78. Чаркова Л. Забезпечити дитині психологічну готовність до школи / Л. Чаркова // Початкова школа. – 2001. – № 2. – С. 8–9.

79. Шаграева О. А. Детская психология. Теоретический и практический курс / О. А. Шаграева. – М: Владос, 2001. – 368 с.

80. Шевандрин Н. И. Основы психологической диагностики : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Н. И. Шевандрин. – В 3 ч. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Ч. 1. – 288 с.

Навчальне видання

КОНДРАТЕНКО Руслана Василівна
ОЛІЙНИК Вікторія Федорівна
ОНИЩЕНКО Ірина Володимирівна

Діагностичний супровід розвитку та виховання старших дошкільників

Навчально-методичний посібник

Формат 60×84/16. Ум. др. арк. 13,07. Обл.-вид. арк. 13,73. Тираж 300 пр.

Друкарня С. Г. Щербенка
вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027
(0564) 92-20-77, (097) 192-20-77

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4561 від 13.06.2013 р.